

ศึกษาเปรียบเทียบ
มิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทกับอาริสโตเติล

พระมหาธัมม ชุตติโก (ดั่งวงศ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๗

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**COMPARATIVE STUDY OF FRIENDSHIP IN THERAVADA BUDDHIST
PHILOSOPHY AND ARISTOTLE'S PHILOSOPHY**

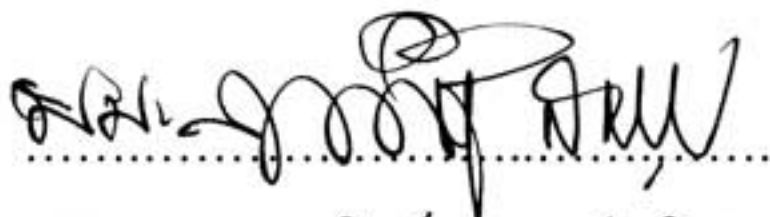

PHRAMAHA RUSSAMEE CHUTIGO (DUANGDAI)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโณ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

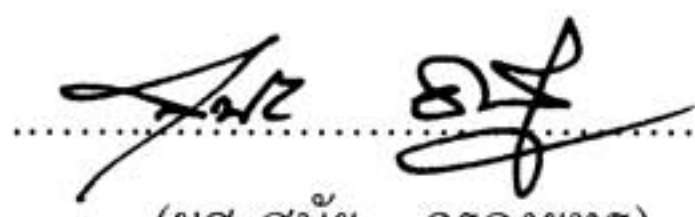
คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ

(พระมหาต่วน สิริธมฺโม)

กรรมการ

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโณ)

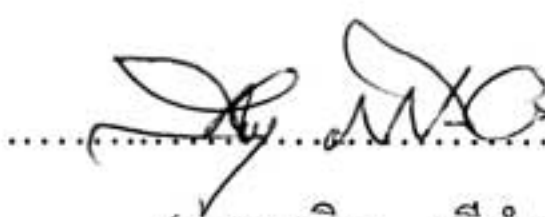
กรรมการ

(ผศ. สุนัย กรองยุทธ)

กรรมการ

(ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์)

กรรมการ

(นายสนิท ศรีสำแดง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโณ	ประธานกรรมการ
	ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์	กรรมการ
	นายสนิท ศรีสำแดง	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาเปรียบเทียบมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทกับ
อริสโตเติล

ผู้วิจัย : พระมหาธัมมวีระ ชุตติโก (ค้วงได้)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสมจินต์ สมนามโย ป.ธ.๙, พธ.ม., M.A., Ph.D.

: ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์ ป.ธ. ๖, พ.ม., พธ.บ., (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง)
ศษ.บ., B.Ed., M.A., M.Phil., Ph.D.

: นายสนิท ศรีสำแดง ป.ธ. ๙, พธ.บ., น.บ. (ม.ธ.), M.Ed.

ดุสิตบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาศาสนา) (มมร.)

วันสำเร็จการศึกษา : ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘

บทคัดย่อภาษาไทย

งานวิจัยนี้ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบเรื่อง
มิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทกับมิตรภาพของอริสโตเติล เพื่อศึกษาความเหมือนกันและ
ความแตกต่างกันทั้งแนวคิดเรื่องมิตรภาพจากปรัชญาทั้ง ๒

จากการศึกษาวิจัยพบว่า มิตรภาพในพุทธปรัชญา หมายถึง ความเป็นเพื่อนที่รัก
ใคร่คุ้นเคยกัน มีไมตรีจิตต่อกัน อาจจะร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยหรือไม่ก็ได้ มี ๒ ประเภท คือ
(๑) มิตรเทียม (๒) มิตรแท้ คำว่า “กัลยาณมิตร” หมายถึง มิตรแท้ที่มีความหมายในหลัก
คุณธรรม ความดีต่าง ๆ ที่บุคคลมีและแสดงออกต่อผู้อื่น

ส่วนมิตรภาพในทัศนะของอริสโตเติล หมายถึง คุณธรรมอย่างหนึ่งที่จำเป็น
สำหรับมนุษย์ในการดำเนินชีวิต หรือหนทางแห่งความยุติธรรมเพื่อสร้างสังคมให้เกิดสันติสุข
มี ๓ ประเภท คือ

(๑) มิตรภาพเพื่อผลประโยชน์ (Friendship based on utility)

(๒) มิตรภาพเพื่อความสำราญ (Friendship based on pleasure)

(๓) มิตรภาพเพื่อความดี (Perfect friendship based on goodness)

มิตรภาพทั้งพุทธปรัชญาและปรัชญาของอาริสโตเติลสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็น ระหว่างบิดา – มารดา และบุตร, ครู – อาจารย์และศิษย์, ระหว่างสามี – ภรรยา, ระหว่างคนหนุ่มกับคนอาวโส หรือนายจ้างกับลูกจ้าง, ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน, ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง และระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ แม้ในบางครั้งจะเป็นมิตรภาพเพื่อผลประโยชน์ความสนุกสนานหรือมิตรเทียม แต่สามารถพัฒนาไปถึงมิตรแท้หรือมิตรภาพเพื่อความดีได้ในที่สุด ขอเพียงแต่ต่างฝ่ายต่างเข้าใจในความเอื้ออาทร หน้าที่ หรือคุณธรรมของความเป็นมนุษย์ด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่า ถ้ามนุษย์ในสังคมมีมิตรภาพต่อกันย่อมได้รับประโยชน์ ดังนี้ (๑) ความสมบูรณ์หรือความดีทางด้านร่างกาย และ (๒) ความสมบูรณ์หรือความดีทางด้านจิตใจได้ง่าย เพื่อให้มนุษย์ชาติเกิดการพัฒนาชีวิตและสังคมในทางที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นหนทางสู่ความดีสูงสุดโดยไม่เอียงด้านใดด้านหนึ่ง และมีคุณธรรม คือความเที่ยงตรง ที่สำคัญมนุษย์ในสังคมจะไม่เกิดความว้าเหว่ มีกำลังใจในการสร้างสรรค์ตัวเองและสังคมประเทศชาติให้ดีขึ้น สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

Thesis Title : Comparative Study of Friendship in Theravada Buddhist Philosophy and Aristotle's Philosophy.

Researcher : Phramaha Russamee Chutiko (Duangdai)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Somjin Sammapanno, Pali IX, M.A., Ph.D.

: Dr. Veerachat Nimanong, Pali VI, B.A., B.Ed., M.Phil., M.A., Ph.D.

: Mr. Sanit Srisamdang, Pali IX, B.A., LL.B. (Thammasat), M.Ed.

Date of Graduation : 3 February 2005

ABSTRACT

This research work is the qualitative research aiming to study and compare the friendship in the Theravāda Buddhist philosophy and Aristotle's one in order to study the likeness and the differences of the way of thinking about friendship in both philosophies.

From the study it is found that the friendship in the Buddhist philosophy means the loving and intimate friendship with friendly sentiment to one another. There may be or may not be a share of happiness and suffering among them who are friends. Friendship in Theravada Buddhist is of 2 kinds : fair weather friend and true friend. The term "Kalyāṇamitra" means the true friend with virtue and goodness shown to others.

The friendship in the Aristotle's view means one of the virtues necessary for all men in conducting their lives or the way to the justice for creating the peaceful society. It consists of 3 types as follows:

1. Friendship based on utility.
2. Friendship based on pleasure.
3. Perfect friendship based on goodness.

The friendships in both the Buddhist philosophy and Aristotle's one can occur at all time either between parents and their children, or between teachers and pupils, husbands and wives, young men and senior people, or employers and employees, friends and

friends, administrators and those under the administration, the Buddhist monks and the laymen, even sometimes the friendship based on the utility, pleasure or the fair weather friend, but this can be developed towards the true friends or friendship based on goodness at the end. It is very important that each of them must understand the solicitude, the responsibility or the virtue of being human being.

However, from the study, it is found that if all men in the society have friendships towards one another, they would easily get the following benefits (1) Physical perfection or goodness (2) Mental perfection or goodness to make human beings develop their lives and societies in the perfect way which would be the best route leading to the ultimate goodness without inclining to one side or another and to the virtue of impartiality. The most important point is that all men in the society shall not be in loneliness but shall be encouraged to create themselves and the society as well as the country to be better and be able to lead their lives happily in the society.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ก็เพราะความช่วยเหลือของบุคคลหลาย ๆ ท่านซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ คือ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์ และอาจารย์สนิท ศรีสำแดง อาจารย์ที่ปรึกษาที่กรุณาช่วยเหลือให้คำแนะนำ ตรวจสอบ แก้ไขวิทยานิพนธ์นี้ด้วยความเมตตาเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ พระอาจารย์หล่อ นาถกโร เจ้าอาวาสวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม พระวิรัช ฐมมรกุชิต และพ่อเต้ ค้างได้ ที่คอยให้ความรัก ความอบอุ่น อบรมสั่งสอน แนะนำและเป็นกำลังใจด้านการเรียนการศึกษาแก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระธรรมปัญญาจารย์ เจ้าอาวาสวัดราชผาติการาม ซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ และ พระเทพโมลี เจ้าคณะเขตดุสิต (ธ) วัดราชผาติการาม ซึ่งเป็นผู้ปกครอง ที่เมตตาด้านที่พักอาศัย คอยให้คำแนะนำสั่งสอนเอื้อเฟื้อพระไตรปิฎกในการค้นคว้าการทำงานวิจัยครั้งนี้

ขอขอบพระคุณพระครูใบฎีกาสนั่น ทयरุกุโข บรรณารักษ์ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย เจ้าหน้าที่ห้องสมุดกลาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ ท้าวasukri เจ้าหน้าที่หอสมุดกลาง หอสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เจ้าหน้าที่หอสมุดธรรมศาสตร์ รวมถึงท่านผู้เป็นเจ้าของผลงานวิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่านที่ผู้วิจัยได้นำมาประกอบในงานวิจัยฉบับนี้

ขอขอบพระคุณพระอธิการไพศาล กิตฺติภทฺโท เจ้าอาวาสวัดแก้วฟ้า จังหวัดนนทบุรี คุณย่าพยอม ชินะโชติ พร้อมครอบครัว ที่สนับสนุนอุปถัมภ์ด้านทุนการศึกษา พระมหาสมพงษ์ คุณากโร วัดราชนัคคาราม คุณอภิรักษ์ ภาคสุโพธิ์ คุณสุจินตนา แก้ววิไลและเพื่อนนิสิตปรีชาญาทุก ๆ รูป ที่คอยเป็นกำลังใจ แลกเปลี่ยนข้อมูลในการทำวิจัยครั้งนี้

ความดีและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยขอบูชาคุณพ่อเต้ คุณแม่น้อย ค้างได้ บุรพการีผู้ให้ทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นที่พึ่ง ที่พักพิงและให้กำลังใจตลอดมา คุณย่าพยอม ชินะโชติ และผู้มีพระคุณที่ให้ความช่วยเหลือมาโดยตลอด ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยและบารมีธรรมจงปกปักรักษาคุ่มครองให้คุณพ่อเต้ และผู้มีพระคุณทุกท่าน ให้มีแต่ความสุข ความเจริญตลอดไป และขออุทิศส่วนกุศลนี้แก่คุณแม่น้อย และคุณย่าพยอมที่ล่วงลับไปแล้ว

พระมหาธัมม ชุตติโก (ค้างได้)

๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘

คำชี้แจงการใช้อักษรย่อและหมายเลขย่อคัมภีร์

(๑) การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลีภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลักขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคค (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก	มฺหฺฉนิมฺนิกาย	มูลปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก	มฺหฺฉนิมฺนิกาย	มฺหฺฉนิมฺปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก	มฺหฺฉนิมฺนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก (ภาษาไทย)
สํ.ส.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)

สํ.นิ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สํยุตตนิกาย	นิทานวคคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
สํ.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สํยุตตนิกาย	มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตฺตรนิกาย	เอกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตฺตรนิกาย	เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตฺตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ (ภาษาไทย)
อง.ฉกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตฺตรนิกาย	ฉกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ฉกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตฺตรนิกาย	ฉกกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อุทานปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อุทาน (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตตกปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตตก (ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ชาดกปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิตฺเทสปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.จู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิตฺเทสก์ (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ก.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.ก.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ.	=	วินยปิฎก	สมนฺตปาสาทิกา	ปาราชิกกณฺฑ - สํมาทิสเสสาทิ -
				มหาวคคาทิอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

วิ.อ. = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ปาราชิกกัณฑ์ – สังฆาทิเสสชาติ –
มหาวรรคาคติอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ม.มฺว.อ. (บาลี)	= มชฺฌิมนิกาย ปปฺปญฺจสุทฺถี	มฺลปณฺณาสกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
สํ.ม.อ. (บาลี)	= สํยุตฺตนิคาย สารตฺถปฺปกาสิณี	มหาวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
สํ.ส.อ. (บาลี)	= สํยุตฺตนิคาย สารตฺถปฺปกาสิณี	สคาวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ม.มฺว.อ. (บาลี)	= มชฺฌิมนิกาย ปปฺปญฺจสุทฺถี	มชฺฌิมปณฺณาสกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
องฺ.จตุกก.อ. (บาลี)	= องฺคฺคตฺตนิคาย มโนรธปฺรณี	ทูกาทีนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
องฺ.สตุกก.อ. (บาลี)	= องฺคฺคตฺตนิคาย มโนรธปฺรณี	ปญฺจกาทีนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
องฺ.ทสก.อ. (บาลี)	= องฺคฺคตฺตนิคาย มโนรธปฺรณี	ปญฺจกาทีนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	= ขุทฺทกนิคาย ฐมฺมปทอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)

(๒) การระบุหมายเลขย่อ

การอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลีใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และระบุถึง เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓ หมายถึง การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์วินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ ๔ ข้อที่ ๑๓ หน้าที่ ๑๓

การอ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ใช้ระบบบอกชื่อคัมภีร์และระบุถึง เล่ม / ข้อ / หน้า ของพระไตรปิฎกเล่มนี้ด้วย เช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๕/๒๕๗-๒๕๘ หมายความว่า การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์ที่มนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๓๒๕ หน้าที่ ๒๕๗-๒๕๘.

ส่วนการอ้างอิงอรรถกถา – ฎีกา ภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม / ข้อ / หน้า เช่น ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑ / ๒๔๘ / ๕๗๐ หมายถึง ขุทฺทกนิคาย ปรมตฺถทีปนี เถรคาถาอฏฺฐกถา เล่ม ๑ ข้อ ๒๔๘ หน้า ๕๗๐.

สารบัญ

เรื่อง

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย

(๑)

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

(๓)

กิตติกรรมประกาศ

(๕)

คำชี้แจงการใช้อักษรย่อและหมายเลขย่อคัมภีร์

(๖)

สารบัญ

(๕)

บทที่ ๑ บทนำ

๑

๑.๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

๑

๑.๒. วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๕

๑.๓. ปัญหาที่ต้องการทราบ

๕

๑.๔. ขอบเขตของการวิจัย

๕

๑.๕. คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๖

๑.๖. ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๗

๑.๗. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑๐

บทที่ ๒ วิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑๑

๒.๑. นิยามและความหมาย

๑๑

๒.๒. แนวความคิดเรื่องมิตรภาพและกัลยาณมิตร

๑๓

๒.๓. ประเภทของมิตร

๑๖

๒.๓.๑. มิตตปฏิรูปหรือมิตรเทียม

๑๖

๒.๓.๑.๑. มิตรปลอมกลอก

๑๖

๒.๓.๑.๒. มิตรดีแต่พุด

๑๗

๒.๓.๑.๓. มิตรหัวประจบ

๑๘

๒.๓.๑.๔. มิตรชักชวนในทางฉิบหาย

๑๙

๒.๓.๒. มิตรแท้

๒๑

๒.๓.๒.๑. มิตรมีอุปการะ

๒๑

๒.๓.๒.๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์	๒๓
๒.๓.๒.๓. มิตรแนะประโยชน์	๒๓
๒.๓.๒.๔. มิตรมีความรักใคร่	๒๔
๒.๔. ระดับของมิตรภาพ	๒๖
๒.๔.๑. มิตรภาพระหว่างมารดา-บิดากับบุตรธิดา	๒๖
๒.๔.๒. มิตรภาพระหว่างครูอาจารย์กับลูกศิษย์	๓๐
๒.๔.๓. มิตรภาพระหว่างสามีกับภรรยา	๓๒
๒.๔.๔. มิตรภาพระหว่างเพื่อนกับเพื่อน	๓๕
๒.๔.๕. มิตรภาพระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง	๓๗
๒.๔.๖. มิตรภาพระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์	๔๐
๒.๕. ความสำคัญของมิตรภาพ	๔๒
๒.๖. จุดมุ่งหมายของมิตรภาพ	๔๖
๒.๗. สรุป	๕๐

บทที่ ๓ วิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิตรภาพของอาริสโตเติล	๕๓
๓.๑. นิยามและความหมาย	๕๓
๓.๒. ประเภทของมิตรภาพ	๕๔
๓.๒.๑. มิตรภาพเพื่อผลประโยชน์	๕๕
๓.๒.๒. มิตรภาพเพื่อความสำราญ	๕๖
๓.๒.๓. มิตรภาพเพื่อความดี	๕๖
๓.๓. ระดับของมิตรภาพ	๕๘
๓.๓.๑. มิตรภาพระหว่างบิดา-มารดาและบุตร	๕๙
๓.๓.๒. มิตรภาพระหว่างสามีกับภรรยา	๖๐
๓.๓.๓. มิตรภาพระหว่างคนหนุ่มกับคนอาวุโส	๖๑
๓.๓.๔. มิตรภาพระหว่างเพื่อนกับเพื่อน	๖๑
๓.๓.๕. มิตรภาพระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองหรือประชาชน	๖๒
๓.๔. ความสำคัญของมิตรภาพ	๖๓
๓.๕. จุดมุ่งหมายของมิตรภาพ	๖๔
๓.๖. สรุป	๖๘

บทที่ ๔	เปรียบเทียบมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทกับมิตรภาพของ อริสโตเติล ในด้านความเหมือนและความแตกต่างกัน	๗๐
๔.๑.	นิยามและความหมาย	๗๐
๔.๒.	ประเภทของมิตรภาพ	๗๒
๔.๓.	ระดับของมิตรภาพ	๗๓
๔.๔.	ความสำคัญของมิตรภาพ	๗๖
๔.๕.	จุดมุ่งหมายของมิตรภาพ	๗๗
๔.๖.	สรุป	๘๐
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๔
๕.๑.	สรุปผลการวิจัย	๘๔
๕.๒.	ข้อเสนอแนะ	๘๖
บรรณานุกรม		๘๗
ภาคผนวก		๙๕
เชิงอรรถ		๑๑๓
ประวัติผู้วิจัย		๑๑๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในประวัติศาสตร์มนุษย์ ๆ ไม่เคยอยู่ตามลำพังตนเองอย่างโดดเดี่ยวได้ เพราะมนุษย์ต้องต่อสู้กับธรรมชาติ และกลัวต่อภัยธรรมชาติ การที่มนุษย์อยู่ได้มาถึงปัจจุบันนี้เพราะมนุษย์รู้จักการเอาตัวรอดจากภัยธรรมชาติด้วยการเกาะกลุ่มกัน ซึ่งเป็นการแสดงถึงพลังของความสามัคคี ดังที่พุทธพจน์ว่า ความพร้อมเพรียงเป็นเหตุนำสุขมาให้^๑ (สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี) ความสามัคคีเป็นเหตุให้มนุษย์สามารถเอาชนะปัญหาอุปสรรคนานาต่าง ๆ อันเกิดจากภัยของธรรมชาติ มนุษย์จึงชอบอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มนุษย์ทุกคนต้องการการยอมรับจากสังคม มนุษย์จะมีความรู้สึกอุ่นใจ เมื่อมีเพื่อนดีเป็นกัลยาณมิตร

ในพุทธปรัชญาเถรวาท พระสารีบุตรเถระ พระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า ท่านได้เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ก็เพราะมีกัลยาณมิตร คือ พระอัสสชิเถระ โดยได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิเถระว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตได้ทรงทราบถึงเหตุแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น และทรงทราบถึงความดับแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้นด้วย พระมหาสมณะทรงมีปกติตรัสเช่นนั้นเสมอ^๒ เมื่อจบเทศนาพระสารีบุตรได้บรรลุโสดาปัตติผล ในกาลต่อมาได้บรรลุพระอรหันต์ และได้ช่วยพระพุทธองค์เผยแผ่พระสัทธรรมได้อย่างรวดเร็ว นี่ก็ด้วยพระสารีบุตรมีกัลยาณมิตรที่ดีงาม ผู้ใดที่มีกัลยาณมิตรจึงเปรียบดังรุ่งอรุณที่ทอแสงอันเรืองรองให้ความอบอุ่นกายและใจแก่ผู้นั้น ดังพุทธพจน์ว่า “...เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุรพนิमित ฉะนั้นใด กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำเป็นบุรพนิमितเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น...”^๓

อนึ่ง การที่บุคคลจะประสบความสำเร็จได้นั้นต้องอาศัยมิตรภาพหรือกัลยาณมิตร ซึ่งหมายถึง บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง

^๑ พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕๔/๕๕, (ไทย) ๒๕/๑๕๔/๕๓.

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมสูตร ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒๔.

^๓ ส.ม. (บาลี) ๑๕/๔๕/๓๔, (ไทย) ๑๕/๔๕/๔๓.

หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรมอย่างถูกต้อง^๔ รวมไปถึงการรู้จักเลือกคบสนทนาปราศรัยกับบัณฑิตผู้มีปัญญา แนะนำในสิ่งที่มีประโยชน์ และคอยให้คำปรึกษาชี้แนะ เมื่อประสบความพลาคลั่ง เช่น ครู อาจารย์ พ่อแม่ พระสงฆ์ คนมีชื่อเสียงที่ประสบผลสำเร็จด้วยความดี และบุคคลอื่นๆ ผู้มีคุณสมบัติเป็นแบบอย่างที่ดีน่าเลื่อมใส ทั้งที่ใกล้และไกล ซึ่งจะช่วยอบรมสั่งสอนแนะนำให้คำปรึกษาหารือหรือเร้าจิตใจให้ใฝ่หมั่นในสิ่งดีงาม และให้มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องด้วยอาศัยศรัทธา คือความเชื่อ ความเชิดชูนิยม นับถือเป็นสื่อชักนำ ตลอดจนกระตุ้นชี้แนะให้รู้จักคิด รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงด้วยตนเอง เป็นตัวแปรในการร่วมต่อสู้กับปัญหา อุปสรรคต่าง ๆ และเป็นเพื่อนร่วมอุดมการณ์เดียวกัน

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังได้ตรัสไว้ในมงคล ๓๘ ประการ ในข้อที่ ๒ ว่า ปณฺฑิตานญจ เสวนา การคบบัณฑิตเป็นมงคลอันประเสริฐ^๕ หมายความว่า เมื่อพิจารณาให้ดี เราจะเห็นว่ามนุษย์ไม่สามารถจะกระทำการสิ่งใดได้ทุกอย่างด้วยตนเองเสมอไป มนุษย์จึงมีความจำเป็นต้องมีมิตร มีเพื่อนที่ดี* เพราะคุณค่าแห่งความมีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีนั้น เป็นสิ่งที่ประเสริฐสูงสุด ในการประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ดังพุทธพจน์ว่า

ความมีมิตรดี^๖ มีสหายดี^๗ มีเพื่อนดี^๘ ถือได้ว่าเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์^๙ เพราะอาศัยเราผู้เป็นมิตรดี เหล่าสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม : ฉบับปรับปรุงและขยายความ (พิมพ์ครั้งที่ ๙), (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๑), หน้า ๖๒๓.

^๕ พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓/๔, (ไทย) ๒๕/๓/๗.

* กัลยาณมิตร มิได้หมายถึงเพื่อนที่ดีอย่างในความหมายสามัญเท่านั้น แต่หมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครู อาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูตทรงปัญญา สามารถสั่งสอนแนะนำเป็นที่ปรึกษาได้ แม้จะอ่อนวัยกว่า ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆษาจารย์. วิสุทธิมรรค : ภาคที่ ๑, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๔๒) หน้า ๑๒๓-๑๒๕.

^๖ มิตรดี หมายถึง มิตรที่มีคุณธรรม คือ ศีล เป็นต้น ดู อนุ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๒/๓๐๐.

^๗ สหายดี หมายถึง เพื่อนร่วมงานที่ดี ดู อนุ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒.

^๘ เพื่อนดี หมายถึง เพื่อนที่รักใคร่สนิทสนมคุ้นเคยกัน ชื่อสัคยค่อกัน ดู อนุ.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒.

^๙ พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงมรรค ๔ ได้แก่ โสคาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตมรรค ผล ๔ (ได้แก่ โสคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผล) ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒-๓/๒-๓, (ไทย) ๑๕/๒-๓/๔-๖, และ ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๒๕/๑๔๕.

ความเศร้าโศก เป็นต้น เป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ เป็นต้น เพราะอาศัยความมีกัลยาณมิตร ที่ดี^{๑๐} ...ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่น แม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้นหรือเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ถึงความเสื่อมไปเหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป^{๑๑}...มหาบพิตร พระองค์พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พระองค์ผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงอาศัยธรรมอย่างนี้^{๑๒}

จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ในพุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญกับมิตรภาพหรือกัลยาณมิตรเป็นอย่างยิ่งทุกระดับชั้น ตั้งแต่มารดา-บิดาบุตร สามีกับภรรยา เป็นต้น เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งความสุข สันติภาพ และกุศลธรรมต่าง ๆ บุคคลผู้ที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนชักนำสัมมาทิฐิให้แก่ผู้อื่น เรียกว่าทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร แต่บุคคลผู้แสวงหาสัมมาทิฐิไม่จำเป็นต้องรอให้สัตบุรุษ^{๑๓} หรือบัณฑิตมาหาตน ตรงข้าม เขาย่อมกระตือรือร้นที่จะไปหา ไปปรึกษาไปสดับบ้าง ไปขอคำแนะนำชี้แจงสั่งสอน เข้าร่วมหมู่อยู่ใกล้ ตลอดจนศึกษาแบบอย่างแนวทางจากบัณฑิตหรือสัตบุรุษนั่นเอง การกระทำของเขอย่างนี้เรียกว่า การเสวนาสัตบุรุษ หรือคบหาคนดี แต่ไม่ว่าสัตบุรุษจะมาทำหน้าที่ให้ บุคคลนั้นจะไปคบหาสัตบุรุษเองก็ตาม ในเมื่อมีการยอมรับหรืออิทธิพลต่อกันเกิดขึ้นแล้ว ก็เรียกว่าเขามีกัลยาณมิตร^{๑๔}

ส่วนในทางตะวันตก อริสโตเติล ก็ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องมิตรภาพ (Friendship) เป็นอย่างมาก โดยท่านกล่าวไว้ใน (Nicomachean Ethics) เล่มที่ ๘ และ ๙ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของจริยศาสตร์ว่า มิตรภาพเป็นคุณธรรมอย่างหนึ่ง^{๑๕} และว่า มิตรภาพเป็นสิ่งจำเป็น

^{๑๐} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒/๒, (ไทย) ๑๕/๒/๓.

^{๑๑} อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๗๑/๑๒, (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๑๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๕/๑๐๔-๑๐๖, (ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๕๔.

^{๑๓} สัตบุรุษ โดยทั่วไป หมายถึง คนกตัญญูกตเวที เป็นนักปราชญ์ เป็นกัลยาณมิตร เป็นผู้มีความรักดีมั่นคง กระทำการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก ด้วยความเต็มใจ แต่ในที่นี้ หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวก ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๘-๗๙/๖๐๘, ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๒/๒๒.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๒๒.

^{๑๕} Friendship is one of the virtues or at any implies virtue. See Frederick Copleston, S.J., A History of Philosophy, Volume I : Greece And Rome. (London; Search Press Limited Wellwood, 1946), p. 347.

สูงสุดในชีวิต^{๑๖} จะเห็นได้ว่า มิตรภาพเป็นสิ่งจำเป็นที่ชีวิตจะขาดมิได้ มนุษย์เราแม้จะมีความพร้อมทางทรัพย์สินเงินทอง ร่ำรวยมากแค่ไหนก็ตาม ก็ไม่ยอมมีชีวิตอยู่โดยปราศจากมิตร แต่ความต้องการเพื่อนของคนเรามีความแตกต่างกัน ในยุคสมัยที่แตกต่างกัน เพราะคนเราทุกคนมีธรรมชาติรักตัวเองมากกว่าคนอื่นอยู่แล้ว (self-loving)

ถ้าจะถามว่า ทำไมคนเราจึงต้องการมิตร อริสโตเติลได้ให้คำตอบว่า ในยามจนและยามทุกข์มิตรเป็นแหล่งพำนักอย่างเดียวที่จะหวังพึ่งได้ ในยามปฐุมวัยมิตรภาพช่วยไม่ให้เราทำความผิด ในปัจฉิมวัยก็ช่วยดูแล และเสริมพลังให้แก่ผู้ชราที่ถูกเบียดเบียนด้วยโรคพยาธิ ในมัชฌิมวัยมิตรภาพช่วยให้เรามีโอกาสทำงานที่สูงส่ง^{๑๗} และว่า หากประชาชนมีมิตรภาพต่อกัน ความยุติธรรมก็เป็นสิ่งไม่จำเป็น^{๑๘} หมายความว่า ถ้าหากเราเป็นคนยุติธรรมเราก็ต้องการมิตรภาพด้วย ดังนั้น ความยุติธรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งของมิตรภาพ เป็นสิ่งจำเป็นและสูงส่ง แม้แต่ในทางการเมืองเองต่างก็ให้ความสนใจต่อมิตรภาพมากกว่าความยุติธรรมเสียอีก เพราะความสามัคคีเป็นสิ่งที่คล้ายคลึงกับมิตรภาพ บุคคลเหล่านี้ต้องการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง และพยายามจำกัดการแบ่งแยกซึ่งเป็นศัตรูของความสามัคคีให้หมดไป

จะเห็นได้ว่า มิตรภาพนี้เป็นเรื่องของการให้มากกว่าการรับ ผู้ต้องการมิตรภาพจากใครไม่ควรถามว่า เขาจะให้อะไรแก่เรา แต่เขาจะคำนึงว่า เราจะให้อะไรเพื่อสร้างมิตรภาพแก่เขา เมื่อต่างฝ่ายที่คบหากันมีจิตสำนึกเพื่อให้ต่อกันเช่นนี้ มิตรภาพของเขาก็จะดำเนินไปด้วยดีและยั่งยืน นั่นคือความสำเร็จในการมีมิตรภาพ ซึ่งอริสโตเติลถือว่าเป็นคุณธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่ขาดเสียมิได้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่จะทำให้สังคมมนุษย์มีความเสมอภาค และก่อให้เกิดสันติสุขขึ้นในสังคมโลก

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า แนวคิดของทั้งสองทัศนะนี้น่าจะมีการศึกษาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นถึงความเหมือนและความต่าง ความลึกซึ้งและความเด่น เพื่อผลจากการเปรียบเทียบนี้จะยังประโยชน์ให้เราได้เข้าใจแนวคิดเรื่องมิตรภาพแห่งพุทธปรัชญาเถรวาทกับอริสโตเติลได้หลากหลายแง่มุมมากยิ่งขึ้น ยิ่งกว่านั้นจะทำให้เราทราบถึงจุดประสานทางความคิดเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในสังคมอย่างมีความสุขได้

^{๑๖} Friendship is one of the prime necessities of life. See Irwin Terence tr., *Aristotle: Nichomachean Ethics*, (Indiana: Hackett Publishing Company 1989), 1155a 3-5.

^{๑๗} พินิจ รัตนกุล, *รวมบทความปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๑๖), หน้า ๒๑๕.

^{๑๘} Richard Mcheon. *The Basic Works of Aristotle, Ethica Nicomachea. Book VIII*. (Transleted by WD Ross, New York: Rondon House. 1941), p.1059.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความเป็นมาของแนวคิดเรื่องมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความเป็นมาของแนวคิดเรื่องมิตรภาพในทัศนะของอริสโตเติล
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทกับของอริสโตเติล

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเปรียบเทียบมิตรภาพในปรัชญาของอริสโตเติลกับมิตรภาพในพุทธปรัชญา โดยมีประเด็นปัญหาที่ต้องการทราบโดยทั่วไป ดังนี้

- ๑.๓.๑ พุทธปรัชญาได้กล่าวถึงมิตรภาพไว้อย่างไร มีขอบเขตและความหมายอย่างไร
- ๑.๓.๒ อริสโตเติลได้กล่าวถึงมิตรภาพไว้อย่างไร มีขอบเขตและความหมายอย่างไร
- ๑.๓.๓ มิตรภาพตามทัศนะของอริสโตเติลกับมิตรภาพในพุทธปรัชญา มีความเหมือนและความแตกต่างกันอย่างไร

๑.๔. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงวิเคราะห์ (Critical Study Research) โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางเอกสาร (Document Investigation) ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

- ๑.๔.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารทั้งปฐมภูมิ และทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องในเรื่องที่ต้องการศึกษา
- ๑.๔.๒ ศึกษาวิเคราะห์อธิบายความเปรียบเทียบ และแสดงเหตุผลเพื่อให้เกิดความเข้าใจ และชัดเจนยิ่งขึ้น
- ๑.๔.๓ สรุปและนำเสนอข้อมูลที่ได้

๑.๕. คำจำกัดความในการวิจัย

มิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง ความเป็นเพื่อนรัก, ความเป็นผู้มีความคุ้นเคยหรือความเป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อในพรตสนะของพุทธจริยศาสตร์^{๑๕}

มิตรภาพของอริสโตเติล หมายถึง ความปรารถนาดีที่เป็นไปทั้งสองฝ่าย ในทัศนะของอริสโตเติล^{๑๖}

กัลยาณมิตร หมายถึง เพื่อนที่ดี, มิตรผู้มีคุณอันบัณฑิตพึงนับ^{๑๗}

มิตร หมายถึง เพื่อนรักใคร่คุ้นเคย^{๑๘} ผู้มีความเอื้อเฟื้อดี, ผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ^{๑๙}

ญาติ หมายถึง คนในวงศ์วานที่ยังนับรู้กันได้ทางเชื้อสายฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่^{๒๐}

สหาย หมายถึง ผู้ทำกิจกรรมร่วมกันร่วมโชคชะตาเดียวกัน เรือนด้วยกันหรือร่วมงานกัน^{๒๑}

ปรโตโมสะ หมายถึง เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้น หรือชักจูงภายนอกการสั่งสอนแนะนำ การถ่ายทอด คำชี้แจง การเรียนรู้จากผู้อื่น คำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร^{๒๒}

อเสวนา หมายถึง การไม่คบ ไม่อยู่ร่วมกับคนพาล การไม่มีคนอันธพาลเป็นเพื่อน การไม่เข้าพวกกับคนพาลหรือบาปมิตร การไม่คบหากับมิตรเทียม^{๒๓}

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘), หน้า ๖๕.

^{๑๖} Irwin Terence tr., **Aristotle: Nichomachean Ethics**, (Indiana: Hackett Publishing Company 1989), p. 1155b30.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๔.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๔.

^{๒๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด ๒๕๓๕), หน้า ๒๕๐.

^{๒๑} พ. ช. อ. ๒/๑๕๓.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๒๒.

^{๒๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลดัตถิปณี แปล เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐-๒๑.

๑.๖. ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ พระมหาสุภวิชัย วิราม วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องกัลยาณมิตรตามหลักพุทธจริยศาสตร์ ทศนะของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายของโรงเรียนวัดปากน้ำวิทยาคม และโรงเรียนสุวรรณพลับพลาพิทยาคม กรุงเทพมหานคร สรุปใจความสำคัญได้ว่า

...มิตรในพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ มิตรเทียม ได้แก่ คนปอกลอก คนคิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียวเป็นต้น และมิตรแท้ ได้แก่ มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำประโยชน์ และมิตรมีน้ำใจดี นอกจากนั้น คำว่ามิตรยังไม่จำกัดอยู่เพียงมิตรหรือเพื่อนที่มีอายุรุ่นเดียวกันเท่านั้น มิตรในภาษาธรรมในพุทธศาสนาที่สูงขึ้นไปกว่ามิตรธรรมดาเรียกว่า “กัลยาณมิตร” ซึ่งมีพุทธพจน์ตรัสเรียกบุคคลเป็นมิตรว่า ทิสเบื่องซ้ายคือมิตรสหาย ทิสเบื่องขวา คือบิดามารดา ทิสเบื่องหลังคือบุตรภรรยา ทิสเบื่องขวาคือ ครูอาจารย์ กัลยาณมิตรมีความหมายในเชิงมุ่งเน้นหลักคุณธรรม หมายถึง การช่วยเหลือ การชี้แนะแนวทางอันเป็นผลประโยชน์สูงสุด กัลยาณมิตรยังสามารถช่วยนำเข้าสู่สัมมาทิฐิ ดังพุทธพจน์ว่า เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุรพนิมิต ความมีกัลยาณมิตรเป็นตัวนำเป็นบุรพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ในขณะเดียวกันผู้ที่ได้ชื่อว่ากัลยาณมิตรย่อมประกอบด้วยองค์คุณสมบัติ ๘ อย่างคือ มีศรัทธา เชื่อในกฎแห่งกรรม มีศีลคือสำรวมกาย วาจา ใจ เป็นพหูสูตร เป็นคนที่มีการศึกษามาก เป็นคนเสียสละ มีความเพียร มีความตั้งใจมั่น มีความรอบรู้ และกัลยาณมิตรย่อมมีหลักธรรม ๙ อย่างคือ เป็นที่รักของคนทั่วไป เป็นที่เคารพของคนทั่วไป มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง รู้จักชี้แจงให้เข้าใจได้ง่าย มีความอดทนต่อถ้อยคำด่าว่ากล่าวจากคนอื่นได้ แกล้งเรื่องลำลึก และไม่ชักนำไปในสิ่งที่ไม่สมควร เมื่อบุคคลผู้คบกับกัลยาณมิตรดังกล่าวมานี้ ย่อมได้รับประโยชน์ ๓ ประการคือ ประโยชน์สุขในปัจจุบัน ประโยชน์สุขในภายหน้า และประโยชน์อันสูงสุดคือนิพพาน^{๒๔}

^{๒๔} พระมหาสุภวิชัย วิราม, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องกัลยาณมิตรตามหลักพุทธจริยศาสตร์ทศนะของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายของโรงเรียนวัดปากน้ำวิทยาคมและโรงเรียนสุวรรณพลับพลาพิทยาคม กรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๕.

๑.๖.๒ พระมหาสุพัฒน์ กุลยานธมโม วิทยานิพนธ์เรื่อง พระพุทธเจ้า : บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู สรุปความสำคัญพอสังเขปดังนี้

ครู หมายถึง บุคคลผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ และเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะกัลยาณมิตร คือเป็นผู้นำทางสติปัญญาทั้งเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้เรียน ดังนั้น ครูจึงมีความพร้อมอยู่เสมอในการถ่ายทอดความรู้ ความสามารถที่ตนเองมีอยู่แก่ผู้เรียนเพื่อพัฒนาสติปัญญาให้สูงขึ้น และยกวิญญานของศิษย์ทั้งหลายให้สูงขึ้นเปี่ยมไปด้วยคุณธรรม ฉะนั้น ครูจึงมีความสำคัญอย่างมากในฐานะปฐนียบุคคลและเป็นแม่พิมพ์ของศิษย์ เพราะผู้เรียนจะมีคุณภาพมากน้อยแค่ไหนเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับครูผู้ทำหน้าที่หล่อหลอม

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ได้แบ่งครูสอนออกเป็นหลายประเภท ตามกำลังแห่งสติปัญญา ความรู้ความสามารถ และหน้าที่ของครูประเภทนั้น ๆ เช่น ศาสตรา คีธังกร อาจารย์ และทิสปาโมกข์ เป็นต้น ซึ่งท่านเหล่านั้นมีหน้าที่เหมือนกันคือให้การศึกษาแก่ศิษย์ ในบรรดาครูเหล่านั้น พระพุทธเจ้า ชื่อว่าเป็นเลิศ คือทรงเป็นพระบิดาแห่งครูทั้งหลาย เพราะพระองค์ทรงมีคุณสมบัติหลายประการทั้งในด้านบุคลิกภาพและคุณธรรม ทรงดำรงอยู่ในฐานะพระบรมครู กล่าวคือ เป็นจอมศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงมีเทคนิคและวิธีการสอนเป็นเลิศเพื่อให้ชาวโลกได้บรรลุธรรม พุทธจริยาเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทและหน้าที่ของพระองค์ที่ทรงกระทำในฐานะบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่มวลมนุษยชาติ เหล่าพระประยูรญาติและในฐานะความเป็นพระพุทธเจ้า ปฏิปทาของพระพุทธองค์เหล่านี้ถือได้ว่าเป็นบทบาทและหน้าที่ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นพระบรมครูของโลกอย่างแท้จริง^{๒๕}

๑.๖.๓ พระมหาสมเดช ศรีลาด วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางการปกครองของพระพุทธศาสนาและของอาริสโตเติล สรุปความสำคัญได้ว่า

การปกครองที่ดี ทั้งสองฝ่ายมีความเห็นคล้ายๆ กันว่า เป้าหมายการปกครองอยู่ที่ความสามารถสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมให้เป็นแหล่งพำนักที่ดีที่สุดในการแสวงหาชีวิตที่ดีงามของสมาชิกในสังคม แต่ลักษณะของเป้าหมายการปกครองและวิธีการที่จะดำเนินไปสู่เป้าหมายการปกครองนั้นมีแตกต่างกันออกไปบ้างตามทรรศนะของแต่ละฝ่าย กล่าวคือ หลักการปกครองที่ดีในทรรศนะของพระพุทธศาสนาเน้นหลัก “ถือธรรมเป็นใหญ่” หมายความว่าในการตัดสินใจพิจารณาในทุกๆ เรื่องที่เกี่ยวกับการปกครองจะต้องคำนึงถึงความถูกต้อง ความดี

^{๒๕} พระมหาสุพัฒน์ กุลยานธมโม, “พระพุทธเจ้า : บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”, วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

งาม ความยุติธรรม ความมีเหตุผล ความจริง ความสามัคคี และมุ่งผลประโยชน์ของส่วนรวม เป็นสำคัญ หลักการดังกล่าวนี้มีปรากฏให้เห็นในลักษณะการปกครองของสังคมสงฆ์ ซึ่งเป็นสังคมที่บ่งบอกถึงความเป็นพุทธมากที่สุด ส่วนหลักการปกครองที่ดีในวรรณคดีของอาริสโตเติล เน้นหลัก “ถือกฎหมายเป็นใหญ่” แต่กฎหมายในที่นี้จะต้องเป็นกฎหมายที่ดี คือต้องคัดออกดี ความลำเอียง หรือการเลือกที่รักมักที่ชังเป็นกฎหมายที่ถูกบังคับใช้กับคนภายในรัฐ โดยเสมอภาคเท่าเทียมกัน เน้นหนักในเรื่องศีลธรรม มีเหตุผล มีลักษณะเป็นกลางๆ เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป และมีเป้าหมายหลักในการบรรลุถึงความยุติธรรมเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เหมือนกันก็คือทั้งหลักธรรมของพระพุทธศาสนา และหลักกฎหมายของอาริสโตเติลล้วนมีเป้าหมายอันเดียวกัน คือมุ่งผลประโยชน์ของสมาชิกในสังคมส่วนรวมเป็นสำคัญ^{๓๐}

๑.๖.๔ พระมนตรี สุปุติโก (บุตรดี) วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์ของอาริสโตเติลกับพุทธจริยศาสตร์ สรุปความสำคัญพอสังเขปดังนี้

ความดีสำหรับมนุษย์ในวรรณคดีของอาริสโตเติล คือ สิ่งที่เป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์ที่มุ่งแสวงหาความดีชนิดนี้ได้แก่ยูโดโมเปีย เกี่ยวกับการทำหน้าที่ของมนุษย์ให้สมบูรณ์ ความหมายนี้เป็นความหมายที่อาริสโตเติล อธิบายในเชิงอภิปรัชญา หมายความว่า เป็นหน้าที่ที่แสดงออกมาจากความสมบูรณ์ทางจิตในแง่หน้าที่การงาน โดยสอดคล้องกับวิญญานที่ควบคุมเหตุผล วิญญานแห่งเหตุผลจึงเป็นส่วนหนึ่งของคุณธรรมทางปัญญา คุณธรรมทางปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการไตร่ตรอง เรื่องสัจธรรมความจริงของสิ่งที่แน่นอน และสิ่งที่เปลี่ยนแปลง คุณธรรมทางปัญญาจึงมี ๒ ลักษณะ คือ

๑. เป็นลักษณะความรู้ หรืออาจเรียกว่า ความรู้ในเชิงทฤษฎี

๒. เป็นลักษณะการปฏิบัติ หรืออาจเรียกว่า ความรู้ในเชิงปฏิบัติการ

การกระทำที่ถูกต้องเกิดขึ้นและอาจเป็นไปได้ที่จะนำไปสู่การค้นพบจุดหมายในการทำงานทั้งปวงด้วยการใช้เหตุผล นั้นหมายถึงว่ามันจะต้องมีวิธีการ เพื่อมุ่งสู่จุดหมายนั้น ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของมนุษย์ คือ ยูโดโมเปีย หรือ ความผาสุก อย่างไรก็ตาม คุณธรรมระดับสูง คือ ความรู้ในทางทฤษฎี ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้มนุษย์ทำหน้าที่ของมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์

^{๓๐} พระมหาสมเดช ศรีลาจัด, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางการปกครองของพระพุทธศาสนาและของอาริสโตเติล”, วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๔.

จากการศึกษาในพระไตรปิฎก แสดงให้เห็นว่า ชีวิตของมนุษย์นั้นเต็มไปด้วยความทุกข์ โดยมีรากเงาของความทุกข์ คือ ตัณหา ความหลุดพ้นจากความทุกข์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ ความหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง พึงปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้ ใน ๒ ประการแรก จะเป็นองค์มรรคที่เกี่ยวกับเรื่องความคิด เหตุผลทางปัญญา หรือ กรองความคิด อีก ๓ ประการต่อมา เป็นเรื่องจริยธรรม ความประพฤติ ที่มีความจำเป็นใน ๓ ประการสุดท้าย เป็นเรื่องการฝึกฝน อบรมจิตใจ ให้เป็นสมาธิ เพื่อไตร่ตรองพิจารณาความจริงที่เป็นปรมาัตถ์สัจจะ จนเข้าถึงความสงบระงับและเห็นแจ้ง ในชีวิตตามความเป็นจริง จนบรรลุพระนิพพาน อันเป็นสภาวะที่ถือว่า เป็นบรมสุขหรือสุขอย่างยิ่ง สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะชี้ให้เห็น คือ หลักมัชฌิมของอาริสโตเติล เป็นหลักที่สะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อมโยง ระหว่างความรู้ทางทฤษฎี และความรู้ด้านการปฏิบัติเข้าด้วยกัน อย่างไรก็ตาม ในทางพระพุทธศาสนาหลักมัชฌิมาปฏิปทา ยังมีรายละเอียดในเรื่องสมาธิ และองค์มรรคที่จะนำไปสู่การบรรลุความสมบูรณ์ยิ่ง^{๓๓}

๑.๗. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๗.๑ ทำให้มีความรู้แนวคิดเรื่องมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๗.๒ ทำให้มีความรู้แนวคิดเรื่องมิตรภาพในทัศนะของอาริสโตเติล
- ๑.๗.๓ ทำให้มีความรู้ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทกับของอาริสโตเติล

^{๓๓} พระมนตรี สุปุคฺติโก (บุตรดี), “การศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์ของอาริสโตเติลกับพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๗.

บทที่ ๒

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท ใน ๖ ประเด็น ดังต่อไปนี้

๒.๑ นิยามและความหมาย

๒.๒ แนวคิดเรื่องมิตรภาพและกัลยาณมิตร

๒.๓ ระดับของมิตรภาพ

๒.๔ องค์ประกอบของมิตรภาพ

๒.๕ ความสำคัญของมิตรภาพ

๒.๖ จุดมุ่งหมายของมิตรภาพ

๒.๗ สรุป

๒.๑. นิยามและความหมาย

มิตรภาพ มาจากภาษาบาลีว่า มิตฺต + ภาว คำว่า มิตฺต แปลว่า ผู้รักษา ด้านทาน เพราะเป็นผู้มีอริยาศัยอันประกอบด้วยประโยชน์เกื้อกูล^{๓๒}

คำว่า “รักษา” ในที่นี้ หมายถึง (๑) รักษาภายใน ได้แก่ รักษาหัวใจของเพื่อน ไม่แสดงออกในทางที่จะก่อให้เกิดความทะเลาะวิวาท ความบาดหมางน้ำใจกัน (๒) รักษาภายนอก ได้แก่ รักษา วัตถุสิ่งของ ทรัพย์สินสมบัติของเพื่อนจากอันตรายที่เกิดจากการลักขโมย เป็นต้น

คำว่า “ด้านทาน” หมายถึง บุคคลผู้สามารถปกป้อง ค้ำครอง ภัยอันตราย เมื่อมีอันตรายเกิดขึ้น เช่น เมื่อเพื่อนถูกทำร้ายโดยไม่เป็นธรรม ย่อมช่วยค้ำครองเพื่อนได้

ส่วนคำว่า “มีอริยาศัยอันประกอบด้วยประโยชน์เกื้อกูล” หมายถึง เป็นผู้สามารถนำมิตรให้ประพฤติปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ คือให้มีความเห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาไพเราะ การงานถูกต้อง อาชีพสุจริต พยายามในทางที่ถูกที่ควร สติดี และสมาธิมั่นคง รวม

^{๓๒} พ.ศ.อ. ๒๘/๒๑๘/๑๕๐.

ไปถึงความเป็นเพื่อนร่วมเห็นกัน ร่วมคบกัน ร่วมอุปชฌาย์กัน ร่วมอาจารย์กัน^{๓๓} ร่วมองค์กร
ร่วมการงานกัน ร่วมสถาบันกัน ร่วมศาสนา

ส่วนคำว่า “ภาว” หมายถึง ความเป็น หรือความมี เมื่อนำมารวมกัน ย่อมหมายถึง
ถึง ความเป็นผู้รักษา ผู้ต้านทาน และผู้มีอริยาศยประกอบด้วยประโยชน์

นอกจากนี้ ในอรรถกถาพระวินัยได้ให้ความหมายของ มิตรภาพ ไว้ว่า คือ ผู้เป็น
ที่รัก นับไว้ หรือวางใจได้ในความลับทั้งปวง^{๓๔}

คำว่า “รัก” ในที่นี้ หมายถึง บุคคลเป็นผู้มีความรักที่ประกอบด้วยเมตตา หรือรัก
แบบจริงใจ ไม่ใช่ความรักที่ประกอบด้วยตัณหา หรือความรักทางเพศ ความรักแบบหนุ่มสาว
รักกันที่มุ่งอยู่ที่ความชื่นชม หรือความต้องการใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส หรือรักเพื่อ
บำเรอความสุขของตน

คำว่า “วางใจได้ในความลับทั้งปวง” หมายถึง เป็นคนที่สนิทสนมกันมากจน
สามารถเปิดเผยความลับแก่กันและกันได้ เพราะเรื่องบางอย่างไม่ว่าจะเป็นเรื่องส่วนตัวของ
เพื่อน เรื่องความปลอดภัย เรื่องการติดต่อกันทางธุรกิจ ราชการบางอย่างอาจปกปิดเป็นความ
ลับสุดยอด แต่สำหรับมิตรผู้ที่รักจริงใจต่อกัน หรือวางใจกันเท่านั้นจึงจะสามารถบอกให้
เพื่อนได้รับรู้ถึงความลับอันนั้น

ในอรรถกถาขุททกนิกาย ชาดก กล่าวไว้ว่า มิตรภาพ หมายถึง ผู้ต้อนรับ ได้แก่
ผู้กระทำความดีเนหาต่อมิตร^{๓๕} หมายความว่า บุคคลที่จะเป็นมิตรย่อมมีความรักใคร่และ
ความดีเนหา ซึ่งจะเป็นการแสดงออกในทางความห่วงอาทร ความผูกพัน รวมไปถึงการแสดง
ความรักใคร่ ความห่วงใยต่อกันในลักษณะต่างวัย เช่น ผู้ใหญ่แสดงออกถึงความรักใคร่ ความ
เอ็นดูต่อผู้น้อย หรือความผูกพันกันทางสายโลหิตระหว่างบิดามารดาและบุตร สามิและภรรยา
บ่าวกับเจ้านาย เป็นต้น เพราะผู้มีใจดี และมีหทัยอ่อนโยน^{๓๖} ต่อกันและกัน

อนึ่ง มิตร ยังหมายถึง ผู้ติดต่อ คือย่อมสืบต่อกันด้วยการอยู่ร่วมกัน ได้แก่ การคบ
กันบ่อย ๆ^{๓๗} เพราะการอยู่ร่วมกัน การคบกันบ่อย ๆ เป็นเหตุให้เกิดความเป็นมิตรกันได้ เด็ก
อยู่บ้านใกล้เรือนเคียงกัน อยู่โรงเรียนเดียวกัน นักเรียน นักศึกษาอยู่สถาบันเดียวกัน ผู้ใหญ่อยู่
องค์กรเดียวกัน เป็นต้น ความใกล้ชิดกันย่อมทำให้เกิดมิตรภาพต่อกันได้ มิตรประเภทนี้เกิด

^{๓๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓ , (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

^{๓๔} เมตฺตายนฺตฺติ มิตฺตา, มินนฺติ วา สพฺพกุเขหฺสุ อนฺโต ปกฺขิปนฺตฺติ มิตฺตา ดู วินย.สมนฺต.อ. ๒/๖๕

^{๓๕} พุ. ขา.อ. (บาลี) ๓/๑๕๓.

^{๓๖} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๓/๓๓.

^{๓๗} พุ.ชา.อ. ๔/๒๓.

ขึ้นได้ เพราะการใกล้ชิดกัน ในที่นี้ยังไม่ได้แยกออกว่าเป็นมิตรแท้ หรือมิตรเทียมเลย ดังพุทธพจน์ว่า

“บุคคลชื่อว่า เป็นมิตรเพราะเดินร่วมกัน ๗ ก้าวเท่านั้น ชื่อว่าเป็นสหายเพราะเดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว และชื่อว่าเป็นญาติเพราะอยู่ร่วมกัน ๑ เดือน หรือ ครึ่งเดือน ชื่อว่า เสมอกับคนก็เพราะอยู่ร่วมกันยิ่งกว่านั้น”^{๓๘}

นอกจากนี้ นักปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนาในประเทศไทยอีกหลายท่าน ยังให้ความหมาย คำว่า มิตรหรือเพื่อนไว้ แต่ในที่นี้จะขอยกเป็นตัวอย่างเพียงสองท่าน คือ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายว่า มิตร หมายถึง เพื่อน, ผู้มีความเอื้อยดี, ผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่^{๓๙} และท่านพุทธทาส อินทปญฺโญ ให้ความหมายว่า “เพื่อน” ภาษาชาวบ้าน เรียกว่า เพื่อน ว่า เกลือ “เพื่อน” คือคนที่ทำอะไรถูกใจตนก็เรียกว่า เพื่อน แต่เพื่อนหรือสหายหรือมิตรในภาษาธรรมะนั้น หมายถึง ธรรมะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ธรรมะที่ทำให้ความพ้นทุกข์ให้ : ระบุชื่อลงไปว่า อสังขตธรรมหรืออสังขตธรรม นี่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็น กัลยาณมิตรอย่างยิ่งของคนทุกคน คำว่า “เพื่อน” ในภาษาธรรมะจึงหมายถึงอริยอสังขตธรรม มิ่งมงคลประการ^{๔๐} นี่คือนักปราชญ์ในภาษาธรรมะ^{๔๑}

สรุปได้ว่า มิตรภาพ หมายถึง บุคคลผู้สามารถเป็นผู้รักษา ผู้ต้านทาน ผู้เป็นที่รัก หรือเป็นที่ไว้วางใจได้ในความลับทั้งปวง ความเป็นผู้ต้อนรับ หรือบุคคลผู้คบหากันบ่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นการร่วมบิดา-มารดา กัน ครู-อาจารย์กัน โรงเรียนเดียวกัน องค์กร ศาสนารวมไปถึงประเทศชาติ ทวีป โลกเดียวกัน ซึ่งทางปรัชญาพุทธเรียกว่า เป็นผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน

๒.๒ แนวคิดเรื่องมิตรภาพและกัลยาณมิตร

นอกจากคำว่า มิตรภาพแล้ว คำว่า “กัลยาณมิตร” ก็เป็นอีกคำหนึ่งที่นิยมใช้ในพุทธปรัชญา หมายถึง เพื่อนที่ดี ถ้าเราพิจารณาจากรูปศัพท์ สามารถแยกได้ว่า “กัลยาณะ” หมายถึง ดี งาม และคำว่า “มิตร” หมายถึง ผู้มีความรัก มีความสัมพันธ์ เมื่อรวมกันจึงมีความ

^{๓๘} พุ. ชว. (บาลี) ๒๓/๘๓/๒๘, (ไทย) ๒๓/๘๓/๓๕.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๓๔.

^{๔๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕๑/๖๕-๖๖, (ไทย) ๑๒/๕๑/๘๖.

^{๔๑} พุทธทาส อินทปญฺโญ, ภาษาคน-ภาษาธรรม, หน้า ๔๖.

หมายตามรูปศัพท์ว่า ผู้มีความรัก ความสัมพันธ์อันดีงาม หรือ มิตรที่ดีงามทำให้เจริญแก่บุคคลผู้คบหา ได้แก่ ผู้สมบรูณ์ด้วยความมีศีล กำจัดทุกข์ นำประโยชน์เกื้อกูลมาให้กับเพื่อนและคนอื่น เป็นผู้กำจัดความชั่วร้าย ผู้ส่งเสริมประโยชน์ ความดีหรือคุณธรรมต่าง ๆ ที่บุคคลมีและแสดงออกต่อผู้อื่น เป็นผู้มีปัญญา มีความสามารถ มีความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือทำให้เกิดความดี ความรู้ ความเจริญ ความสุขแก่ผู้อื่น ดังที่พระธรรมปิฎก กล่าวไว้ว่า

“กัลยาณมิตร เป็นโณน คือ กุลบุตรเข้าอยู่อาศัยในคาม (บ้าน) หรือนิคม (ตำบล) ไคก็ตาม เธอเข้าสนิทสนม สนทนาปราศรัย ปรีกษากับท่านที่เป็นคหบดีบ้าง บุตรของคหบดีบ้าง พวกคนหนุ่มที่มีความประพฤติเป็นผู้ใหญ่ คนสูงอายุที่มีความประพฤติดีเป็นผู้ใหญ่ ผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา เธอศึกษาเยี่ยงอย่างความเพียบพร้อมด้วยศรัทธาของท่านผู้เพียบพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา นี้เรียกว่า กัลยาณมิตร”^{๔๒}

คำว่า “กัลยาณมิตร หรือเพื่อนที่ดี” นี้เป็นอุดมคติแห่งภาคปฏิบัติในพุทธปรัชญา เป็นสิ่งที่ลึกซึ้งกว่า คำว่ามิตร โดยธรรมดา การดำเนินชีวิตจะมีมรรคหรือวิถีทางและผลที่ได้รับ เกิดจากการดำเนินชีวิตตามแนวทางแห่งการอยู่ร่วมกันกับกัลยาณมิตร กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยแวดล้อมทางสังคมที่สำคัญมากในการนำไปสู่ความเป็นผู้เห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) เป็นทั้งการศึกษาเบื้องต้นในการดำเนินไปสู่การมีชีวิตที่ดีงาม ดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุรพนิमित ฉนใด กัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำ เป็นบุรพนิमितเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉนนัน ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก”^{๔๓}

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังได้ตรัสถึงกัลยาณมิตรว่า เป็นเครื่องชักนำให้เกิดการประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งหมายถึงหลักแห่งการดำเนินชีวิต การครองชีวิตเป็นระบบจริยธรรม

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๘๕.

^{๔๓} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๕๖/๒๔, (ไทย) ๑๕/๕๖/๔๕.

เป็นหลักคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดีงาม หรือหลักแห่งการครองชีวิตที่ถูกต้องสมบูรณ์ของมนุษย์ เรียกได้ว่าเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์^{๔๔} ดังพุทธพจน์ว่า

“อานนท์ ที่จริง ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว อานนท์ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอุรยมรรคมีองค์ ๘”^{๔๕}

กัลยาณมิตร หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ ดังพุทธพจน์ว่า

“...โดยกำหนดว่าเป็นองค์ประกอบภายนอก เราไม่เห็นองค์ประกอบอื่น แม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มาก เหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก”^{๔๖}

กัลยาณมิตร หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรธานแห่งศีลธรรม^{๔๗} ดังพุทธพจน์ว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ถึงความเสื่อมไป เหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้เลย เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”^{๔๘}

และว่า

“...เพราะอาศัยเราผู้เป็นมิตรดี เหล่าสัตว์ทั้งหลายผู้มี ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก เป็นต้น เป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ เป็นต้น เพราะอาศัย ความมีกัลยาณมิตรที่ดี”^{๔๙}

^{๔๔} พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงมรรค ๔ ได้แก่ โสคาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตมรรค ผล ๔ (ได้แก่ โสคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผล) ดูรายละเอียดใน ต.ม. (บาลี) ๑๕/๒-๓/๒-๓, (ไทย) ๑๕/๒-๓/๔-๖, และ ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๒๕/๑๔๕.

^{๔๕} ต.ม. (บาลี) ๑๕/๒-๓/๒-๓, (ไทย) ๑๕/๒/๓.

^{๔๖} อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑๑๑/๑๗, (ไทย) ๒๐/๑๑๑/๑๗.

^{๔๗} อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑๒๗/๑๕, (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๕.

^{๔๘} อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๗๑/๑๒, (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๔๙} ต.ม. (บาลี) ๑๕/๒/๒, (ไทย) ๑๕/๒/๔.

สรุปได้ว่า “มิตรภาพ” หมายความว่า ความเป็นเพื่อนที่รักใคร่คุ้นเคยกัน มีไมตรีจิตต่อกัน อาจจะร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยหรือไม่ก็ได้ แต่คำว่า “กัลยาณมิตร” หมายถึง “มิตรแท้” ซึ่งได้แก่มิตรที่มีความหมายในหลักคุณธรรมซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่เพียงมิตรหรือเพื่อนเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงการช่วยเหลือ การชี้แนะแนวทางจากท่านผู้รู้ เป็นผู้กำจัดความชั่วร้าย ผู้ส่งเสริมประโยชน์ ความดีหรือคุณธรรมต่าง ๆ ที่บุคคลมีและแสดงออกต่อผู้อื่น เป็นผู้มีปัญญา มีความสามารถ มีความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือทำให้เกิดความดี ความรู้ ความเจริญ ความสุขแก่ผู้อื่น

อนึ่ง พึงเข้าใจในเบื้องต้นอีกด้วยว่า มิตร หมายถึง เพื่อนที่รักใคร่คุ้นเคยกัน ส่วน กัลยาณมิตร หมายถึง มิตรแท้ ในวิทยานิพนธ์นี้ เมื่อกล่าวถึงคำใดคำหนึ่ง พึงเข้าใจความหมายเช่นนี้

๒.๓. ประเภทของมิตร

การอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว เป็นหมู่คณะ ไม่ว่าจะเป็นในระดับบุคคล ชุมชน ครอบครัวยุคใหม่ หมู่บ้าน องค์กร หรือผู้ที่เราจะต้องเกี่ยวข้องกับในสังคมเดียวกัน ถ้าหากไม่มีกฎเกณฑ์กติกา หรือระเบียบข้อปฏิบัติให้คนในสังคมปฏิบัติ สังคมก็จะดำเนินไปอย่างไรทิศทาง ไม่มีเป้าหมาย เกิดความสับสนวุ่นวาย ไม่มีไมตรีจิตต่อกัน อยู่กันอย่างไม่สงบสุข ในเรื่องนี้พุทธปรัชญาให้ความสำคัญเรื่องมิตร หรือกัลยาณมิตรไว้เป็นอย่างดี โดยเสนอมิตรไว้หลายอย่างทั้งที่เป็นมิตรแท้ มิตรเทียม ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ดังนี้

๒.๓.๑. มิตตปฏิรูป หรือ มิตรเทียม

๒.๓.๑.๑. คนปลอกกลอก หมายถึง บุคคลที่คบมิตรเพราะคิดจะได้ผลประโยชน์ข้างตัว เสียให้เพียงเล็กน้อยด้วยถึงผลกำไรไว้อย่างมาก บุคคลประเภทนี้จะคบใคร ก็ต้องมองดูฐานะเสียก่อนว่า เขาพอจะปลอกกลอกได้หรือไม่ ถ้าปลอกกลอกไม่ได้ก็ไม่คบ หรือคบเท่าที่จะคบได้ เมื่อปลอกกลอกหมดแล้วก็เลิกคบเหมือนกัน หากความสุจริตใจจากมิตรประเภทนี้ไม่ได้ มีลักษณะ ๔ ประการ^{๕๐} ได้แก่

^{๕๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๔-๒๕๕/๑๖๑, (ไทย) ๑๑/๒๕๕-๒๕๕/๒๐๗.

(๑) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว คือ บุคคลที่มีมือเปล่ามาบ้านเพื่อน มักพูดถึงคุณสมบัติ หรือพูดคุยย่องวัตถุสิ่งของที่มีอยู่ในบ้านของเพื่อน บุคคลลักษณะนี้มักตกอยู่ในอภยาสัยโลก (โลภภยาสัย) มีความอยากมี อยากได้เกินขอบเขต ซึ่งจะเรียกว่า เป็นคนเห็นแก่ตัวมาก มุ่งแต่จะได้อย่างเดียว ซึ่งได้แก่แสวงหาในทางที่เป็นกโหลบายเพื่อเอามาเป็นของตนให้ได้

(๒) เสียให้น้อย คิดเอาให้ได้มาก คือ บุคคลที่คอยเอาวัดเอาเปรียบ เป็นเพื่อนที่รู้มาก พยายามแสวงหาผลประโยชน์จากเพื่อนให้มากที่สุด ให้ของอย่างใดอย่างหนึ่งน้อย แต่หวังผลมาก เรียกว่า ขอมลงทุนน้อย แต่หวังถอนทุนคืนให้มากกว่าที่ลงทุนไป

(๓) เมื่อมีภัยแก่ตัว จึงรับทำกิจของเพื่อน คือ บุคคลที่ทำอะไรไปก็หวังว่าเพื่อนจะได้ช่วยเหลือตนเอง ในโอกาสต่อไป แต่ในทางตรงกันข้ามเมื่อไม่มีภัยเกิดแก่ตนเอง จะพยายามปลีกตัวไม่ให้เพื่อนได้พบหรือขอความช่วยเหลือจากตนได้ ช่วยเหลือเพื่อนไม่ได้ทำด้วยความรัก แต่ทำเพื่อผลประโยชน์ จัดอยู่ในลักษณะของเพื่อนที่เห็นแก่ตัว ถือเอาผลประโยชน์เป็นสำคัญ

(๔) คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัว คือ บุคคลที่มีความสัมพันธ์กับคนอื่นเนื่องจากตนเห็นว่า เพื่อนที่ตนคบหานี้จะต้องมีผลประโยชน์ร่วมกัน รักเพื่อนเพราะสิ่งภายนอก ไม่ได้รักจากภายใน หรือจากจิตใจ ไม่ได้คบเพื่อนด้วยความคุ้นเคยกันฉันมิตร

๒.๓.๑.๒. มิตรดีแต่พูด หมายถึง บุคคลที่ชอบพูดแต่คำหวานให้หวังอย่างลม ๆ แล้ง ๆ พูดจะให้แต่ไม่เคยให้ พูดว่าจะทำแต่ไม่เคยทำ พูดว่าคิดถึงแต่ไม่เคยไปหา หรือไม่เคยอยากพบ พอพบหน้าก็บอกว่าคิดถึงเสียร่ำไป ออกปากฟังอะไรก็ไม่ได้เลย มิตรประเภทนี้อ่าปรารณา อย่าพบ อย่าพูดเลยจะดีกว่า มีลักษณะ ๔ ประการ^{๕๑} ได้แก่

(๑) เก็บเอาของล่วงแล้วมาปราศรัย คือ บุคคลที่ยกของหมดแล้วมาปราศรัยสงเคราะห์ด้วยสิ่งที่ล่วงไปแล้ว เช่นกล่าวว่า “ถ้าคุณมาแต่เมื่อวาน ก็จะได้สิ่งของที่มีอยู่ แต่คุณมาวันนี้สิ่งของสิ้นไปหมดแล้ว” เป็นต้น การพูดเช่นนี้แสดงถึงเพื่อนที่หวังฟังไม่ได้ เป็นการพูดเพื่อหลีกเลียง ทำให้พ้นภาระของตนไปเท่านั้น ดังพระพุทธพจน์ว่า

“ผู้ใด เมื่อไม่ให้ ไม่เสียสละ โภกทรัพย์ ดีแต่พูดคำอ่อนหวานซึ่ง
ไม่มีผลในมิตรทั้งหลาย ความสัมพันธ์ของผู้นั้นกับมิตรย่อมจืดจาง”^{๕๒}

^{๕๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๖/๑๖๑, (ไทย) ๑๑/๒๕๖/๒๐๘.

^{๕๒} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๓/๓๐/๑๔๓, (ไทย) ๒๓/๓๐/๒๓๓.

ควรพูดถึงแต่สิ่งที่ควรทำ ไม่ควรพูดถึงสิ่งที่ไม่ควรทำ คนไม่ทำดีแต่พูด บัณฑิตย่อมรู้ทัน^{๕๓}

(๒) อ้างเอาของที่ยังไม่มีมาปราศรัย คือ บุคคลที่พยายามสงเคราะห์มิตรด้วยการพูดถึงอนาคต ถึงสิ่งที่ยังมาไม่ถึง เมื่อเพื่อนออกปากขอความช่วยเหลือ มักพูดพลัดไป เป็นเพียงแต่พูดให้ความหวังเท่านั้น เพื่อแสดงให้เห็นว่าตนเองมีความจริงใจต่อเพื่อน เพื่อให้เพื่อนเข้าใจว่ามีความรัก มีความเป็นห่วงเป็นใยในเพื่อนเท่านั้น

(๓) สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้ คือ บุคคลที่เห็นเพื่อนขอร้อง หรือพยายามจะช่วยเหลือเพื่อน ก็ช่วยด้วยสิ่งที่ไม่มียุทธค่าสำหรับตนเอง และเมื่อเพื่อนได้ไป ก็ไม่สามารถจะทำประโยชน์ให้เกิดแก่เพื่อนได้ ถึงแม้เขามีวัตถุประสงค์ของอยู่กับตนเอง อาจกล่าวเพียงว่า “ของสิ่งนี้สมควรแก่เพื่อนจริง ๆ แต่เรามีอยู่อันเดียว” ซึ่งสรุปก็คือ สิ่งนั้นไม่สามารถให้แก่เพื่อนได้

(๔) ออกปากฟังมิได้ คือ บุคคลที่อาศัยไม่ได้ เมื่อเวลาเพื่อนมีกิจมักอ้างเหตุผล หรือความขัดข้องต่าง ๆ เช่น เมื่อเพื่อนกล่าวว่า “เราต้องการยานพาหนะ” บุคคลประเภทนี้มักพูดว่า “เสียค่ายจริง ๆ ยานพาหนะของเราหายเสียแล้ว มันไม่ดี หรือใช้ไม่ได้” เป็นต้น หรือเมื่อมีกิจการงานบางอย่างต้องอาศัยความร่วมมือกัน เพื่อให้กิจการนั้นสำเร็จโดยเร็ว บุคคลประเภทนี้มักแสดงอ้างกิจอื่น ๆ ดังในหิริชาดก ท่านกล่าวว่า

“ผู้ใดหมดความอาย เกลียดชังความมีเมตตา กล่าวอยู่
ว่า เราเป็นมิตรสหายของท่าน แต่ไม่ได้เอื้อเพื่อทำการงานที่ดีกว่า
บัณฑิตรู้จักผู้ นั้นได้ดีว่า ผู้นี้มิใช่มิตรสหายของเรา เพราะว่าบุคคล
(ผู้เป็นมิตร) จะทำตามที่เราพูด ก็ฟังกล่าวอย่างนั้น ไม่ทำ ก็จะไม่พูด เขา
เป็นเพียงแต่พูดว่า เราเป็นมิตรสหายของท่าน”^{๕๔}

๒.๓.๑.๓. มิตรหัวประจบ หมายถึง คนที่จะทำสิ่งที่ดีก็คล้อยตาม จะทำสิ่งที่ไม่ดีก็คล้อยตาม ไม่แยกแยะห้ามปรามในสิ่งที่ไม่ดี ส่งเสริมในสิ่งที่ดี ต่อหน้าพรรณนา สรรเสริญ ถีบหลังตั้งนินทาว่าร้าย มีลักษณะ ๔ ประการ^{๕๕} ได้แก่

^{๕๓} พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๓๑/๑๔๗, (ไทย) ๒๗/๓๑/๒๓๓.

^{๕๔} พุ.ชา. อ. (บาลี) ๔/๘๐๗.

^{๕๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๗/๑๖๑, (ไทย) ๑๑/๒๕๗/๒๐๘.

(๑) จะทำชั่วก็คล้อยตาม คือ บุคคลที่ไม่สนับสนุน ไม่คัดค้านในเมื่อเพื่อนจะทำความชั่ว แต่ประจบ ตามใจเพื่อนให้ทำในสิ่งที่เพื่อนคิด เพื่อนทำ ถึงแม้สิ่งนั้นจะเป็นสิ่งที่ผิดก็ตาม เช่น เมื่อเพื่อนพูดว่า “พวกเราจะทำการดื่มสุราและเมรัย เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง” คนหัวประจบประเภทนี้ก็จะตามใจเพื่อน อาจจะเป็นการกล่าวด้วยคำว่า “ดีแล้วเพื่อนทำกันเถิด” บุคคลลักษณะเช่นนี้ เราไม่สามารถจะเอาเป็นที่พึ่งได้ ไม่สามารถจะให้คำปรึกษาที่ดีแก่เราได้ เพราะคอยคล้อยตามเพื่อนอยู่ตลอดเวลา

(๒) จะทำดีก็คล้อยตาม คือ บุคคลที่มีลักษณะคล้ายประเภทที่หนึ่ง คือ ในทางตรงกันข้าม ไม่มีแนวคิดที่จะเสนอให้ใหม่ เพียงแค่อพยยงส่งเสริมเท่านั้น

(๓) ต่อหน้าว่าสรรเสริญ คือ บุคคลที่ขาดความจริงใจต่อเพื่อน ต่อมิตร เพราะเป็นลักษณะที่ ปากว่าตาขยิบ

(๔) ลับหลังตั้งนินทา คือ บุคคลที่ไม่พยายามจะรักษาความลับของเพื่อน แต่เป็นคนที่ยាយเพื่อน เพราะนำสิ่งที่ป็นข้อบกพร่องของเพื่อนไปเผยแพร่ แต่ไม่แนะนำให้เพื่อนแก้ไขปรับปรุง ในส่วนที่ไม่ดี หรือแนะนำให้รักษาในส่วนที่ดี กลับนำส่วนที่ไม่ดีออกไปพูดให้บุคคลอื่นฟัง

๒.๓.๑.๔. มิตรชักชวนในทางฉิบหาย หมายถึง มิตรซึ่งเสเพลอยู่ด้วยตนเองแล้ว ชักนำมิตรให้เสเพลตาม พรรณนาให้เห็นถึงความฉิบหายของการปล่อยตน และเสเพลตามสบายอารมณ์ ชักชวนให้หมกมุ่นในการพนัน และมัวเมาในอบายมุขประเภทต่าง ๆ มีลักษณะ ๔ ประการ^{๕๖} ได้แก่

(๑) ชักชวนดื่มน้ำเมา คือ บุคคลที่ชอบเสเพลของมึนเมา หรือสิ่งเสพติด เช่น กัญชา ยาฝิ่น ยาม้า เป็นต้น เมื่อเห็นเพื่อนตั้งอยู่ในความประมาท ก็ไม่รักษาเพื่อน แต่ในทางกลับกัน กลับชวนเพื่อนให้ดื่มสุรา จนทำให้ตั้งอยู่ในความประมาท ขาดสติสัมปชัญญะ ดังพระพุทธพจน์ว่า

“...การดื่มสุราเป็นทางสำหรับให้สัตว์ไปสู่ทุกคติ คือ การยังสัตว์มีลมปราณให้ตกลงไป (ฆ่าสัตว์) การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ให้ (ลักทรัพย์) การกล่าวเท็จ การคบหาภรรยาของผู้อื่น

^{๕๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๘/๑๖๒, (ไทย) ๑๑/๒๕๘/๒๐๘.

(ประพตติผิดในกาม) ซึ่งเรากล่าวว่าเป็นกรรมกิเลส บัณฑิตทั้ง
หลายไม่สรรเสริญ”^{๕๗}

และว่า

“...เมื่อใด นักเลงสุราเมาและเซ่อแล้ว ทำลายหม้อ”^{๕๘} เสีย
เพราะความประมาท เมื่อนั้นบางครั้งเขาเป็นคนเปลือย บางคราว
นุ่งผ้าเก่า เป็นคนเขลา ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง”^{๕๙}

(๒) ชักชวนเที่ยวกลางคืน คือ บุคคลที่มักมาชวนเพื่อนออกเที่ยวเตร่ ไม่รู้จักหน้าที่
ที่ทำงานอันมีในบ้านเรือน ในครอบครัว ทำตัวเหมือนคนไร้ประโยชน์ ไม่มีหน้าที่ ไม่รู้จัก
การศึกษาหาความรู้ ซึ่งเป็นอาภรณ์ประดับตน

(๓) ชักชวนให้มัวเมาในการเล่น คือ บุคคลที่ชักชวนให้เที่ยวตามตรอกในเวลา
กลางคืน จนอาจก่อให้เกิดการลักขโมยทรัพย์สินของคนอื่นได้ หรืออาจนำไปสู่การเสพยา
เสพติด ซึ่งจะนำไปสู่การเที่ยวดูการละเล่น หรือมหรสพต่าง ๆ จนทำให้เสียการเสีงาน และ
ที่สำคัญจะเป็นเครื่องนำไปสู่ประการที่สี่ได้ง่ายด้วย

(๔) ชักชวนเล่นการพนัน คือ บุคคลที่มีความสัมพันธ์กับเพื่อน เพื่อนำไปสู่ความ
ประมาทอันสืบเนื่องมาจาก ข้อ ๒, ๓, หลังจากเที่ยวกลางคืน มัวเมาในการเล่นแล้ว ย่อมจะชัก
นำเพื่อนไปสู่การเล่นการพนันในที่สุด เพราะขาดสติสัมปชัญญะ ซึ่งจะทำให้เสี่ยงต่อการเสีย
ทรัพย์สินเป็นอย่างมาก กว่าที่จะได้ทรัพย์สินนั้นมาต้องทำงานหนักถึงจะเก็บออมทรัพย์ได้

จะเห็นได้ว่า มนุษย์เราทุกคนจะไม่เกี่ยวข้องกับใครไม่ได้เลย จำเป็นอย่างยิ่งต้อง
คบหาสมาคมกับบุคคลทั้งภายในครอบครัวและภายนอก ยิ่งการมีมิตรเทียมเป็นเพื่อน ย่อมนำ
ไปสู่ทางแห่งความเสื่อม ซึ่งเรียกว่า “อบายมุข” (ปากแห่งความเสื่อม) มีเพื่อนที่ไม่ดีเป็นผู้คอย
แนะนำไปในทางที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายติเตียน ทำให้เสียทั้งประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ)
และประโยชน์ในภายภาคหน้า (สัมปรายิกัตถะ) ได้ ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสโทษแห่ง
การคบมิตรเทียม หรือมิตรชั่วไว้ ๖ ประการ^{๖๐} ได้แก่

(๑) มีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย

(๒) มีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย

^{๕๗} ที.ปา.อ. (บาลี) ๗๕/๑๗๕.

^{๕๘} คำว่า หม้อ ในที่นี้ หมายถึงหม้อข้าวของตนเอง, ผู้วิชัย.

^{๕๙} พระสิริมงคลจารย์, มังคลัตถทีปนี ทูติโย ภาค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗๐.

^{๖๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๒/๑๕๕, (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๕.

- (๓) มีนักร้องเพลงเป็นมิตรสหาย
- (๔) มีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย
- (๕) มีคนโกงเป็นมิตรสหาย
- (๖) มีโจรเป็นมิตรสหาย

อนึ่ง การคบกับมิตรประเภทใด ย่อมได้รับอิทธิพลจากการคบกัน ถ้าเราคบกับบุคคลผู้ไม่มีศีล ย่อมเป็นผู้ไม่มีศีล เมื่ออยู่กับบุคคลผู้ละเมียดศีล โดยศีลพื้นฐานที่ทุกคนควรประพฤติปฏิบัติ ตามลักษณะนิสัยของผู้ละเมียดศีลหรือระเบียบวินัยทางสังคม เป็นบุคคลผู้ขาดความมีเมตตา มักชอบเบียดเบียนคนอื่น ละเมียดในทรัพย์สินของคนอื่น และมักเสพสิ่งของมีนเมา มีสุราเป็นต้น ถ้าใครเข้าไปเกี่ยวข้อง ย่อมจะถูกกล่าวว่าเป็นคนชั่วหรือมีเพื่อนชั่ว เพื่อนไม่ดี ดังพระพุทธพจน์ว่า

“...ถ้าว่าบุคคลแม้ไม่ได้กระทำความชั่ว แต่ไปคบบุคคลผู้กระทำความชั่วอยู่ไซ้ บุคคลนั้นเป็นผู้บุคคลพึงรังเกียจ ในเพราะความชั่ว และโทษของบุคคลผู้เสพคนชั่วนี้น่าอองงาม”^{๖๑}

สรุปได้ว่า มิตรเทียมทั้งหมดนั้น เป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่มีความจริงใจ มักคิดว่าชีวิตผลประโยชน์ตนสำคัญกว่า ยิ่งเวลาที่เพื่อนประสบภัย อันตรายมักคิดว่า ชีวิตตนเท่านั้นที่สำคัญ ดังนั้น บิดามารดา ครูอาจารย์ เวลาสอนศิษย์ให้คบมิตร พึงแนะนำให้บุตร ธิดา หรือศิษย์ให้หลีกเลี่ยงจากมิตรเทียมทั้งหมดนี้ เพราะจะเป็นบุคคลที่นำบุตร ธิดา ไปสู่ความฉิบหายในที่สุด

๒.๓.๒. มิตรแท้

มิตรแท้ หรือกัลยาณมิตร หมายถึง มิตรสหายที่คบหากัน ประกอบกิจต่าง ๆ ร่วมกัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกันมีอิทธิพลชักจูงกันในด้านความคิดเห็น ทศนคติ ค่านิยม ความรู้ ความเข้าใจต่าง ๆ ชักนำไปให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นคุณธรรมของมิตรแท้ ทำให้เป็นคนที่น่าคบหา มีความจริงใจต่อกัน และสามารถเป็นที่พึ่งของกันและกันได้ ประกอบด้วย

๒.๓.๒.๑. มิตรมีอุปการะ หมายถึง มิตรที่จะสงเคราะห์มิตรด้วยสิ่งที่ดีงาม คอยดูแลช่วยเหลืออยู่เสมอ มีลักษณะ ๔ ประการ ^{๖๒}ได้แก่

^{๖๑} พุ.อิติ. อ. (บาลี) ๒/๔๖๘.

^{๖๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๐-๒๖๑/๑๖๒, (ไทย) ๑๑/๒๖๐-๒๖๑/๒๑๐.

(๑) ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว คือ มิตรที่ช่วยเพื่อนไม่ให้ตั้งอยู่ในความประมาท ไม่ว่าจะเป็นความคะนองตามวัย หรือความประมาทในการศึกษา การทำงาน การดำเนินชีวิตในครอบครัว เป็นต้น

(๒) ป้องกันทรัพย์สินสมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว คือ มิตรที่ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ให้ ในขณะที่เดียวกันก็ประพฤติก่อกรรมอันเป็นกุศลมูล หรือ ไม่คิดละโมภ ถือเอาสิ่งของคนอื่น เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อเห็นทรัพย์สินของเพื่อนแล้ว ย่อมรักษาให้เพื่อน ยิ่งเมื่อเพื่อนนำไปฝากไว้หรือเพื่อนไปนอกบ้าน ก็เก็บรักษาไว้ให้เพื่อนอย่างดี แม้เพื่อนจะไม่บอกก็ตาม

(๓) เมื่อมีภัย เป็นที่พึงพำนักได้ คือ คำว่า “ภัย” นั้นมี ๒ ประการ ได้แก่ (๑) ภัยโดยธรรมชาติ (๒) ภัยจากมนุษย์ ซึ่งภัยจากธรรมชาติบางอย่างไม่สามารถป้องกันได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมนำความเสื่อมเสียมาสู่มนุษย์ ความเห็นอกเห็นใจย่อมเกิดขึ้นกับมิตรแท้ผู้เห็นภัยพิบัติของเพื่อน ย่อมเป็นที่พึ่งพาอาศัยให้กับเพื่อนได้ และภัยที่เกิดจากมนุษย์ เช่น การทะเลาะ เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นได้ มิตรมีอุปการะย่อมสามารถป้องกันเพื่อนได้ ดังคำว่า

บุคคลพึงคบมิตรสหายและเจ้านายไว้เพื่อได้รับความสุข
เรากำจัดศัตรูได้ด้วยกำลังแห่งมิตร เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยบุตร
ทั้งหลาย บันเทิงอยู่ เหมือนเกราะที่บุคคลสวมแล้ว ป้องกันลูกศร
ทั้งหลายได้ ฉะนั้น^{๖๓}

และว่า

...ถ้าบุคคลพึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาดน เทียวไปด้วย
กันได้ เป็นสาธุวิหารี เป็นนักปราชญ์ ครอบงำอันตรายทั้งปวงได้
แล้ว พึงมีใจแช่มชื่น มีสติ เทียวไปกับสหายนั้นเถิด^{๖๔}

(๔) เมื่อมีธุระช่วยออกทรัพย์สินให้เกินกว่าที่ออกปาก คือ เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้นกับเพื่อน ให้การช่วยเหลือ ไม่ว่าจะเป็นการออกทรัพย์สิน ออกกำลังกาย ให้กำลังใจ แก่เพื่อน เพื่อให้เกิดความสบายใจ โดยไม่จำเป็นที่เพื่อนจะต้องขอ หรือถ้าเพื่อนมาขอ มิตรประเภทนี้ ย่อมมีน้ำใจสามารถให้ทรัพย์สินได้เป็นสองเท่าของจำนวนที่เพื่อนออกปากขอมา ซึ่งเป็นการแสดงถึงความจริงใจ มีน้ำใจ และที่สำคัญเต็มใจช่วยเหลือเพื่อน

^{๖๓} พ.ชา. (บาลี) ๒๗/๕๖/๒๕๖, (ไทย) ๒๗/๕๖/๔๓๑.

^{๖๔} พ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๕/๓๔๔, (ไทย) ๒๕/๔๕/๕๑๐.

๒.๓.๒.๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ หมายถึง มิตรที่ยินดีสุขด้วยทุกข์ด้วย ช่วยเหลือในยามวิบัติ ไม่บอกปิดเมื่อมีความวิบัติขัดข้องเกิดขึ้นแก่มิตรสหายของตน มีลักษณะ ๔ ประการ^{๖๕} ได้แก่

(๑) ขยายความลับของตนแก่เพื่อน คือ มิตรที่ไม่บอกเรื่องอันที่ควรปกปิด หรือที่เป็นความลับแก่บุคคลอื่น แต่สามารถบอกแก่เพื่อนของตนได้ เพราะตามปกติคนที่ไว้วางใจกันเท่านั้นจึงสามารถจะบอกเรื่องอันควรปกปิด หรือความลับได้

(๒) ปิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพราย คือ มิตรที่สามารถรักษาความลับที่เพื่อนได้บอกกล่าวกับตัวเองไว้ได้ โดยไม่แพร่งพรายให้คนอื่นได้ล่วงรู้ เรียกได้ว่ามีความจริงใจต่อกันทั้งสองฝ่าย ไว้วางใจต่อกันเป็นอย่างมาก ด้วยความหวังว่า ความลับของตนจะไม่ถูกเปิดเผยต่อสาธารณชนด้วยเช่นกัน หรือต่างฝ่ายต่างไว้วางใจซึ่งกันและกัน

(๓) ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ คือ มิตรที่ไม่ยอมหนีไกล เวลาเกิดความวิบัติต่อเพื่อน เพราะเวลาเช่นนี้ เพื่อนย่อมเกิดความลำบากทางกายอยู่แล้ว มิตรคนไหนที่มาช่วยในยามที่เพื่อนมีความทุกข์ ย่อมเป็นมิตรที่แท้จริง

(๔) แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้ คือ มิตรที่สามารถสละชีวิตของตนในการทำงานให้เพื่อนได้ โดยถือเสมือนว่า ชีวิตของตนเสมอเหมือนชีวิตของเพื่อน และชีวิตของเพื่อนก็เสมอเหมือนกับชีวิตของตน ถ้าเรารักตนมากขนาดไหน ย่อมมี ความรักต่อเพื่อนมากขนาดนั้น เรียกได้ว่าเสียสละชีวิตร่วมทุกข์ร่วมสุข เพื่อประโยชน์สุขแก่เพื่อนได้

๒.๓.๒.๓. มิตรแนะประโยชน์ หมายถึง มิตรที่แนะนำให้ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีมีประโยชน์ ถัดกัน ห้ามปรามมิให้ทำความชั่ว ความเสียหาย หรือสิ่งอันไม่มีประโยชน์ มีลักษณะ ๔ ประการ^{๖๖} ได้แก่

(๑) ห้ามมิให้ทำความชั่ว คือ มิตรที่แนะนำ หรือห้ามเวลาเพื่อนทำสิ่งไม่ดี เช่น ห้ามว่า “เมื่อเราเห็นอยู่ ท่านจะไม่ได้ทำอย่างนี้ ท่านพยายามรักษาศีลเถิด พยายามประพฤติตนตามหลักกุศลกรรมบท ๑๐ เถิด” เป็นต้น

(๒) แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี คือ มิตรที่ต่อเนื่องมาจากข้อที่หนึ่ง หลังจากที่ห้ามไม่ให้ทำสิ่งที่ไม่ดี ไม่มีประโยชน์ ให้รู้ให้เห็นโทษของการกระทำสิ่งที่ไม่ดี จนเพื่อนเห็นดีเห็นงามด้วยแล้ว ก็แนะนำสิ่งที่ดี ที่ควรประพฤติให้แก่เพื่อน ซึ่งได้แก่ ให้ประกอบคุณงามความดี

^{๖๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๒/๑๖๓, (ไทย) ๑๑/๒๖๒/๒๑๐.

^{๖๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๒/๑๖๓, (ไทย) ๑๑/๒๖๒/๒๑๐.

เช่น “เพื่อนจงประกอบในกรรมดี นึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า เป็นที่พึ่งที่ระลึกเถิด” เป็นต้น

(๓) ให้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง คือ มิตรที่แนะนำให้เพื่อนได้ฟัง ในสิ่งที่ไม่เคยฟัง ให้ฟังอย่างละเอียด ลึกซึ้ง อธิบายให้เพื่อนเข้าใจในสิ่งที่เป็นมงคล ด้วยถ้อยคำอันเป็นที่เข้าใจให้เอิบอาบ ทำให้ฉลาดในลาภ คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา)

(๔) บอกทางสวรรค์ให้ คือ มิตรผู้แนะนำให้กระทำในสิ่งที่ทำให้ชีวิตมีความสุข ความเจริญไม่ใช่แต่เพียงชาตินี้เท่านั้น แม้หลังจากชีวิตแตกดับไปแล้ว ก็แนะนำทางที่จะทำให้เกิดในสวรรค์ เช่น บอกว่า “เพื่อนควรจะทำกรรมนี้ดีกว่า เพราะจะทำให้เกิดในสวรรค์” เป็นต้น การกล่าวเช่นนี้ เป็นการบอกผลแห่งความดี บอกถึงผลที่ตนควรได้รับเมื่อทำกรรมดีเป็นอนิสงส์หรือคล้ายกับเป็นการให้รางวัลแก่เพื่อน

๒.๓.๒.๔. มิตรมีความรักใคร่ หมายถึง มิตรที่ให้การยอมรับ นับถือ มีความรัก ให้เกียรติแก่มิตรตามภาวะและฐานะ ป้องกันผู้ที่จะทำลายมิตร ส่งเสริมตามยินดี เมื่อมีผู้ยกย่องเชิดชูมิตร นับถือมิตรไปตลอดจนถึงวงศ์ตระกูลของมิตรด้วย มีลักษณะ ๔ ประการ^{๖๗} ได้แก่

(๑) ทุกข์ ๆ ด้วย คือ เวลาเพื่อนตกทุกข์ได้ยาก ก็ร่วมทุกข์ด้วย ไม่ยินดีด้วยความเสื่อมของเพื่อน มิตรเช่นนี้เมื่อได้ฟังความสูญเสียของบุตร ภรรยา หรือ ของบริวารเกิดขึ้นย่อมไม่ยินดี ไม่ชอบใจ มีจิตใจประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม คือ

“...มิตรย่อมไม่ยินดีในความเสื่อมของเพื่อน เมื่อความเสื่อมเกิดขึ้น ก็พึงทำประโยชน์อันอุดมให้ได้ เมื่อความวิบัติเกิดขึ้นแก่สหายแล้วก็ช่วยแบ่งเบาภาระ กระทำประโยชน์อย่างสูงให้ ช่วยปลดเปลื้องสหายนั้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ”^{๖๘}

(๒) สุข ๆ ด้วย คือ มิตรที่มีความยินดี เมื่อเห็นความเจริญ หรือได้ทราบถึงความก้าวหน้า ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่การงาน หรือ การเรียนการศึกษา อันเป็นไปในชีวิตของเพื่อน ย่อมเกิดความพลอยยินดี (มุทิตา) หรือ เป็นไปได้ก็ไปเยี่ยมเพื่อน เพื่อแสดงความดีใจในความสำเร็จของเพื่อน ไม่เกิดความอิจฉาริษยา

^{๖๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๔/๑๖๓, (ไทย) ๑๑/๒๖๔/๒๑๑.

^{๖๘} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๔๖๘.

(๓) ได้เถียงคนที่พูดดีเตือนเพื่อน คือ มิตรที่ช่วยปกป้องเพื่อน ไม่ต้องการให้ใครมาตีเตือนเพื่อน เมื่อมีใครนำเพื่อนไปพูดในทางไม่ดี หรือพูดดีเตือนเพื่อนของตน ย่อมห้ามด้วยถ้อยคำเป็นต้นว่า ท่านอย่าพูดอย่างนั้น

(๔) รับรองคนที่พูดสรรเสริญเพื่อน คือ มิตรที่ดีใจแทนเพื่อน เสมือนเป็นตัวแทนเพื่อน เมื่อมีคนพูดสรรเสริญ ยกย่องในทางที่เป็นคุณงามความดี ไม่ว่าจะเป็นทางด้านร่างกาย เช่น รูปร่าง น่ารัก หรือทางด้านวาจา เช่น พูดจาไพเราะ หรือทางจิตใจ เช่น มีความคิดที่ดีเป็นต้น หรือมีความรู้สึกลึกซึ้งภูมิใจ ว่าตัวเองเลือกคบคนดี เลือกคบคนถูกแล้ว จึงกล่าวขอบคุณเขาเป็นการตอบแทน

สรุปได้ว่า มิตรที่ดี หรือ กัลยาณมิตร ย่อมให้สิ่งที่ให้ได้อย่าง ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินเงินทอง หรือแม้กระทั่งชีวิตของตนก็สามารถสละแทนเพื่อนได้ ทำสิ่งที่ทำได้ยาก ได้แก่ การกระทำที่ทวนกระแสแห่งกิเลส ตัณหา หรือจิตใจที่มักตกไปในทางที่ชั่วร้าย จนกระทั่งสามารถชักนำเพื่อนให้เป็นคนดีได้ ทนต่อสิ่งที่ทนได้ยาก คือ ทนต่อการกล่าวติเตียน หรือคำด่าว่าที่ทำให้เจ็บใจ เปิดเผยความลับแก่เพื่อน เพราะว่ามีมิตรแท้ หรือกัลยาณมิตรที่ดีย่อมแสดงความจริงใจของตน เพื่อให้เพื่อนไว้วางใจ ในขณะเดียวกันยังสามารถรักษาความลับของเพื่อนไว้ได้ ยิ่งเมื่อเวลาที่เพื่อนประสบภัยพิบัติ มีความทุกข์ ก็ทุกข์ด้วย เพื่อนตกต่ำไรที่พึ่งพำนักไม่ดูหมิ่นเพื่อน พร้อมทั้งจะให้ความช่วยเหลือเสมอ

อนึ่ง เราเพิ่งตั้งข้อสังเกตว่า มิตรแท้ หรือกัลยาณมิตรนั้น ไม่ได้หมายถึงมิตรผู้มีอายุเสมอกัน หรือมีความหมายเพียงเพื่อนร่วมเรียน ร่วมเล่นเท่านั้น แต่ยังหมายความกว้างออกไปมาก ถึงครูอาจารย์ผู้ให้การศึกษา สามเณรภรรยาผู้ให้คำแนะนำ เจ้านายผู้ให้การทำงาน พระสงฆ์ผู้ให้คำแนะนำ บอกทางสวรรค์ให้ ดังพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ว่า

“...กัลยาณมิตรมิได้หมายถึงเพื่อนที่ดีอย่างในความหมายสามัญเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัตินี้ที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก บิณฑบาตดา ครู อาจารย์...”^{๖๕}

^{๖๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๒๓.

๒.๔. ระดับของมิตรภาพ

๒.๔.๑. มิตรภาพระหว่างมารดา-บิดากับบุตรธิดา

มารดา-บิดา ผู้เป็นบุคคลที่สำคัญ เป็นเสาหลักของสังคม พึ่งบำรุง พึ่งปกป้อง พึ่งอนุเคราะห์บุตรให้เกษมปลอดภัย ด้วยสถาน ๕^{๙๐} ได้แก่

(๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว : บรรดาภัยทั้งหลายที่สามารถจะก่อให้เกิดโทษ หรือกระทำความเดือดร้อนใดใดให้แก่มนุษย์ ที่สุดก็ทำร้ายได้เพียงร่างกาย ซึ่งสามารถจะเยียวยาให้หายเป็นปกติได้ แต่ภัยคือความชั่ว การหลงผิด ถือว่าเป็นภัยที่ร้ายแรง เพราะเป็นภัยที่ให้ผลทั้งทางกายและทางจิตใจ คือสามารถครอบงำจิตใจ และกระทำการผิดได้โดยที่ไม่คำนึงถึงผลที่จะเกิดตามมา เป็นเพราะจิตใจตกอยู่ภายใต้อำนาจใฝ่ต่ำ หรือจิตใจถูกครอบงำด้วยอกุศล การป้องกันความชั่วทั้งหลาย มารดา – บิดา พึงสร้างเกราะกำบังให้ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงดู สั่งสอน ทำให้ดู เพื่อป้องกันความชั่วร้ายต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นทั้งทางกายและทางใจ เปรียบดังบ้านเรือนสามารถป้องกันแสงแดดและลมหนาว มิให้คนในบ้านได้รับอันตรายได้

(๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี : มารดา – บิดาเชื่อว่าเป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตรธิดา ได้แก่ ชี้นำแนวทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและแสดงมรรควิธีที่ถูกต้องสามารถครองตนอยู่ได้ในสังคม รวมทั้งเป็นผู้แสดงโลกแห่งธรรม คือ เป็นผู้ชี้แนะความถูกต้อง สิ่งที่ชอบธรรม สิ่งที่ไม่ชอบธรรม เพื่อสร้างพัฒนาการแห่งคุณธรรมในจิตใจ ในพุทธปรัชญาได้แสดงวิธีการในการที่จะให้บุตรธิดาได้ซึมซับศีลธรรม และใฝ่ในคุณงามความดี ไว้เป็นอย่างมาก เช่น มงคล ๓๘ ประการ เป็นต้น

(๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา : การศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ ทำให้เป็นคนฉลาดรอบรู้ มารดา – บิดาต้องส่งเสริมให้บุตรธิดาได้ศึกษาในเวลาที่เหมาะสม ในศาสตร์ที่สามารถอำนวยประโยชน์ให้แก่บุตรและธิดาของตน เพราะการศึกษาถือว่าเป็นการปรับอัธยาศัยให้ผู้ศึกษาได้มองเห็นสังคมชัดเจน มีโลกทัศน์และมโนทัศน์และสามารถอาศัยแนวความคิดที่มีได้กระทำประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และสังคมได้

ดังนั้น มารดา – บิดา ต้องเห็นความสำคัญของการศึกษาของบุตรธิดาของตน โดยการทำให้เป็นผู้มีนิสัยใฝ่รู้ใฝ่ศึกษา การให้การศึกษา สมควรให้ทั้งสองลักษณะ คือ ให้การศึกษาวิชาการในสาขาต่าง ๆ เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคง สำหรับสร้างรากฐานการดำรง

^{๙๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔, (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

ชีพในอนาคต และให้การศึกษาธรรม เพื่อเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจ ให้เข้าใจข้อเท็จจริงของชีวิต ให้รู้เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของชีวิตมนุษย์อีกด้วย

(๔) หากรรยา (สามี) ที่สมควรให้ : การมีครอบครัวเป็นวิสัยปกติของมนุษย์ เพราะเป็นระยะเวลาที่ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้กระทำหน้าที่ของตนได้อย่างแท้จริง ชีวิตที่ผ่านมาของบุตรธิดาอยู่ในการดูแลของมารดา – บิดา หลังจากที่มีครอบครัว ภาระหน้าที่ที่ตนเองต้องกระทำแก่ผู้อื่นจะแสดงความรับผิดชอบอย่างเด่นชัด เมื่อบุตรธิดาถึงวาระที่ต้องมีครอบครัว หน้าที่ของมารดา – บิดา ควรจะเป็นที่ปรึกษาประทับประคองบุตรธิดาให้ชีวิต ครอบครัวดำเนินไปอย่างมีความสุข และหาคู่ชีวิตที่เหมาะสมเสมอกันด้วยรส เสมอกันด้วยความเชื่อ เสมอกันด้วยความประพฤติ เสมอกันด้วยสติปัญญา เพราะว่าถ้าใครมีคู่ชีวิตที่เป็น ผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุข ย่อมจะช่วยเสริมสร้างความเจริญให้แก่ครอบครัว ถ้าครอบครัวมีความสุขความเจริญ มารดา – บิดาก็พลอยเบาใจ ดีใจกับความสุขสงบของบุตรธิดา และในทางตรงกันข้ามถ้าครอบครัวของบุตรธิดาใดประสบความทุกข์ยาก ย่อมหมายถึงความทุกข์ใจของมารดา - บิดาด้วย

(๕) มอบทรัพย์ไว้ในเวลาอันสมควร : ธรรมดาว่ามารดา – บิดา ได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้ให้ทุกอย่างที่สามารถจะทำให้บุตรมีความสุข แม้แต่ชีวิตท่านก็สามารถสละให้ได้ มรดก หรือสมบัติที่มารดา – บิดาจะมอบให้แก่บุตรและธิดาเมื่อถึงเวลาอันควร มารดา – บิดา ย่อมจะมอบทรัพย์มรดกไว้ใน ๒ สมัย^{๑๑} ได้แก่

- (ก) กาลสมัย ได้แก่ การมอบทรัพย์ที่เป็นต้นทุนให้ สำหรับประกอบอาชีพ หรือทรัพย์อันเป็นต้นทุนเพื่อสร้างหลักฐานให้ชีวิตเป็นปึกแผ่นมั่นคง เช่น ทรัพย์สินต่าง ๆ เป็นต้น
- (ข) นิจสมัย ได้แก่ การมอบทรัพย์ไว้ในวาระอันเป็นมงคล เช่น การบรรพชาอุปสมบท การแต่งงาน การสำเร็จการศึกษา หรือให้การรักษาเมื่อยามเจ็บป่วย เป็นต้น

ส่วน บุตรและธิดา ซึ่งคือเลือดเนื้อที่ได้รับจากมารดา – บิดา เมื่อได้รับการบำรุง เลี้ยงดูจากท่านแล้ว พึงต้องสร้างมโนสำนึกในจิตใจของตนเองให้เพิ่มขึ้น กระทำการทดแทนพระคุณท่าน ประพฤติปฏิบัติเป็นบุตรและธิดาผู้กตัญญูกตเวที ด้วยการบำรุงมารดา-บิดา ๕ ประการ^{๑๒} ได้แก่

^{๑๑} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลัตถทีปนี ทุติย ภาค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาบุญราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๐๗.

^{๑๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔, (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

(๑) ท่านเลียงเรามา เราจักเลียงท่านตอบ : มารดา – บิดา ได้ดูแลและเลี้ยงดูบุตรธิดามาตั้งแต่อยู่ในครรภ์ จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ มีการให้คัมภีร์นาม คุณเลศสุขภาพโดยไม่รังเกียจ เช่น อาบน้ำให้เมื่อสกปรก ประคับประคองดูแลอย่างดี เป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก เมื่อถึงเวลาที่ต้องรู้คุณและตอบแทน บุตรธิดาต้องกระทำเป็นอย่างยิ่ง โดย

(ก) เลียงดูทางกาย คือ การปฏิบัติ เอาใจใส่ดูแลอุปฐาก ด้วยปัจจัย ๔ อย่างสม่ำเสมอ หรือเมื่อมีโอกาสดูแลกิจการงานใดใดแทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง พึงต้องรีบกระทำทันที มีบุตรธิดาหลายคนที่คุณกตัญญูเมื่อมารดา – บิดาของตนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้ว เมื่อถึงเวลาที่ตนจะกตเวทิตอบแทนคุณก็หมดโอกาส

(ข) เลียงดูทางใจ คือ การประคับประคองจิตใจ ให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ โดยไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ หรือกระทำความเดือดร้อนใจให้ ยิ่งในเวลาที่ท่านเจ็บป่วย พึงเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด พึงกระทำตามความปรารถนาที่ท่านต้องการ เช่น การบรรพชาอุปสมบท การแต่งงานมีครอบครัวอย่างสมเกียรติ เป็นต้น

(๒) จักทำกิจการงานของท่าน : เป็นการแบ่งเบาภาระของท่าน เอาใจใส่ในกิจของมารดา – บิดา โดยไม่กลัวต่อความยากลำบากทั้งปวง เหมือนกับพระอาทิตย์ทำหน้าที่สาดส่องแสงสุริยอย่างสม่ำเสมอ ไม่ทอดยอต่ออุปสรรคที่เข้ามาขัดขวาง ทำให้จิตใจไม่มั่นคง เรียกได้ว่าเป็นผู้พร้อมที่จะแบ่งเบาความเหนื่อยยากของมารดา – บิดาตลอดเวลา

(๓) ดำรงวงศ์ตระกูล : บุตรธิดาพึงคำนึงถึงความยากลำบากของมารดา – บิดาที่ท่านได้ทำให้วงศ์ตระกูลยั่งยืนจนกระทั่งมาถึงตนเอง โดยสืบทอดอายุและตระกูลมิให้ล่มสลายไปในช่วงอายุของตนเอง โดยไม่ทำลายทรัพย์มรดกที่มารดา – บิดาสร้างเอาไว้ รวมทั้งรักษาและกระทำให้เพิ่มทวีมากขึ้น อนึ่ง ตระกูลจะเจริญฝ่ายเดียว ต้องอาศัยความสามัคคีของญาติพี่น้อง บุตรธิดาพึงใส่ใจให้ความสำคัญในการปลูกความรักความสามัคคีในหมู่เครือญาติอีกด้วย

(๔) ประพฤติตนเหมาะสมที่จะเป็นทายาท : เพื่อจะได้รักษาทรัพย์มรดกที่มารดา – บิดามอบเอาไว้ให้ เช่น ยึดถือคำสอนของมารดา – บิดามาปฏิบัติ หรือมีความเชื่อในคำสั่งสอนของมารดา – บิดา เพราะว่าบุตรธิดาที่ประเสริฐ คือบุตรธิดาที่เชื่อฟังคำสอนของมารดา – บิดา^{๑๓} เมื่อปฏิบัติตามคำสอนของท่าน ย่อมสามารถรักษาทรัพย์สมบัติของตระกูลให้มั่นคงอยู่ต่อไปได้ แต่ถ้าประพฤติดุปฏิบัติตรงกันข้าม คือไม่ใส่ใจในคำสอนของมารดา – บิดา ย่อมจะ

^{๑๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔, (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

รักษาทรัพย์มรดกไว้ไม่ได้ และจะต้องสูญสลายไปเพราะว่าไม่ได้กระทำตนให้เหมาะสมแก่ความเป็นทายาทของตระกูล

(๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน : ในพุทธปรัชญาถือว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับความดี เพราะเป็นการสั่งสมกุศลทั้งแก่ตนเอง และแก่มารดา – บิดา เมื่อท่านมีชีวิตอยู่ก็พาท่านทำบุญ เช่น การทำบุญในวาระครบรอบวันเกิด หรือพาท่านไปทำบุญยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อที่จะทำให้จิตใจของท่านนุ่มไปในธรรมะ และเอื้ออำนวยให้คุณความดีเจริญขึ้นในชีวิตท่าน

อนึ่ง เมื่อท่านสิ้นชีวิตไปแล้ว บุตรธิดาต้องประกอบพิธีศพท่านตามหลักของศาสนาอย่างสมเกียรติ ต่อจากนั้นก็ควรหาโอกาสอันสมควรบำเพ็ญกุศลทักษิณาทามวาระ เพื่อระลึกถึง และแสดงความรักเคารพต่อท่านเสมอ

สรุปได้ว่า ฐานะของมารดาบิดา ย่อมแสดงถึงประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฐฐัมมิกกัตถะ) ซึ่งเห็นได้ชัดเจนในข้อ ๔ - ๕ อันเป็นผลมาจากข้อ ๓ ได้แก่การสนับสนุนการศึกษาแล้วช่วยเหลือคุ้มครองที่เหมาะสมให้และมอบทรัพย์สมบัติให้ ส่วนข้อ ๑ - ๒ เป็นข้อปฏิบัติและหลักคุณธรรม เพราะเป็นความจำเป็นในการดำเนินชีวิต ด้วยเหตุว่า การที่จะอาศัยวัตถุเพียงอย่างเดียวไม่พอที่จะดำเนินชีวิตที่ดีงามได้ มารดาบิดาต้องแนะนำส่งเสริมเพื่อที่จะเชื่อมโยงกับประโยชน์ในภายหน้า (สัมปรายิกัตถะ) ดังพระธรรมปิฎก กล่าวว่า

“...ถ้าบิดามารดาให้การเลี้ยงดูบุตรด้วยอาหารวัตถุของกิน ของเล่น บำรุงให้มีความสุขสนุกสนาน การทำเช่นนั้นไม่ใช่การเลี้ยง แต่เป็นการบำเรอ แต่ควรมองความหมายของสิ่งที่นำมาให้คือวัตถุต่าง ๆ เป็นเพียงเครื่องเกื้อหนุนในกระบวนการการพัฒนาของเด็ก เราจะทำอย่างไรจึงจะเป็นการจัดสรรโอกาส และปัจจัยเกื้อหนุนเพื่อให้เด็กได้เรียน ไม่ใช่เพียงหยูดยอยู่กับวัตถุ แต่ควรจะคอยดูว่า เราจะจัดสรรอย่างไร เพื่อให้เด็กมีโอกาสฝึกตนเองขึ้นไป เมื่อบิดามารดาได้จัดสรรกระบวนการอย่างเป็นลำดับต่อไปก็เป็นหน้าที่ของบุตรที่จะใช้หลักพิจารณา คือ โยนิโสมนสิการ”^{๗๔} รู้จักคิดรู้จักพิจารณาไตร่ตรองโดยใช้ปัญญาว่า มีเหตุ มีผลหรือไม่ อย่างไรจะนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างไร ถ้ามีปัญหาเกิดขึ้น เมื่อพิจารณาอย่างไตร่ตรองโดยแยกคายแล้วมีความรู้

^{๗๔} อ.เอกก. บาลี ๒๐/๖๗/๑๑, (ไทย) ๒๐/๖๗/๑๒.

ความเข้าใจเป็นอย่างดี ก็สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติตามความ
มุ่งหมายของตนได้”^{๑๕}

เมื่อบุตร-ธิดา ได้รับการดูแลเอาใจใส่อย่างดีทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ จนเกิด
ความซาบซึ้ง เห็นอกเห็นใจ ซึ่งเรียกว่ามีศรัทธาต่อคุณของมารดาบิดานั้น โอกาสที่จะตอบ
แทนบุญคุณด้วยความเต็มใจ ไม่ประพฤติตนอกริตนอกรอยย้อมมีมาก อนึ่ง เมื่อบุตร-ธิดาได้รับ
ความเป็นมิตรภาพจากครอบครัวอย่างอบอุ่น พวกเขาย่อมไม่ปรารถนาจะไปที่ไหน เมื่อเวลา
หลังเรียน หลังทำงาน ก็อยากกลับแต่บ้านเท่านั้น เพราะบ้านคือสถานที่พักผ่อน สถานที่เดิม
เต็มกำลังใจ เรียกได้ว่า มารดาบิดาเข้ามานั่งอยู่ในหัวใจของบุตร-ธิดาเสมอ

๒.๔.๒. มิตรภาพระหว่างครูอาจารย์กับลูกศิษย์

ครู - อาจารย์ คือ บุคคลที่ทางราชการจ้างไว้ เพื่อทำหน้าที่ให้คำแนะนำ หรือ
อำนวยความสะดวกในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้สำหรับนักเรียน หรือนักศึกษาในสถาบันการศึกษา
ไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือเอกชน หรือบุคคลที่สั่งสอนอบรมคนอื่น”^{๑๖} ส่วนในพุทธปรัชญาให้
ความหมายไว้ว่า ครู คือ ผู้ควรแก่ความเคารพมีมารดาบิดา เป็นต้น และบุคคลผู้มีคุณธรรมและ
ความรู้หนักแน่นดั่งฉัตรหิน”^{๑๗} หมายถึง บุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรและเป็นแบบอย่างในการ
สอน การถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ เมื่อได้รับการบำรุง หรือได้รับมิตรภาพจากศิษย์ดังนี้แล้ว
ย่อมอนุเคราะห์ หรือมีหน้าที่ที่ครูจะต้องปฏิบัติต่อศิษย์ ๕ ประการ”^{๑๘} คือ

(๑) แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี : แนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แก่ศิษย์ ไม่ว่า
จะเป็นประโยชน์ในปัจจุบัน เช่น การละอบายมุขทั้ง ๖ ประโยชน์ในอนาคตหรือชาติหน้า เช่น
การให้รักษาศีล เป็นต้น และประโยชน์อย่างยิ่ง เช่น แนะนำแนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลु
พระนิพพาน อันเป็นการก่อกำเนิด วาจา ให้บริสุทธิ์ ปราศจากอาสวกิเลสทั้งปวง จะได้ไม่ต้อง
เวียนว่ายตายเกิดอีก

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕.

^{๑๖} Good, Cater V, *Dictionary of Education*, (New York : McGraw-Hill Book, 1973), p. 586.

^{๑๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลดลทีปนี แปล เล่ม ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๒.

^{๑๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔-๑๖๕, (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

(๒) ให้เรียนดี หรือ ให้เข้าใจแจ่มแจ้ง : สอนให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ไม่ว่าจะเป็นการพูดให้เกิดกำลังใจ เป้าหมายของการศึกษา ประโยชน์และโทษในการศึกษาแต่ละอย่าง เพื่อให้ศิษย์เกิดความกระตือรือร้นที่จะใฝ่หาความรู้ หรือมีฉันทะ ความพอใจในการศึกษาเล่าเรียน

(๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี : ครูอาจารย์ที่ดีจะต้องมีจรรยาบรรณ หรือมีสัจจะต่ออาชีพ ต่อหน้าที่และต่อศิษย์ ซึ่งได้แก่การไม่หวงวิชาความรู้ที่ตนเองมีอยู่ ในข้อนี้ย่อมประเมินได้ง่าย เพราะคุณความดีอะไรที่อาจารย์ทำไว้แก่ศิษย์ ในที่สุดจะกลับมาสะท้อนถึงตัวครูอาจารย์ ดังสุภาษิตว่า ศิษย์ดีเป็นศรีแก่อาจารย์เป็นต้น

(๔) ส่งเสริมยกย่องความดีงาม ความสามารถให้ปรากฏในมิตรสหาย : เป็นหน้าที่ของครูอาจารย์โดยแท้จริง ที่จะต้องแนะนำ รับรอง การันตี ยกย่องศิษย์ให้ปรากฏในเพื่อนฝูงของครูอาจารย์เองว่า ศิษย์คนนี้ ๆ ของตนมีศีลธรรม มีความรู้ความสามารถดี รวมไปถึงเวลาที่ศิษย์ไปสมัครงาน ณ ที่ใด ก็ยินดีรับรองความประพฤติตลอดจนความรู้ความสามารถให้ด้วย ในกรณีนี้ย่อมเป็นการบังคับให้ครูอาจารย์ทุกระดับต้องปฏิบัติหน้าที่ ๓ ข้อข้างบนให้สมบูรณ์อย่างแท้จริง

(๕) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือ สอนฝึกให้สามารถใช้วิชาเลี้ยงชีพ และรู้จักดำรงรักษาตน ในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี : หน้าที่ในข้อนี้มีความหมายกว้าง คือ จะต้องชี้แจงจุดบกพร่องต่าง ๆ แม้ว่าเวลานานมากขนาดไหนก็ตาม เพราะความเป็นศิษย์อาจารย์ สายสัมพันธ์ย่อมมั่นคงถาวรตลอดไป เมื่อใดก็ตามที่ศิษย์มีภัย หรือไม่สามารถใช้ความรู้ที่เรียนมา ความเชี่ยวชาญยังไม่เกิดขึ้น มาขอความช่วยเหลือจากอาจารย์ หน้าที่ของอาจารย์ที่ดีต้องแนะนำ สั่งสอนเพิ่มเติมได้ตลอดเวลา แต่ถ้าเกิดศิษย์ไปประสบเคราะห์กรรมที่ครูอาจารย์สามารถจะช่วยให้ ย่อมจะไม่นั่งนอนใจที่จะช่วยเหลือ

เมื่อศิษย์ได้ศึกษา หรือได้รับการอนุเคราะห์จากครู-อาจารย์แล้ว ย่อมเป็นผู้ได้รับบุญคุณจากท่าน ควรเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความกตัญญูตอบแทน โดยการบำรุง หรือประพฤติปฏิบัติต่อครู-อาจารย์ด้วยสถาน ๕^{๙๖} ได้แก่

(๑) ลูกขึ้นยืนรับ : ยามเมื่อเห็นอาจารย์มาแต่ไกล ลูกออกจากที่นั่งไปต้อนรับ ไม่ว่าจะเป็นรับเอาสิ่งของจากมือท่านมาถือเอง เชิญให้นั่งในที่อันสมควร เตรียมน้ำคั้นน้ำใช้ให้ท่าน เป็นต้น ซึ่งเรียกว่า แสดงอาการให้เกียรติแก่อาจารย์ของตน เพื่อให้อาจารย์ได้ทราบถึงความพร้อมที่จะรองรับการอบรมสั่งสอนจากอาจารย์

^{๙๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔-๑๖๕, (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

(๒) เข้าไปยื่นคอยรับใช้ : การหาโอกาสเข้าทำนั้งใกล้ชิด สร้างความสนิทสนม คอยปรนนิบัติรับใช้ทำงานของท่านบ้าง ยิ่งเมื่อเรามีปัญหาอะไร จะได้มีโอกาสซักถามปรึกษาหารือกับท่านอย่างสบายใจ และเป็นการศึกษานิสังใจคอยของอาจารย์ จะได้เข้าใจความเป็นตัวของท่านอย่างแท้จริง เพื่อท่านจะได้เมตตาสั่งสอนศิลปวิทยาการต่าง ๆ ให้เป็นพิเศษ

(๓) เชื่อฟัง : ข้อนี้เป็นหัวใจสำคัญของการเป็นศิษย์ เพราะถ้าขาดข้อนี้ไป การเป็นศิษย์อาจารย์ย่อมประสบความสำเร็จไม่ได้ เพราะถ้าศิษย์ไม่เชื่อฟังแล้ว โอกาสที่จะประสบความสำเร็จในสิ่งที่อาจารย์สอน แนะนำ ย่อมเป็นไปได้ยาก เพราะอาจารย์ย่อมไม่ปรารถนาจะถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุคคลผู้ไม่เชื่อฟัง หรือร่ำเรียนศึกษาโดยเคารพ

(๔) อุปัฏฐาก หรือดูแลปรนนิบัติ : ศิษย์ที่ดีต้องรู้จักการบริการ การรับใช้ในเรื่องส่วนตัวเล็ก ๆ น้อย ของอาจารย์ ไม่ว่าจะเป็น การปิดกวาด เช็ดถูห้องพัก เป็นต้น ตามโอกาสที่มี หรือตามที่อาจารย์เรียกใช้ ทำงานในหน้าที่ที่อาจารย์มอบหมายให้อย่างดี ยินดีรับฟังคำแนะนำ เมื่อเกิดการผิดพลาดอีกด้วย

(๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ : ตั้งใจเรียนอย่างจริงจัง เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ในสิ่งที่เล่าเรียนอย่างลึกซึ้ง สมกับที่อาจารย์ปรารถนา มุ่งมั่นอบรมสั่งสอน เปรียบเสมือนหม้อที่ไม่ทะลุ หางยพร้อมจะรับน้ำฝนที่หยาดหยดจากท้องฟ้า

สรุปได้ว่า ครูอาจารย์กับลูกศิษย์ ย่อมเป็นกัลยาณมิตรของกันและกัน เพราะนอกจากครูอาจารย์จะเป็นเพื่อนที่ดี มีความจริงใจต่อลูกศิษย์แล้ว ยังเป็นผู้ชี้แนะและช่วยเหลือให้เกิดความเจริญชอบธรรม ครูอาจารย์ที่ยึดสอนอยู่คนเดียวทุกวัน ๆ นั้นเป็นเพียงผู้บอกวิชา ยังไม่ทำคุณสมบัติของมิตรภาพ หรือหน้าที่ให้สมบูรณ์ได้ แต่ครูอาจารย์ที่มองตนเองว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และเห็นลูกศิษย์ว่า เป็นมนุษย์ที่มีหัวใจ มีความรู้สึกนึกคิด มีพ่อแม่ที่ส่งลูกมาเป็นลูกศิษย์อยู่กับครูอาจารย์ที่โรงเรียน ด้วยความหวังว่าครูอาจารย์จะทำหน้าที่และมีความรับผิดชอบที่จะจัดกระบวนการและกิจกรรมทุกอย่างให้ลูกศิษย์ตนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ แข็งแรง มีความรู้ความสามารถ ความคิดและความดี หรือสามารถทำให้ลูกศิษย์เก่ง ดี มีความสุข ครูอาจารย์แบบนี้ถือว่า ทำมิตรภาพหรือหน้าที่ได้สมบูรณ์

๒.๔.๓. มิตรภาพระหว่างสามีกับภรรยา

สามีกที่ดีพึงแสดงความเป็นมิตรภาพ หรือมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อภรรยา และบำรุงภรรยาของตนด้วยสถาน ๕^{๔๐} ได้แก่

^{๔๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๕/๑๖๕, (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๔.

(๑) ให้เกียรติ ยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา : ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา เพราะการไม่ยกย่องเท่ากับมีเจตนากดขี่ ให้ต่ำด้อยกว่าตน ผู้ชายที่กดขี่ภรรยาครอบครัวย่อมมีปัญหา และจะเป็นอุปสรรคต่อความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ถ้าผู้ชายยกย่อง ให้เกียรติภรรยาของตนไม่เป็นแล้ว ยากที่จะยกย่องใคร

(๒) ไม่ดูหมิ่น : ไม่กล่าววาจาถูกเหยียดหยาม ต่อหน้าสมาชิกในครอบครัว ต่อหน้าลูกน้องและคนรับใช้ ตลอดถึงต่อหน้าสาธารณชน การดูหมิ่นนับว่ามีผลร้ายแรงกว่าการไม่ยกย่อง สามเณรที่ดูหมิ่นเหยียดหยามภรรยา ครอบครัวก็ไปไม่รอดเช่นกัน เพราะคนเราต่างก็มีศักดิ์ศรี ไม่ยอมทนให้ใครดูหมิ่นดูแคลน ดังนั้น เพื่อความสุขและความเจริญของตนเองและครอบครัว สามเณรก็ต้องไม่ดูหมิ่นภรรยา

(๓) ไม่ประพฤตินอกใจ : ไม่เกี่ยวข้องกับหญิงอื่นด้วยเรื่องชู้สาว ถ้าสามีประพฤตินอกใจภรรยา ครอบครัวย่อมหาความสงบสุขได้ยาก ดังนั้นสามีที่ต้องการมีครอบครัวที่สงบสุข ก็ต้องไม่นอกใจภรรยา

(๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ : มอบอำนาจในครอบครัวให้ภรรยาดูแลรับผิดชอบ เช่น การทำความสะอาดบ้าน การทำครัว การเลี้ยงลูก การใช้จ่ายเงิน และการดูแลคนไข้ เป็นต้น แต่สามีพึงเข้าใจว่า ไม่ได้หมายความว่า หมคนหน้าที่รับผิดชอบของตนโดยเด็ดขาด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสภาพสังคมปัจจุบันที่ภรรยาต้องไปประกอบอาชีพนอกบ้านด้วย ทั้งสามีและภรรยาจะต้องช่วยเหลือกัน ทำงานร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำหน้าที่เป็นบิดา - มารดา อบรมสั่งสอนบุตรให้เป็นคนดี ให้รู้จักแยกแยะ ระหว่างดีกับชั่ว บุญกับบาป สิ่งที่ดีควรทำและไม่ควรทำ

(๕) ให้เครื่องแต่งตัว : หาของขวัญให้ภรรยาตามโอกาสต่าง ๆ เช่น วันเกิด วันครบรอบวันแต่งงาน เป็นต้น ซึ่งของขวัญที่ผู้หญิงสนใจมาก ก็คงจะเป็นเครื่องแต่งตัว เครื่องประดับต่าง ๆ การหาของขวัญให้ภรรยาตามโอกาสต่าง ๆ นี้ เป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อจิตใจ และความรู้สึกของภรรยาอย่างมาก อีกทั้งยังเป็นเสน่ห์หรือความน่ารักของผู้เป็นสามีอีกด้วย ซึ่งได้แก่การมีมิตรภาพต่อกัน เพราะจะเป็นเหมือนปุ๋ยและน้ำที่หล่อเลี้ยงต้นไม้มือคือครอบครัวและวงศ์ตระกูลให้เจริญยั่งยืน เป็นขวัญและกำลังใจให้ลูกหลานต่อไปได้

ข้อที่ ๑ และข้อที่ ๒ เป็นการบอกถึงทรรศนะสามเณรที่พึงปฏิบัติต่อสตรีที่เป็นภรรยาโดยตรงว่า เป็นบุคคลที่ควรได้รับการยกย่อง ยอมรับ นับถือ และเว้นจากการดูหมิ่น ส่วนข้อที่ ๓ นั้น เป็นการแสดงให้เห็นว่า พุทธปรัชญาให้ความยุติธรรม ไม่ลำเอียงเข้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มีมิตรภาพต่อกันเสมอในระดับเดียวกัน ครอบครัวจึงจะอยู่ได้โดยปกติสุข ไม่เกิดปัญหาวุ่นวาย และที่สำคัญสามเณรไม่ได้รับการยกเว้นให้มีความสัมพันธ์ทางเพศเสรีมากกว่าสตรี

เมื่อภรรยาได้รับการบำรุง หรือได้รับมิตรภาพจากสามีแล้ว ควรเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕^{๔๐} ได้แก่

(๑) จัดการงานดี : การงานในที่นี้ หมายถึง หน้าทีแม่บ้าน งานบ้านงานเรือนต่าง ๆ จัดให้ดี เพราะเมื่อสามีกลับจากการทำงานเพื่อหาเลี้ยงครอบครัว ย่อมต้องการมาพบบ้านที่อบอุ่น เพราะสามีที่ดีจะคิดถึงบ้านเป็นสถานที่พักผ่อน ถ้าแม่บ้านหรือภรรยาประกอบด้วย ๓ ตามโบราณไทย คือ (๑) เรือนครัว คือ ทำอาหารการกินไว้เรียบร้อย (๒) เรือนนอน คือ ที่นอนสะอาด สะดวก เป็นที่น่าพักผ่อน และ (๓) เรือนกาย คือ การดูแลเอาใจใส่ร่างกายให้สะอาดน่าดูน่าชม

(๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี : เพราะคนที่เป็นญาติ เป็นเพื่อนของสามีย่อมมีความสำคัญเสมอเหมือนสามี โดยเฉพาะแล้วญาติของฝ่ายสามี และเพื่อนของสามี เพราะสามีจะเป็นคนทำงาน มีสังคม ย่อมมีเพื่อนในองค์กรหรือหน่วยงานต่าง ๆ มากมาย ควรที่ภรรยาจะแสดงน้ำใจเวลาที่บุคคลเหล่านั้นมาเยี่ยมเยือนสามี หรือครอบครัวของตน

(๓) ไม่ประพฤตินอกใจ : เป็นคุณลักษณะที่ทั้งสามีและภรรยาจะต้องมีเหมือนกัน คือ แสดงความซื่อสัตย์ต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่ประพฤตินอกใจ หรือกระทำการอันเป็นการละเมิดสิทธิของสามี เคารพให้เกียรติสามี ไม่ประพฤติอันเกิดผลเสีย และนำความเสียใจให้เกิดขึ้นแก่สามี

(๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้ : ในสังคมสมัยก่อน นอกบ้านสามีเป็นใหญ่ เป็นผู้ออกไปหาทรัพย์สมบัติมาให้ และมอบความเป็นใหญ่ต่าง ๆ ในบ้านให้เป็นหน้าที่ของภรรยา ในการใช้จ่ายต่าง ๆ ควรอย่างยิ่งที่ภรรยาจะต้องรู้จักสิ่งที่ควรใช้ สิ่งที่ไม่ควรใช้ สิ่งที่เป็นและสิ่งที่ไม่จำเป็นภายในบ้าน ที่สำคัญรู้จักหลักการใช้สอยทรัพย์ ซึ่งได้แก่ การสงเคราะห์บุคคลผู้มีบุญคุณ ทำบุญสร้างกุศลบารมี เก็บเป็นทุนทรัพย์ในการลงทุน หรือเวลาที่จำเป็น และใช้สอยในชีวิตประจำวันด้วย

(๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง : งานที่หนักที่สุดคืองานบ้าน และงานบ้านเป็นหน้าที่ของภรรยาที่ดีจะพึงดูแลเอาใจใส่ ดังนั้นหน้าที่ต่างๆ ของภรรยาหลังจากได้รับการสงเคราะห์จากสามีสมบูรณ์แล้ว ควรอย่างยิ่งที่จะขยันในภารกิจทั้งปวงที่จะนำพาครอบครัวไปสู่ความเจริญได้ จัดให้เป็นสถานที่น่าอยู่ ซึ่งปรัชญาโบราณอีสานเรียกว่า ต้องสะอาด สะดวก สบายทั้งเรือนนอน เรือนผม และเรือนครัว

^{๔๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๕/๑๖๕, (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๔.

จะเห็นได้ว่า ภรรยาไม่ได้เป็นเครื่องเล่น บำรุง อำนวยความสะดวกความสุขให้แก่สามีและญาติของสามี เป็นเพียงทรัพย์สินสมบัติของสามี หรือเป็นผู้ที่ต้องแบกภาระ ทำงานหนัก โดยไม่ได้รับความสุขเท่านั้น หากแต่เป็นสตรีผู้ที่สมควรได้รับการยกย่อง ปฏิบัติดีตอบ เพราะเธอเป็นผู้ช่วยเหลือ แบ่งเบาภาระของสามี เป็นคู่คิด เป็นมิตรแท้อย่างยิ่ง คือเป็นเพื่อนร่วมชีวิต ดังนั้น ภรรยาจึงเป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์ และเป็นผู้รับผิดชอบร่วมกันในครัวเรือน ซึ่งเรียกว่าเป็นกัลยาณมิตรของสามี

สรุปได้ว่า เมื่อสามีปฏิบัติหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อภรรยาครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว ฝ่ายภรรยาก็ปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อสามีครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว เชื่อว่าได้ทำความเป็นมิตรภาพ และความเป็นกัลยาณมิตรในครอบครัวได้อย่างดี ย่อมไม่มีอันตรายเกิดขึ้นในครอบครัว อนึ่ง จะเห็นได้ว่า ในพุทธปรัชญาไม่ได้มีทรรศนะที่ลำเอียงระหว่างภรรยา กับสามีไปทางฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากแต่มองมิตรภาพเป็นแบบกลางทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ดังจะเห็นได้จากการกำหนดข้อประพฤติปฏิบัติในประการที่ ๓ ให้เป็นอย่างเดียวกัน และคาดหวังให้ทั้งหญิงและชายปฏิบัติอยู่ในมาตรฐานเดียวกันของศีลธรรม คือ ให้มีคุณธรรมเสมอกัน และถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ยกย่อง นับถือซึ่งกันและกันเพื่อความสงบสุขของครอบครัว

๒.๔.๔. มิตรภาพระหว่างเพื่อนกับเพื่อน

คนเราไม่มีเลยที่จะอาศัยแต่บิดา – มารดา ครูอาจารย์ เท่านั้น เพราะเราอยู่ในบ้านต้องมีคู่ อยู่นอกบ้านต้องมีเพื่อน ดังนั้น บุคคลที่เราจะเห็นได้มากที่สุด คือ เพื่อนไม่ว่าจะเป็นเพื่อนร่วมงาน เพื่อนร่วมอุดมการณ์ เป็นต้น บุคคลซึ่งเรียกว่า เพื่อน หรือมิตรอันบุคคลพึงบำรุงด้วยสถาน ๕^{๔๒} คือ

(๑) ด้วยการให้ปันสิ่งของ : มีอะไรก็แบ่งปันกันกิน แบ่งปันกันใช้ เป็นบุคคลที่ประกอบทั้งการให้ (ทายก) และการรับ (ปฎิทาหก) ซึ่งถือว่าเป็นการผูกมิตร เพราะการเป็นผู้ให้ แสดงถึงความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว ไม่มีใครรังเกียจ มีแต่คนชอบและคนรัก แต่พึงเข้าใจว่า มิใช่ให้สิ่งของที่ผิดกฎหมาย หรือผิดศีลธรรม ไม่เป็นที่ยอมรับของท่านผู้รู้ทั้งหลาย

(๒) ด้วยการเจรจาด้วยถ้อยคำไพเราะ : ตามปกติคนเราทุกคนย่อมมีความสุขใจพอใจ เมื่อได้ยิน ได้ฟังคำพูดที่ไพเราะ ดังสุภาษิตที่ว่า อยู่คนเดียวระวังความคิด อยู่กับมิตรให้ระวังวาจา เพราะการพูดจา นั้น แม้พูดดี ๆ บางทีก็อาจทำให้เกิดการเข้าใจผิดได้บ้าง ยิ่งถ้าพูดไม่เพราะแล้ว ย่อมจะเกิดการกระทบกระทั่งกันได้ง่าย คนที่เป็นมิตรกันอาจกลายเป็นศัตรูกันได้

^{๔๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๓๐/๑๖๕-๑๖๖, (ไทย) ๑๑/๒๓๐/๒๑๔.

เพราะคำพูดเพียงไม่กี่คำได้ อนึ่ง พึงเข้าใจว่า ไม่มีอะไรที่จะทำให้คนเราเกิดกำลังใจได้ดีและเร็วได้เท่าคำพูด

(๓) ด้วยประพัตติตนให้เป็นประโยชน์ : ช่วยเหลือประโยชน์ของเพื่อน เพราะการที่คนเราจะประสบความสำเร็จต้องอาศัยคนระดับที่สูงกว่าคึง คนระดับต่ำกว่าคึง และบุคคลที่เสมอกัน ซึ่งหมายถึงมิตรสหายระดับประคอง ถ้าไม่เป็นเช่นนั้น การจะประสบความสำเร็จก็ยาก แม้มีสมองอัจฉริยะอย่างไรก็ไปไม่รอด ถ้าทำตัวแบบ ข้ามคนเดียว

(๔) ด้วยความเป็นผู้วางตนสม่ำเสมอ : ทำตนให้เสมอดันเสมอปลาย เคยปฏิบัติตนต่อเพื่อนอย่างไร ก็ปฏิบัติตัวเช่นนั้น รักษาความคงเส้นคงวา อย่าทำตัวเป็นแบบเดี๋ยวดีเดี๋ยวร้าย ไม่คงที่ จะทำให้มิตรสหายระแวง กลับกลายเป็นศัตรูได้

(๕) ด้วยไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง หรือ พุดจาหลอกลวงกัน : เป็นบุคคลที่มีสัจจะหรือความจริงใจต่อเพื่อน เพราะถ้าเรามีความจริงใจต่อเพื่อน เพื่อนย่อมตอบแทนเราโดยทำนองเดียวกัน เสมอกันหรือมากกว่า ถ้าเขาเป็นมิตรแท้และมีฐานะที่จะช่วยได้

เมื่อบุคคลที่เป็นมิตร ได้รับการปฏิบัติหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อมิตรแล้ว มิตรย่อมมีปฏิการ ตอบแทนมิตรนั้นตามหน้าที่อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ไม่บกพร่อง โดยการอนุเคราะห์มิตรด้วยสถาน ๕^{๔๓} ได้แก่

(๑) ป้องกัน หรือรักษามิตรผู้ประมาทแล้ว : เมื่อเห็นมิตรเกิดความประมาท หรือ ทำการงานอะไรอยู่ในทางเสี่ยงต่อความผิดพลาด ควรที่มิตรจะเข้าไปแก้ไข ปรับปรุง ปกป้อง อย่างไม่รอช้า ไม่ว่าจะเป็นการแนะนำตักเตือนด้วยความรัก ซึ่งเรียกว่า ตีเพื่อก่อ

(๒) ป้องกัน หรือรักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว : เห็นบุคคลมากระทำในสิ่งที่จะทำให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพย์สินของมิตร หรือมิตรมอบให้เราเป็นผู้ดูแลรักษาไว้ให้ ย่อมแสดงอาการปกป้องในสิ่งเหล่านั้น เห็นเป็นเหมือนการงาน หน้าที่ หรือทรัพย์สมบัติของตน เพื่อความเจริญและความ มั่นคงของมิตร

(๓) เมื่อมีภัย เอาเป็นที่พึ่งพำนักได้ : คนเราเมื่อเวลาที่เกิดความเดือดร้อน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางการครองชีพ หรือเรื่องทางจิตใจ หน้าที่ของเพื่อนที่ดีจะต้องเป็นแหล่งพักพิงใจอาศัยได้

(๔) ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ หรือในยามที่มีอันตราย : เมื่อเกิดภัยขึ้นไม่ว่าจะเป็นภัยธรรมชาติ เป็นที่พักพิง เป็นที่ปกป้อง เป็นที่ปรึกษา ช่วยทั้งด้านร่างกาย ทุนทรัพย์ และกำลังใจ

^{๔๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๓๐/๑๖๕-๑๖๖, (ไทย) ๑๑/๒๓๐/๒๑๕.

ไม่ทอดทิ้งเพื่อนในยามเช่นนี้ ซึ่งเป็นบุคคลที่เห็นมิตรทั้งทางด้านรูปธรรม และนามธรรม คือ อยู่ทั้งในสายตาและมีมิตรภาพอยู่ในจิตใจตลอดเวลา

(๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร : การจะสร้างความเป็นมิตรภาพที่ สมบูรณ์ มั่นคงเราจะต้องรู้จักเพื่อนของเราให้ดี ไม่ว่าจะเป็นพ่อ แม่ ตลอดถึงญาติพี่น้องทุกคน ของเพื่อน จนสามารถจะกล่าวได้ว่าทุกข์ของเพื่อน หรือของญาติพี่น้องของเพื่อนเปรียบ เสมือนทุกข์ของตัวเอง พ่อแม่ของเพื่อน ก็เปรียบเสมือนพ่อแม่ของเราเช่นกัน ถ้าเรากระทำ เช่นนี้ ความรู้สึกความสงบ สันติภาพจะเกิดขึ้นในสังคม ประเทศชาติตลอดไป

สรุปได้ว่าการสร้างมิตรต่อมิตร คือการยื่นมนุษยสัมพันธ์ออกไป หรือการแสดงให้เห็นถึงความตั้งใจที่จะเป็นมิตร หรือกัลยาณมิตรที่จริงใจกับบุคคลที่เราสนิท เพราะ มิตรภาพระหว่างเพื่อน เปรียบเหมือนพรหมที่จะปลูาททางเท้าไว้ให้เราเดินได้อย่างราบรื่นสู่เส้นทางแห่งความสำเร็จ ยิ่งเราได้เพื่อนที่คอยแนะนำ สนับสนุน เป็นกำลังใจ ไม่ว่าจะเป็นทั้งทาง ด้านวัตถุสิ่งของ หรือ การให้คำแนะนำที่ประกอบด้วยประโยชน์ ที่สำคัญถ้ามิตรที่ประกอบด้วยคุณสมบัตินี้ เราย่อมจะได้สัมผัสกับความจริงใจระหว่างมิตรกับมิตร หรือเพื่อนกับเพื่อนได้

๒.๔.๕. มิตรภาพระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง

นายจ้างพึงบำรุงลูกจ้าง หรือทาสกรรมกรผู้อยู่ในความปกครอง ดูแลของตนด้วยสถาน ๕^{๔๔} ได้แก่

(๑) ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง : การมอบหมายงานให้ตามสมควรแก่กำลัง วัย ความรู้ ความสามารถ ตลอดจนความถนัด เช่น ถ้างานหนัก ใช้กำลัง ก็มอบให้คนหนุ่มคนสาว เป็นต้น

(๒) ด้วยให้อาหารและรางวัล หรือค่าจ้าง : ความประสงค์หรือเป้าหมายของลูกจ้างที่ต้องการจากนายจ้างเป็นอย่างยิ่ง คือ การดูแลเอาใจใส่ทางร่างกาย และค่าจ้าง เพื่อนำมาเลี้ยงดูตนเอง และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตนเอง การให้อาหารและรางวัล หรือค่าจ้างนั้น เป็นขวัญและกำลังใจ เพราะในฐานะเราเป็นนายจ้างเราก็อาศัยกำลังของพวกเขาในการจัดทำงาน เราถึงได้มีความเจริญเช่นกัน

^{๔๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๑/๑๖๖, (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

(๓) ด้วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้ : เมื่อเวลาลูกจ้างไม่สบาย เราในฐานะเป็นนายจ้าง ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับพ่อแม่ของพวกเขา เป็นผู้ปกครอง จะต้องดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดี

(๔) ด้วยแจกของมีรสแปลก หรืออาหารที่มีรสแปลกให้กิน : บุคคลที่ เมื่อได้อาหาร หรือสิ่งของไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่เป็นผลผลิตของตัวเอง และสิ่งที่เราไปในสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งเพื่อนเราไม่ได้ไป บุคคลที่เป็นนายจ้างมีโอกาที่จะเจอ จะได้รับ ดังนั้น ควรที่นายจ้างจะต้องให้โอกาสสำหรับลูกจ้างได้ลิ้มรสในอาหาร หรือผลผลิตเหล่านั้น เพื่อเป็นการสร้างมิตรภาพ และให้กำลังใจ

(๕) ด้วยปล่อยในสมัย หรือให้หยุดงานในเวลาที่เหมาะสม หรือตามโอกาส : เมื่อเทศกาลที่สำคัญ หรือวันหยุดวันสำคัญต่าง ๆ ในประเทศที่ตนอาศัยอยู่มีขึ้น ควรที่นายจ้างจะจัดโอกาสให้ลูกจ้างได้ร่วม ได้รู้คุณค่าของความเป็นไทยของประเทศไทย ของสังคม จะทำให้ลูกจ้างเกิดมีความคิดสร้างสรรค์ พร้อมจะแสดงฝีมือ ใช้ความสามารถอย่างเต็มที่ในการทำงานที่นายจ้างมอบหมายให้

เมื่อลูกจ้างหลังจากได้รับการอนุเคราะห์จากนายจ้างแล้ว พึงบำรุงนายจ้าง หรือปฏิบัติหน้าที่ด้วยสถาน ๕^{๔๔} ได้แก่

(๑) ลูกขึ้นทำงานก่อนนาย : การงานต่าง ๆ ภายในบ้านย่อมเป็นหน้าที่ของบ่าวหรือลูกจ้าง ยิ่งถ้าได้กินอยู่กับนายจ้างเสียแล้ว ย่อมควรที่ บ่าวจะลุกขึ้นทำงานให้เรียบร้อยก่อน ไม่ต้องให้นายต้องออกคำสั่ง เพราะในเวลาที่เราเข้าไปทำงาน นายย่อมจะบอกและมอบหมายหน้าที่ให้ การงานที่นายมอบหมายให้ ลูกจ้างจะต้องทำให้ไม่ให้เกิดความบกพร่อง และถ้างานนอกเหนือจากการมอบหมาย บ่าวพอจะทำให้นายได้ ก็ควรที่จะทำ เพื่อเป็นการตอบแทนน้ำใจนาย

(๒) เลิกการงาน และเข้านอนที่หลังนาย : วัตถุสิ่งของ เครื่องใช้ที่เราใช้มาตลอดทั้งวัน บ่าวควรที่จะตรวจตรา เก็บให้เรียบร้อย และที่สำคัญต้องเตรียมวัตถุสิ่งของที่จำเป็นจะต้องใช้ในวันต่อไปด้วย เพื่อง่าย และสะดวกแก่การใช้ เพราะครั้งถ้าเรานอนก่อน นายอาจมีบางสิ่งจำเป็นต้องใช้เราด้วย

(๓) ถือเอาเฉพาะของที่นายให้ : ความซื่อสัตย์ เป็นสิ่งหนึ่งที่สร้างเสน่ห์ให้แก่ลูกจ้าง หรือบ่าวได้ เพราะสิ่งที่เจ้านายต้องการคือ บ่าวที่มีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์ ทรัพย์สมบัติ

^{๔๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๑/๑๖๖, (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

บางอย่างในบ้านนายอาจทำให้บ่าวเกิดความอยากได้ ถ้าเราถือเอาในสิ่งที่นายให้ เราจะเป็นคนมีเสน่ห์ เป็นที่รักของนาย ที่สำคัญจะได้เกินกว่าที่คาดหวังเอาไว้ ดังคำว่า

การทำความคิด สร้างเสน่ห์ย่อมมีความลำบากอยู่เสมอ ต้องต่อสู้ ต้องฝ่าฟัน และเครื่องมืออันดีที่สุดสำหรับการฝ่าฟันนี้ คือ ความซื่อตรง ตรงใดที่เรามีความซื่อตรงในความประสงค์ และ ความซื่อตรงในความพยายาม หวังให้งานของเราเป็นประโยชน์แก่คนทั่วไป หวังตำแหน่งในหัวใจคนไม่ใช่บนหัวคนแล้ว การต่อสู้ฝ่าฟันของเราจะเป็นผลสำเร็จ และกุศโลบายอันดีที่สุดนั้น คือ ความซื่อตรง หรือซื่อสัตย์^{๔๖}

(๔) ทำการงานให้ดีขึ้น : ค่าของคน อยู่ที่ผลของงาน ค่าของงานอยู่ที่การกระทำ ถ้าเชื่อมั่นในหลักคำสอนของพุทธปรัชญา ที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วแล้ว เราจะเห็นว่า ความเจริญก้าวหน้าในส่วนตัวของมนุษย์ก็ดี ในส่วนรวมของประเทศชาติ ของโลกก็ดี ได้มาจากคนที่ทำงาน บ่าวพึงสำนึกว่า งานอย่างเดียวเป็นเครื่องวินิจฉัยคุณค่าของคน การวินิจฉัยคุณค่าของคนด้วยวิธีอื่น ดังคำว่า

ความประณีตบรรจง เป็นลักษณะของคนเก่งทุกคน เรื่องสุกเอาเผากิน ไม่ใช่ลักษณะของคนเก่ง ความสามารถจะมีสักเพียงไร ถ้าขาดความละเอียดละออ ความประณีตบรรจงแล้ว ก็ไม่เห็นสร้างผลสำเร็จที่ดีจริงขึ้นมา^{๔๗}

(๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่นั้น ๆ : ได้แก่การกล่าวขวัญถึงความคิด ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สิ่งนี้จะทำให้เป็นที่พอใจของผู้ได้รับ เพราะทำให้ใจเบิกบานมีความสุข เป็นการแสดงออกซึ่งความเคารพ รัก ซึ่งทางพุทธปรัชญาเรียกว่า ความกตัญญูกตเวทิตะ ในการเผยแพร่สิ่งที่เป็นคุณงามความดีของคนนั้น ๆ

สรุปได้ว่า มิตรภาพระหว่างนายกับบ่าว หรือนายจ้างกับลูกจ้าง เป็นการฝากชีวิต แนะนำในด้านการให้อาชีพ ให้ความเป็นอยู่ต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต ถ้าคนเราศึกษาทฤษฎีมากมายแล้ว ขาดเวทีหรือขาดสนามในการแสดงออกย่อมเป็นการยากที่จะสร้างสันติภาพ สร้างความสงบสุขในสังคมประเทศชาติได้ ดังนั้น เมื่อบุคคลที่เป็นลูกจ้างเข้าไปพึงบารมี อาศัย

^{๔๖} จิตรา รังสิยานนท์, คำคม ความคิดของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ : บทคัดสรรว่าด้วยเกร็ดชีวิต และข้อคิดเตือนใจ, (กรุงเทพฯ : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓.

^{๔๗} อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๖.

การประกอบอาชีพในการทำงาน หาเลี้ยงชีวิตครอบครัว ควรที่จะสำนึกตั้งใจประกอบการทำงาน มีความซื่อสัตย์สุจริตในการทำงาน ส่วนนายจ้าง ก็ควรที่จะเลี้ยงดูทั้งทางกายและทางใจ ให้กำลังใจในการทำงานด้วยวัตถุสิ่งของ เป็นค่าตอบแทนความดีที่ลูกจ้างได้ทำงานให้กับตนเอง และที่สำคัญพยายามเข้าไปนั่งอยู่ในจิตใจของบ่าว เป็นที่ปรึกษา แนะนำ เรียกได้ว่า รักกันเหมือนพี่ ตีกันเหมือนน้อง ประองคองกันเหมือนญาติพี่น้อง ความสงบ ความสุข สันติภาพก็จะบังเกิดขึ้น

๒.๔.๖. มิตรภาพระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

สมณพราหมณ์ คือ บุคคลที่เป็นผู้นำทางจิต เป็นผู้รักษาหลักธรรมคำสั่งสอน เป็นบุคคลที่ศาสนิกชนผู้นับถือพึงบำรุงด้วยสถาน ๕^{๔๔} ได้แก่

(๑) ด้วยกายกรรม คือ ทำอะไร ๆ ก็ประกอบด้วยเมตตา : แสดงไมตรีและความหวังดีต่อศาสนา ต่อพระสงฆ์ คือร่วมงาน ร่วมกิจการ ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่าง ๆ โดยความเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(๒) ด้วยวจีกรรม คือ พูดอะไร ๆ ก็ประกอบด้วยเมตตา : ช่วยบอกแจ้ง สิ่งที่เป็นประโยชน์ ไม่ประกอบด้วยโทษ เพื่อผลคือความตั้งมั่นแห่งพระพุทธปรัชญาต่างๆ ด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(๓) ด้วยมโนกรรม คือ คิดอะไร ๆ ก็ประกอบด้วยเมตตา : ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กันและกัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

(๔) ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู คือ มิได้ห้ามมิให้เข้าบ้านเรือน : เมื่อมีสิ่งที่ดีเกิดขึ้น หรือมีสมณพราหมณ์เข้ามาเยี่ยม มาผ่าน ควรที่จะเปิดประตูรับสิ่งที่ดี เพราะการที่มีแขกมาเยี่ยมเป็นการแสดงความเคารพ เป็นหน้าที่ หรือการปฏิบัติธรรมของเจ้าของบ้าน ยิ่งสำหรับสาวก หรือผู้นำศาสนาที่ตนนับถือแล้ว ต้องแสดงความเคารพทั้งต่อหน้าและลับหลัง เมื่อมาเยี่ยมก็ถือว่า ได้เห็นเป็นบุญตา ได้สนทนาเป็นบุญปาก ได้อุปัฏฐากถือว่าเป็นโชค ลาภวาสนาอย่างยิ่ง

(๕) ด้วยให้อmisthan หรือถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ : ชีวิตของสมณพราหมณ์ เป็นชีวิตที่เนื่องด้วยบุคคลอื่น ศาสนิกชน หรือบุคคลเมื่อเกิดมาในสังคมต้องมีแหล่งพักพิงทางจิตใจ ควรรู้จักการให้ทาน แบ่งปันสิ่งของที่เป็นของตนแก่บุคคลผู้มีศีล มีความบริสุทธิ์ด้วย เพื่อ

^{๔๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๒/๑๖๖, (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

จะได้ให้ทางได้ศึกษาหลักคำสอน นำออกชี้แจง เผยแพร่ เป็นปฏิการะแก่ตัวเองได้ เพราะเรามีความมั่นใจว่า เมื่ออยากได้สิ่งใด จงให้สิ่งนั้นออกไป ถ้ามองอย่างพุทธปรัชญา เป็นการสร้างมิตรภาพต่อบุคคลอย่างไม่เลือกชนชั้นวรรณะ

สมณพราหมณ์หลังจากได้รับการบำรุงอย่างนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุคคลด้วยสถาน ๖^{๔๕} ได้แก่

(๑) ห้ามไม่ให้กระทำชั่ว : ชีวิตถ้าวางในทางที่ถูกต้องเพียงอย่างเดียว ย่อมจะทำให้บุคคลนั้นเดินทางไปสู่ความสำเร็จได้ง่าย ยิ่งบุคคลผู้นำทางด้านจิตต้องแนะนำ หรือห้ามสาวกให้ประพฤติปฏิบัติตามคำสอน อย่างแนบแน่น ด้วยการห้ามไม่ให้ประพฤตินิสัยที่ไม่ดี อันนำไปสู่ความล้มเหลว ความฉิบหาย และที่สำคัญไปสู่ปากแห่งความเสื่อมในที่สุด

(๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี : หลังจากห้ามไม่ให้ทำในสิ่งที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์แล้ว สิ่งที่ต้องทำประการต่อมา คือ แนะนำในสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติแล้วนำไปสู่ความเจริญ ยังประโยชน์ตน ประโยชน์บุคคลอื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่ายเกิดความสำเร็จ ทั้งในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันและภพชาติต่อ ๆ ไป

(๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม : เมื่อทายก ทายิกา หรือศาสนิกไปมาหาสู่ ควรเป็นอย่างยิ่งที่สมณพราหมณ์จะต้องมีการต้อนรับ ปฏิสันถาร หรือการอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจที่ประกอบด้วยเมตตา ประกอบด้วยน้ำใจที่ดีงาม ไม่แสดงการรังเกียจออกมา แม้ทางใบหน้าเจรจาด้วยคำไพเราะ ปฏิบัติอย่างเต็มใจ มองดูแล้วเป็นธรรมชาติ เรียกได้ว่าเป็นการอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจ เมื่อศาสนิกกลับไปก็เกิดความสบายใจ มีกำลังใจ เห็นดี ยอมประพฤติปฏิบัติตามคำสอนทั้งทางกายและทางใจอย่างบริสุทธิ์

(๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง : เนื่องจากโลกในสังคมปัจจุบันมีความเจริญมากมาย ความรู้ใหม่ย่อมเกิดขึ้น บุคคลแต่ละคนเมื่อศึกษาย่อมมองในสิ่งต่าง ๆ ในมุมมองที่ไม่เหมือนกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมจะทำให้มองเห็นแนวทาง ความรู้ใหม่ ๆ เกิดขึ้น ดังนั้น ควรเป็นอย่างยิ่งที่สมณพราหมณ์จะชี้แจง บอก เผยแพร่สิ่งเหล่านี้ให้แก่สาวกได้ฟัง นำไปคิด นำไปประพฤติปฏิบัติจนเกิดประโยชน์แก่สังคม ยิ่งการนำคำสอนที่เป็นความจริงมาประยุกต์ อธิบายเผยแผ่ด้วยถ้อยคำที่เป็นภาษาปัจจุบัน ยิ่งทำให้สาวกเกิดความบันเทิง แก่ล้าแก่ใจ นำไปปฏิบัติได้ง่ายขึ้น

^{๔๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๒/๑๖๖, (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

(๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง : สิ่งที่เป็นคำสอน เป็นหลักธรรม ย่อมเป็นการยากต่อความเข้าใจ เนื่องจากเป็นนามธรรม และเป็นภาษาเฉพาะ คือภาษาที่ตายแล้ว เมื่อศาสนิกศึกษาแล้วย่อมเกิดความเข้าใจค่อนข้างยาก ต้องศึกษาอย่างละเอียด ถ้าไม่ละเอียด ย่อมง่ายต่อการตีความที่ผิด เมื่อเป็นเช่นนี้ ควรที่สมณพราหมณ์จะต้องชี้แจง จนให้เกิดความเป็นจริง คือ ตื่นเต้นในเบื้องต้น เห็นดีเห็นงามในท่ามกลาง และซาบซึ้งในคุณค่าเมื่อมันปลาย ซึ่งได้แก่ งามในเบื้องต้น (อาทิกถุยาณ) งามในท่ามกลาง (มชฺฌกถุยาณ) และงามในที่ สุด (ปริโยสานกถุยาณ)^{๕๐}

(๖) บอกทางสวรรค์ให้ : ในพุทธปรัชญา ความสุขของศาสนิกชนไม่ใช่แต่เพียงชาตินี้เท่านั้น ถึงในระดับชีวิต ระดับภพ ระดับชาติพุทธปรัชญายังมองเห็นความสำคัญ ไม่มองข้าม ย่อมนำหลักที่ศาสนิกปฏิบัติแล้ว ผลที่เกิดขึ้น คือ เกิดในดินแดนสวรรค์ ดินแดนที่ดีได้แก่ ไม่มีความเดือดร้อน ในทางการทำมาหากินก็สะดวก ทางจิตใจก็มีที่แหล่งพักใจ เมื่อศาสนิกไม่สามารถเดินทางไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือ นิพพานได้ ยังมีสวรรค์เป็นสมบัติอันจะพึงได้ด้วย

สรุปได้ว่า เมื่อทางร่างกายได้รับความเอื้ออาทร หรือความเป็นมิตรต่อกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นระหว่างมารดา – บิดา กับบุตร – ธิดา, ครู – อาจารย์ กับศิษย์, เพื่อนกับเพื่อน, สามีกับภรรยา และระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง หรือ บ่าวกับนาย ซึ่งเป็นมิตรภาพที่เป็นความเป็นอยู่ในชีวิตในชาตินี้เท่านั้น แต่เมื่อมันปลายชีวิต พุทธปรัชญายังมองเห็นถึงการเดินทางของจิตเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อการเตรียมตัวในการเดินทางไปในชาติหน้าได้ คือ ดำเนินชีวิตอย่างสบาย เตรียมตัวตายอย่างสงบ เพื่อถือกำเนิดในภพที่สมบูรณ์ ก็ด้วยอาศัยพระสงฆ์ หรือสาวกที่สืบทอดคำสอนเป็นผู้แนะนำ ให้คำปรึกษา ซึ่งเรียกว่า มีพระสงฆ์เป็นกัลยาณมิตรในการเดินทาง

๒.๕. ความสำคัญของมิตรภาพ

มิตรภาพ (Friendship) หรือกัลยาณมิตร (Good Friend) ย่อมมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษย์ซึ่งเป็นการตั้งอยู่บนพื้นฐานของจริยธรรมที่เพื่อน หรือมิตรต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อกันและกันในฐานะเป็นผู้ให้การปรึกษา ให้คำแนะนำที่ดีงาม ดังพระพุทธพจน์ว่า

^{๕๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๓, (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

“เพราะว่า ฉันเชื่อว่ามิตรย่อมเชื่อมติดต่อกันได้ เพราะการอยู่ร่วมกันบ่อย ๆ มิตรนั้นนั่นเองของบุคคลผู้ไม่สมาคมกัน ย่อมเสื่อมไป เพราะการไม่ได้อยู่ร่วมกัน”^{๕๑}

อย่างไรก็ตาม ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอสรุปคุณธรรมส่งเสริมมิตรไว้เป็น ๖ ประเด็น ได้แก่

๑. ความเอื้ออาทร

ความเอื้ออาทรเป็นสิ่งสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างมิตร หรือกัลยาณมิตร ความเอื้ออาทรคล้ายคลึงกับการทำให้อบอุ่นใจ แต่มีความหมายที่ลึกซึ้งกว่า เพราะความเอื้ออาทรเกิดขึ้นจากการตระหนักในคุณค่าของบุคคล ความเข้าใจในชีวิตมนุษย์และก่อให้เกิดความรู้สึกปรารถนาดี หรือความรู้สึกเอื้ออาทรต่อกันและกัน ระหว่างมิตรภาพซึ่งเป็นผู้รู้สึกรักที่ยากแก่การอธิบาย ความเข้าใจจิตใจของมนุษย์ด้วยกันย่อมเป็นผลให้เกิดการปฏิบัติในลักษณะเอื้ออาทรคือ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อใส่ใจต่อความรู้สึกของมิตร เช่น การแสดงออกของความเอื้ออาทร คือความอ่อนโยน ความเคารพของลูกต่อแม่ – พ่อ ของอาจารย์กับลูกศิษย์ ของสามีกับภรรยา เป็นต้น การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเอื้ออาทรก่อให้เกิดความรู้สึกคุ้นเคยเป็นกันเอง และอบอุ่นใจแก่มิตรภาพอย่างยิ่ง

๒. ความเชื่อถือและไว้วางใจ

มิตรภาพ หรือกัลยาณมิตร จะต้องมีความรู้สึกเชื่อถือและไว้วางใจ คือความรู้สึกที่เกิดความตระหนักหรือรู้ว่า ในส่วนหนึ่งของโลกส่วนตัวเรานั้นไม่เป็นอิสระ เราต้องการความช่วยเหลือ ความเห็นอกเห็นใจ ความอบอุ่นจากเพื่อนมนุษย์ และในความรู้สึกดังกล่าวมีบุคคลหนึ่งต้องเอื้ออาทรต่อเราให้ความอบอุ่นแก่เรา สามารถช่วยเหลือและเป็นมิตรต่อเรา ความรู้สึกเชื่อถือและไว้วางใจเป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลกล้าเปิดเผยเรื่องราวของตน กล้าปรึกษาหารือ และขอความเห็นในการปฏิบัติหน้าที่ของมิตร หรือกัลยาณมิตร ความรู้สึกเชื่อถือ และไว้วางใจของมิตรที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จะช่วยก่อให้เกิดผลดีต่อขบวนการทำงาน พัฒนาศักยภาพของประเทศ และก่อให้เกิดความร่วมมืออันดีระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน

^{๕๑} พ.ชา. (บาลี) ๒๘/๕๓/๘, (ไทย) ๒๘/๕๓/๑๐.

๓. ความรู้สึกเอาใจเขามาใส่ใจเรา

ความรู้สึกเอาใจเขามาใส่ใจเราไม่ได้ หมายถึง ความเข้าใจ (understanding) อย่างที่เราอธิบายกันในเชิงจิตวิทยาว่า พฤติกรรมอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุใด ต้องปฏิบัติอย่างไร แต่ความรู้สึกเอาใจเขามาใส่ใจเรารู้และยอมรับว่า คนแต่ละคนย่อมมีโลกส่วนตัวเอง มีความคิด ความเชื่อ ความรู้สึกของตัวเองที่แตกต่างจากคนอื่น มีโลกทัศน์ที่ต่างกัน ความรู้สึกเอาใจเขามาใส่ใจเรา ซึ่งได้แก่การรับรู้สภาพความรู้สึก ความคิดของเพื่อนเสมือนหนึ่งว่าถ้าเราเป็นตัวของเราเองขณะนั้น เพราะถ้าคนเราเข้าใจตัวเองมากเท่าไร ย่อมเข้าใจคนอื่นมากเท่านั้น โดยสัญชาตญาณของสัตว์ หรือมนุษย์แล้วมีความรักสุข เกลียดทุกข์เสมอ เช่น มิตรที่มีความเคียดแค้นร้อนใจ ความทุกข์ เราก็ต้องเข้าใจและให้กำลังใจด้วย เพราะความรู้สึกเอาใจเขามาใส่ใจเราจะช่วยทำให้มิตรไม่โกรธเคืองและมีกำลังใจในการต่อสู้กับปัญหา กับความทุกข์ที่ประสบอยู่ หรือถึงเลต่อการปฏิบัติตามคำแนะนำของคนอื่น ๆ ไม่ด่วนตัดสินใจทันทีแม้ว่าสิ่งนั้นจะเป็นสิ่งที่ดีและเหมาะสม

๔. ความเห็นอกเห็นใจ

ความเห็นอกเห็นใจเป็นการแสดงออกของความรู้สึกทางสังคมที่สมบูรณ์ของบุคคลซึ่งเป็นเพื่อนกัน เมื่อใดก็ตามที่บุคคลแสดงออกถึงความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน แสดงให้เห็นว่าบุคคลนั้นอยู่ในสภาพของความเจริญวัยวุฒิ สามารถตระหนักและเข้าใจบุคคลอื่นในภาวะของบุคคลเช่นเดียวกับตน การแสดงออกถึงความเห็นอกเห็นใจคือการรับรู้ในปัญหาของเพื่อน การให้ความสนใจ ความเมตตา รวมไปถึงการมีส่วนร่วมในการหาทางแก้ปัญหาก็อาจมีการโต้แย้งว่า การแสดงความเห็นอกเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์จะเป็นการทำให้เพื่อนยิ่งอ่อนแอและเรียกร้อง การแสดงความเห็นอกเห็นใจจึงมีข้อพึงระวังว่าจะต้องทำให้เพื่อนเกิดความรู้สึกเข้มแข็ง อบอุ่น และสามารถเผชิญปัญหา ตัดสินใจ วิธีแก้ปัญหาได้อย่างมั่นใจความเห็นอกเห็นใจที่ถูกต้อง คือ การทำให้เพื่อนรู้สึกว่าเขาไม่ได้ถูกทอดทิ้ง มีคนเข้าใจ ให้คำปรึกษาและเป็นผู้ให้กำลังใจแก่เขา ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ให้ความช่วยเหลือตามที่เพื่อนเรียกร้องเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

๕. การให้ความเคารพ

มนุษย์เรา ย่อมพบปะติดต่อกับบุคคลจำนวนมากซึ่งมีความแตกต่างกันทั้งในด้านชาติวุฒิ คุณวุฒิ และวัยวุฒิ การแสดงความเคารพต่อคุณลักษณะทั้งสามประการของมนุษย์นี้ถือเป็นกฎธรรมชาติ (natural law) เป็นสิทธิมนุษยชนที่พึงได้รับ มิตร หรือกัลยาณมิตรให้การเคารพต่อคุณลักษณะทั้งสามประการนี้ของเพื่อนเท่า ๆ กับการให้ความเคารพตนเอง การสังเกตบุคลิกลักษณะและท่าทางของเพื่อนเป็นแนวทางหนึ่งที่มิตร หรือกัลยาณมิตรจะสามารถบอกตนเองได้ว่า ตนควรจะใช้คำพูด แสดงกิริยา หรือปฏิบัติต่อเพื่อนอย่างไร เช่น ในสังคมไทยมีธรรมเนียมประเพณีของการเคารพอาวุโสหรือวัยวุฒิ การเรียกเพื่อนด้วยคำนำหน้าที่เหมาะสมจึงเป็นสิ่งที่พึงระวัง การเรียกเพื่อนชนบทที่มีอาวุโสด้วยคำว่า ลุง ป้า น้า อา ย่อมสุภาพและเป็นกันเองกว่าที่จะเรียกชื่อ เป็นต้น การแสดงความเคารพต่อเพื่อนที่เป็นภิกษุหรือนักบวชศาสนาอื่นเป็นมารยาทอันดี และแสดงออกถึงความเป็นจริยธรรมในการให้ความเคารพต่อภาวะความเป็นมนุษย์ของบุคคล ขณะเดียวกันมิตร หรือกัลยาณมิตรก็มีสิทธิที่จะได้รับความเคารพทั้งสามประการนี้จากบุคคลอื่นเช่นกัน

๖. ความเป็นผู้มีอารมณ์ขัน

ชีวิตของมนุษย์ย่อมมีทั้งสุขและทุกข์ผสมผสาน มีอารมณ์ขันก่อให้เกิดผลดีต่อสุขภาพจิต ช่วยลดความตึงเครียดและช่วยสร้างบรรยากาศที่ดี การรู้จักมีอารมณ์ขันในการมองสิ่งต่าง ๆ และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ต้องเผชิญเป็นผลดีทั้งต่อความรู้สึกของเพื่อน และของมิตรเอง แต่พึงระมัดระวังว่าการมีอารมณ์ขันนี้อาจเป็นผลร้ายต่อมิตรอย่างมหันต์ได้ด้วย ถ้าขาดการมีสติปะและเป็นไปในทางล้อเลียนอันอาจก่อให้เกิดความรู้สึกอับอายและขุ่นเคืองใจแก่เพื่อนได้ ความเป็นผู้มีอารมณ์ขันจะช่วยทำให้เพื่อนเกิดความรู้สึกเป็นกันเองยอมรับและเผชิญความเป็นจริงในชีวิตที่จะเกิดขึ้นได้ อารมณ์จึงอาจเป็นยาที่วิเศษสุดสำหรับบุคคลที่จะได้รับจากมิตรมากพอควร

นอกจากนี้ ในพุทธปรัชญายังได้ให้แง่คิดที่มิตรทั้งหลายจะเกิดความเหนงหน่ายกัน เพราะเหตุ ๓ ประการ^{๕๒} คือ

- (๑) เพราะการคลุกคลีกันพ่ำเพรื่อเกินไป
- (๒) เพราะการไม่ร่วมสโมสรกัน

^{๕๒} พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๓๔/๒๐, (ไทย) ๒๘/๑๓๔/๒๖.

(๓) เพราะขอในเวลาอันไม่สมควร

ด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่ควรที่จะไปมาหาสู่กันจนพร่ำเพรื่อ ไม่ควรทำตัวห่างเหินกันจนเนิ่นนานเกินไป และที่สำคัญพึงขอสิ่งทีควรขอตามกาลอันสมควร (กาลัญญตา) มิตรภาพที่เรามีจึงจะดำรงอยู่เนิ่นนาน และมั่นคงตลอดไป

อนึ่ง บุคคลผู้ที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนเพื่อน หรือชักนำสัมมาทิฐิให้แก่ผู้อื่น เรียกว่าทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร แต่บุคคลผู้แสวงหาสัมมาทิฐิไม่จำเป็นต้องรอให้สัตบุรุษ^{๕๓} หรือบัณฑิตมาหาตน ตรงข้าม เขาย่อมกระตือรือร้นที่จะไปหา ไปปรึกษาไปสดับบ้าง ไปขอคำแนะนำชี้แจงสั่งสอน เข้าร่วมหมู่อยู่ใกล้ ตลอดจนศึกษาแบบอย่างแนวทางจากบัณฑิตหรือสัตบุรุษนั่นเอง การกระทำของเขาย่างนี้เรียกว่า การเสวนาสัตบุรุษ หรือคบหาคนดี แต่ไม่ว่าสัตบุรุษจะมาทำหน้าที่ให้ บุคคลนั้นจะไปคบหาสัตบุรุษเองก็ตาม ในเมื่อมีการยอมรับหรือมีอิทธิพลต่อกันเกิดขึ้นแล้ว ก็เรียกว่า เขามีกัลยาณมิตร ^{๕๔}

๒.๖. จุดมุ่งหมายของมิตรภาพ

จุดมุ่งหมายของมิตรภาพ มิใช่เพื่อกอยจับผิดผู้อื่นว่ามีพฤติกรรมของมิตรเทียม ๑๖ อย่างหรือไม่ ถ้ามีก็ถือว่าเป็นคนเลว หรือมิตรเทียม คบไม่ได้ แต่ความเป็นมิตรภาพ หรือการมีมิตรแท้ยังเป็นการคอยตรวจสอบว่าใครมีพฤติกรรมที่ดี ๆ ๑๖ อย่างบ้าง แล้วชี้แนวทางในการเข้าไปคบค้าสมาคมด้วย เพราะมิตรนอกจากความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และการแสดงน้ำใจจริงต่อกัน ซึ่งได้แก่สิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งในระดับสังคม และการดำเนินชีวิตอยู่เฉพาะตนเอง ในวิทยานิพนธ์นี้ได้สรุปไว้ เป็น ๒ ประการ ได้แก่

^{๕๓} สัตบุรุษ โดยทั่วไป หมายถึง คนกตัญญูกตเวที เป็นนักปราชญ์ เป็นกัลยาณมิตร เป็นผู้มีความรักดีมั่นคง กระทำการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก ด้วยความเต็มใจ แต่ในที่นี้ หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวก ดู พ.ช. (บาลี) ๒๗/๗๘-๗๙/๒๖๒, (ไทย) ๒๗/๗๘-๗๙/๖๐๘, และ ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๒/๒๒.

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๒๒.

๑. จุดมุ่งหมายหรือคุณค่าระดับบุคคลและสังคม

ได้แก่ หน้าที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของคนเราที่จะต้องมีการคบค้าสมาคม ไม่ว่าจะเป็นกับญาติ หรือเพื่อนทำงาน สมาคม เพื่อจะได้เกิดความเป็นอยู่อย่างสันติภาพ ปรารถนาภาพได้ดีที่สุด ดังนี้

(ก) ช่วยปรับทุกข์ : มิตร หรือกัลยาณมิตรสามารถช่วยเหลือเพื่อนในยามที่มีทุกข์ไม่สบายใจ เป็นผู้ให้คำปรึกษา รับฟังปัญหาต่าง ๆ และคอยปรับทุกข์ให้แก่เพื่อน ถึงแม้จะไม่สามารถทำให้ทุกข์ดับได้ แต่ก็สามารถบรรเทาความทุกข์ให้เบาลงได้ในระดับหนึ่ง เพราะโดยปกติแล้ว วิธีการปรับทุกข์อย่างหนึ่งของมนุษย์เรา คือ การได้พบมิตรหรือกัลยาณมิตรที่เชื่อแน่ว่า พุคะอะไรให้ฟังแล้ว เขาจะเห็นอกเห็นใจ แล้วทำให้เกิดความสบายใจได้ ดังคำว่า “...ควรคบแต่สัตบุรุษคนดี คนคบสัตบุรุษ ปัญญาย่อมเจริญได้เหมือนกัน คนคบสัตบุรุษพึงพ้นจากทุกข์ได้ทุกอย่าง...”^{๕๕}

(ข) ช่วยเหลือการงาน : มิตร หรือกัลยาณมิตรสามารถช่วยเหลือการงานได้ เพราะการงานอันเกินกำลังที่คนเดียวไม่สามารถทำให้สำเร็จได้ จำเป็นต้องอาศัยเพื่อนคอยช่วยเหลือ ถ้ามิตรหรือกัลยาณมิตรยังแสดงน้ำใจโดยไม่จำเป็นต้องออกปากขอร้องให้ช่วยเหลือ ก็จะทำให้การดำเนินงานนั้นบรรลุวัตถุประสงค์ หรือความสำเร็จได้ง่าย เรียกได้ว่าเกิดความสมัครสมานสามัคคีในระดับองค์กร และสังคมที่ทำงานด้วยกันได้ ดังคำว่า “...ความเกษมจากโยคะย่อมเจริญเพราะการคบหากับมิตรคนใด บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงกระทำความเป็นไปในกิจทั้งปวงของมิตร หรือกัลยาณมิตรนั้นให้เกิดเสมอเหมือนกิจของตน”^{๕๖}

(ค) แนะนำทางแก้ปัญหา : ปัญหาบางอย่างต้องใช้การแก้ปัญหาคด้วยปัญญา มิตรหรือกัลยาณมิตรอาจช่วยชี้แนะแนวคิดอันเป็นประโยชน์ให้กับเพื่อนได้ เพื่อจะได้เกิดความสบายใจ และชี้แจงรายละเอียดได้ทั้งผลดี-ผลเสียในการแก้ปัญหานั้น เรียกได้ว่า ไม่ได้ต่อสู้กับอุปสรรคโดยลำพังเพียงผู้เดียว

(ง) เป็นกำลังใจยามไม่สบาย : ในยามที่เพื่อนได้รับอันตราย หรือป่วยไข้ มิตรหรือกัลยาณมิตรจะแสดงให้เห็นน้ำใจอันแท้จริงที่จะให้ความอนุเคราะห์แก่เพื่อนได้

จะเห็นได้ว่า คุณค่า หรือประโยชน์ที่สำคัญของความสัมพันธ์ มิตร หรือกัลยาณมิตร คือช่วยทำให้เกิดความมั่นใจว่า สิ่งที่กำลังปฏิบัติและมุ่งหมายนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้จริง บรรลุได้จริง และถ้าทำได้สำเร็จแล้วจะได้รับผลดีจริง ๆ เพราะได้รับมิตรภาพ หรือกัลยาณมิตรที่มีความรู้ความ

^{๕๕} พุ.เถรี.อ. ๒/๓๐๔.

^{๕๖} พุ.ชา.อ. ๓/๑๗๐.

เข้าใจ มีประสบการณ์ในสิ่งที่ปฏิบัติมาดีกว่า จึงสามารถช่วยชี้แนะบอกแนวหรือวิธีการที่จะทำให้การประพฤติปฏิบัติง่ายขึ้น หรือมีทางลัดมากขึ้น มิตร หรือกัลยาณมิตรที่ได้บรรลุผลการปฏิบัติด้วยตนเองมาแล้ว ย่อมอำนวยความสะดวกหรือประโยชน์ที่กล่าวมานี้ได้เต็มที่ ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดศรัทธา มีกำลังใจแรงกล้า จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ควรจะพึงหวังมิตร หรือกัลยาณมิตรที่มีคุณสมบัติที่สมบูรณ์ไว้ก่อน

๒. จุดมุ่งหมาย หรือคุณค่าระดับชีวิตและโลกหน้า

เป็นหน้าที่ของทุกคนที่ต้องตั้งตน พัฒนาตน เพื่อเป้าหมายระดับสังคม ประเทศ แม้กระทั่งระดับโลก ซึ่งเรียกว่า เป็นการเตรียมตัวเพื่อการจากไปแบบมีสิ่งที่ค้างคาประดับไว้ในแผ่นดิน จนให้บุคคลรุ่นหลังได้กล่าวขาน ได้ศึกษาเป็นบุคคลที่มีความสำคัญในแง่ของประวัติศาสตร์ได้ ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าว ๒ ประการ คือ

(ก) บอกทางสวรรค์ : กัลยาณมิตรนอกจากจะเป็นเพื่อนคู่คิด เพื่อนทำงาน แล้ว ย่อมจะแนะนำการพัฒนาดวงจิต การประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดี ซึ่งเป็นการสั่งสมกุศลธรรม หรือคุณธรรมไว้ในวิญญูณ เมื่อมีคุณความดี หรือกุศลมาก ๆ โอกาสที่จะเต็มด้วยความดีย่อมเป็นไปได้ง่าย จนเป็นเหตุให้จุติ หรือเคลื่อนจากโลกนี้ไปด้วยความสงบ เกิดในสถานที่ดี มีความพร้อมบริบูรณ์ด้วยคุณธรรมที่ตนสั่งสมไว้ ซึ่งเป็นการพิสูจน์ในคำสอนของพุทธปรัชญาอย่างยิ่งในเรื่องกรรม ดังพุทธองค์ตรัสว่า “จิตที่ตั้งไว้ชอบ ย่อมอำนวยให้ได้ผลที่ประเสริฐยิ่ง ที่มารดาบิดาก็ทำให้ไม่ได้ หรือแม่ญาติเหล่าอื่นก็ทำให้ ไม่ได้”^{๕๖} หรือในโอวาทปาฏิโมกข์ว่า “การไม่ทำชั่วทั้งปวง การทำแต่ความดี การทำใจให้บริสุทธิ์ นี่คือการคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^{๕๗}

(ข) เพาะชำอุปนิสัย : ตามปกติ จิตเดิมของมนุษย์เรา มีความเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ สะอาด (ปกฺขสฺสมิทฺถํ จิตฺตํ) เปรียบเหมือนแก้วเปล่า ถ้าเราเติมน้ำอะไรลงไป แก้วจะกลายเป็นสีนั้น ๆ เช่น เติมน้ำส้ม ก็จะเรียกว่า “แก้วน้ำส้ม” เป็นต้น จิตก็เช่นกัน ถ้าเราเติมสิ่งที่ดี ซึ่งได้จากการได้เห็น ได้ฟัง สิ่งที่ดี จากมิตรภาพ หรือกัลยาณมิตรบ่อย ๆ ในสิ่งที่ทำให้เจริญหู เจริญตา แล้วบันทึก หรือประทับไว้ในวิญญูณ ส่งต่อ ผลักดันให้แสดงออกเป็นพฤติกรรมทางกาย ได้แก่ การกระทำความดี ทางวาจา ได้แก่ การพูดสิ่งที่ดี สิ่งที่มีประโยชน์ ประกอบด้วยเหตุ – ผล เมื่อใส่เข้า (input) คือ ขบวนการ (Process) ไม่ว่าจะเป็นการคิด (Thought) การสังเคราะห์

^{๕๖} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๔๓/๒๔, (ไทย) ๒๕/๔๓/๓๕.

^{๕๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๔๓-๔๔, (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

(Synthesis) การวิเคราะห์ (Analysis) ย่อมง่ายแล้วส่งออกมา (output) เป็นสิ่งที่ดี เป็นเหตุทำให้ ประโยชน์ตน (อัตตัตถ) ประโยชน์บุคคลอื่น (ปรัตถ) และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถ) เกิดความสำเร็จ ซึ่งเรียกง่าย ๆ ว่า เกิดความสำเร็จแก่ตน แก่คนอื่น สังคม ประเทศชาติ จนกระทั่งถึงโลกในที่สุด

นอกจากนี้ พระภวนาวิริยคุณยังได้ให้จุดมุ่งหมายหรือคุณค่าของการมีมิตรแท้ หรือกัลยาณมิตรไว้ ๘ อย่าง^{๕๕} คือ

(๑) บังชี้เกณฑ์มาตรฐานคนดี มาตรฐานของคนดีอยู่ที่พฤติกรรม ๑๖ อย่างของมิตรแท้ ซึ่งฝึกฝนอบรมจิตใจมาเป็นอย่างดี

(๒) บังชี้ลักษณะนิสัยของคนเลว พฤติกรรม ๑๖ อย่างของมิตรเทียม เกิดจากลักษณะนิสัยของคนเลว ซึ่งจิตใจของเขาถูกบีบคั้นด้วยอำนาจกิเลส

(๓) เป็นหลักเกณฑ์และเป็นเกณฑ์มาตรฐานในการสร้างคนดี ให้เกิดขึ้นในประเทศชาติ

(๔) เป็นหลักในการฝึกหัดอบรมขัดเกลา คัดนิสัยคนเลวให้กลับเป็นคนดีของสังคม

(๕) เป็นเกราะคุ้มครองป้องกันบุคคลให้ห่างจากสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมทรามได้ เพราะมีวินิจนัยถูก

(๖) เป็นหลักในการพิจารณาเลือกเพื่อนบุคคลเข้ามาร่วมงาน เลือกเพื่อนกัลยาณมิตร เลือกเพื่อนคู่ครอง เลือกเพื่อนครูอาจารย์ ตลอดจนการเลือกเพื่อนศิษย์เข้ามาร่วมโครงการต่าง ๆ

(๗) เป็นหลักสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของสังคมและของชาติ เพราะถ้าบุคคลมีมิตรภาพ เป็นกัลยาณมิตรของกันและกัน มีสุขภาพกาย สุขภาพจิตดี อยู่ดีกินดี ย่อมส่งผลดีไปถึงเศรษฐกิจของสังคมและของชาติด้วย

(๘) เป็นหลักสำคัญในการพัฒนาประเทศ คือ ถ้าคนมีคุณภาพแล้ว การพัฒนาประเทศชาติจะเกิดผลได้อย่างดี

^{๕๕} พระภวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตตชีโว), สิงคาลกสูตร : สูตรดำริ้งการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ, (ปฐมธานี : สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรมกาย. ๒๕๔๒), หน้า ๖๘-๖๙.

๒.๗. สรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เราจะเห็นได้ว่า การมีมิตรหรือกัลยาณมิตรในพุทธปรัชญา เป็นสิ่งที่ดีเปรียบเสมือนมีบุคคลผู้คอยเปิดประตูสู่ความสำเร็จ แทนการค้ำคั้นหาหนทาง วิธีการด้วยตัวเองแต่ลำพังเพียงผู้เดียว ดังคำว่า หากมีคนเปิดประตูรอเราเข้าสู่ประตูแห่งความสำเร็จอยู่แล้ว เหตุใดเราจึงต้องเริ่มต้นใช้ลูกกุญแจนับร้อยลูก ค่อย ๆ ไขกุญแจเปิดทีละดอก จนกว่าจะพบดอกที่ใช้ได้จริง^{๑๐๐} อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยสรุปไว้ ๔ ประเด็น คือ

(๑) มิตรภาพ คือ เหตุแห่งความประทับใจ

ตลอดชีวิตที่เราดำเนินมาทุกวันนี้ เราคงมีความประทับใจในตัวมิตร หรือ กัลยาณมิตรคนใดคนหนึ่งเป็นพิเศษอย่างแน่อน ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลประการใดก็ตาม ซึ่งหนึ่งในเหตุแห่งความประทับใจที่จะทำให้เราจดจำเขาไว้ไม่ลืม นั่นส่วนใหญ่มาจากความมีมนุษยสัมพันธ์ หรือมีความเป็นกัลยาณมิตรที่แท้

(๒) มิตรภาพ ทำให้งานสำเร็จ

“ความสำเร็จ” นับเป็นความปรารถนาสูงสุดที่ทุกคน ทุกหน่วยงาน ทุกองค์กร ต่างก็แสวงหาและไขว่คว้า แต่การจะบรรลุถึงความสำเร็จนั้นได้ไม่ใช่เรื่องง่าย แต่ก็ไม่ยากเสียทีเดียว ถ้าทุกสิ่งทุกอย่างที่เราลงทุนลงแรง และทุ่มเทสติปัญญาลงไปนั้น ได้กระทำควบคู่ไปพร้อมกับการเห็นคุณค่า และคำแนะนำจากมิตรภาพ หรือกัลยาณมิตรที่คอยเคียงข้างเราไปปรึกษาเวลามีปัญหา ปลอดภัยเวลาเหนื่อย ท้อ ยินดีเวลาประสบความสำเร็จ และที่สำคัญเราจะเดินไปสู่ความสำเร็จได้ง่าย อย่างมีความภูมิใจ และไม่ว่าเหว

(๓) มิตรภาพ คือ ระบบพัฒนาจิต

มิตรภาพ หรือกัลยาณมิตร เป็นการพัฒนาทรัพยากรบุคคลในด้านคุณภาพของชีวิต เป็นกระบวนการขัดเกลาที่จะทำให้บุคคลเกิดมีศักยภาพตั้งแต่เริ่มจุดในครรภ์ของมารดา สืบตามาคูโลก ศึกษาเล่าเรียนในความดูแลเอาใจใส่ของครูอาจารย์ ทำการงานในการดูแลและ

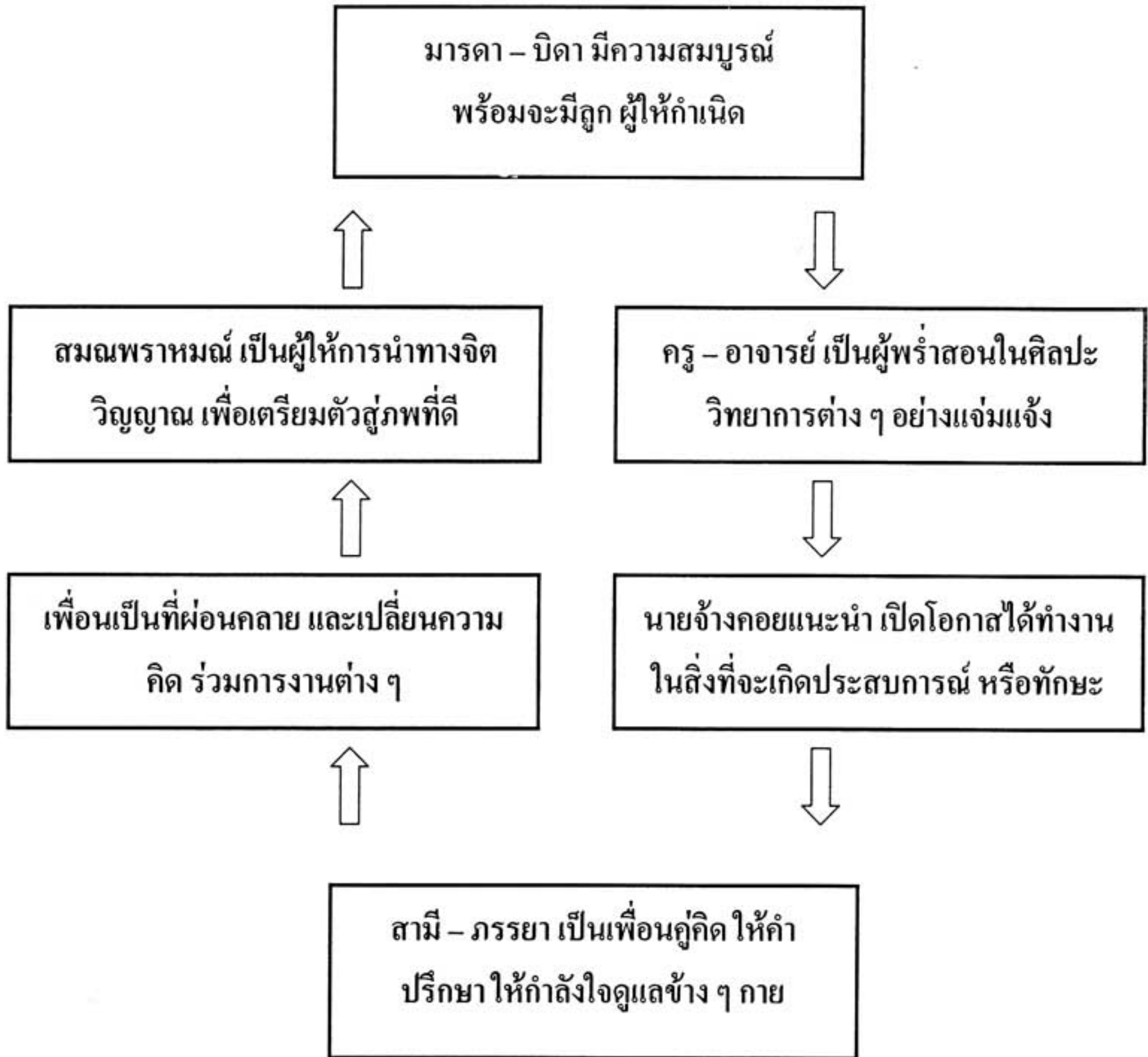
^{๑๐๐} ดร. เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, ลักษณะชีวิต พิชิตความสำเร็จ ยอดมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ชัคเชส มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๕.

พัฒนาของนายจ้าง มีครอบครัว โดยการแนะนำ ปรีกษากันของสามี – ภรรยา พักผ่อนทางจิตใจด้วยการแนะนำ ชี้ออกทางสวรรค์จากพระสงฆ์ และผู้แนะนำ พักผ่อนกับมิตรที่เสมอกัน ชอบในสิ่งเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นกีฬา อาชีพ สถาบัน เป็นต้น ซึ่งเป็นการเป็นอยู่แบบมีเป้าหมายอย่างแท้จริง

(๔) มิตรภาพ คือ การสร้างสันติภาพ

เราจะเห็นได้ว่า เมื่อบุคคลเกิดมา ถ้าได้รับการแนะนำ ดูแล เอาใจใส่ หนุนน้อมจากมารดา – บิดาที่มีความสมบูรณ์ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ย่อมเกิดมีร่างกายแข็งแรง มันสมองที่พร้อมจะรับความรู้ เหมือนภาชนะที่หงายพร้อมจะรับน้ำ มีจิตใจที่อบอุ่น ไม่ว่าเหว่ ถ้าเป็นสังคมปัจจุบัน คือ เกิดมาแล้วมีครอบครัวที่สมบูรณ์ อาหารที่ครบหลักห้าหมู่ สภาพแวดล้อมที่ง่ายต่อการสร้างความคิด พอเจริญเติบโตถึงวัยแห่งการศึกษา ก็มีครู – อาจารย์เป็นกัลยาณมิตรคอยให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตตนเอง สังคม ประเทศชาติอย่างเต็มที่ จากนั้นย่อมมีความพร้อมจะทำงานโดยมีนายจ้างกัลยาณมิตรแนะนำให้เกิดทักษะ (skill) พอมีงาน มีทรัพย์ คู่ชีวิตย่อมเป็นทางเลือกทางต่อมา สามี – ภรรยาย่อมจะเป็นกัลยาณมิตรที่คอยให้กำลังใจ แนะนำ ดูแลอยู่ข้าง ๆ ภาย โดยมีเพื่อนเป็นกัลยาณมิตรคอยปลอบ ส่งเสริม สนับสนุนอยู่ และมีสมณพราหมณ์คอยเป็นกัลยาณมิตรทางจิตใจ เมื่อบุคคลได้รับการดูแล เอาใจใส่ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ มีสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเจริญ ย่อมเป็นเครื่องยืนยันได้แน่นอนว่าจะเกิดสันติภาพอย่างแท้จริง ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงความสัมพันธ์ระหว่างมิตรภาพ

บทที่ ๓

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิตรภาพของอริสโตเติล

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิตรภาพในทัศนะของอริสโตเติลใน ๖ ประเด็น ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ นิยามและความหมาย
- ๓.๒ ประเภทของมิตรภาพ
- ๓.๓ ระดับของมิตรภาพ
- ๓.๔ ความสำคัญของมิตรภาพ
- ๓.๕ จุดมุ่งหมายของมิตรภาพ
- ๓.๖. สรุป

๓.๑. นิยามและความหมาย

มิตรภาพ (Friendship) หมายถึง คุณธรรมอย่างหนึ่งที่จำเป็นสำหรับชีวิต^{๑๑๑} หมายความว่า มิตรภาพเป็นสิ่งที่ทำให้คนเราอยู่ในสังคมอย่างสันติสุข เพราะถ้ามนุษย์ในโลกนี้มีมิตรภาพ ย่อมเป็นเครื่องบ่งชี้ว่า เป็นคนที่มีคุณธรรม มีน้ำใจ สามารถที่จะแบ่งปันความสุขหรือช่วยเหลือเวลาเกิดความทุกข์ ถ้าขาดมิตรภาพเสียแล้ว ไม่มีใครเลยที่ต้องการอยากจะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ แม้จะมีความร่ำรวย มีอำนาจขนาดไหนก็ตาม พวกเขาจะขาดสิ่งที่จะใช้ในการดำเนินชีวิตไปสู่ความเจริญ ซึ่งได้แก่มิตรภาพไม่ได้ อริสโตเติลพยายามที่จะอธิบายมิตรภาพที่ชัดเจน เห็นภาพพจน์ คือ เขาเน้นถึงความต้องการเพื่อนของมนุษย์เราในช่วงต่าง ๆ ของชีวิต และแนะนำว่า ในมิตรภาพโดยธรรมชาติ มนุษย์มีความรักตัวเองเสมอ ซึ่งเรียกว่า “อัตตัตถนิยม”^{๑๑๒} (Egoism) หมายถึง ทัศนะที่ถือว่า ผลประโยชน์ส่วนตัวเท่านั้นเป็นสิ่งที่บุคคลพึง

^{๑๑๑} Richard Mckeeon, *The Basic Works of Aristotle*, (New York : Random House, 1941), p. 1155a 3-5.

^{๑๑๒} ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพฯ: บริษัท เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐.

แสวงหา หรือ ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน^{๑๐๓} หมายความว่า สิ่งที่สามารถดึงดูดบุคคลให้มีความคิดถึง ความรัก ความห่วงใย จนทำให้เกิดความอยากเห็น อยากพบ เวลาดี หรือมีความสุข ก็อยากจะแบ่งปันความสุขไปให้ และในทางตรงกันข้าม เวลาที่มีความทุกข์ ก็อยากให้เพื่อนรับรู้ มายืนเคียงข้างในการต่อสู้ หรือพูดให้กำลังใจในการต่อสู้กับปัญหา และอุปสรรคต่าง ๆ ในชีวิต

อาริสโตเติลได้ให้ความหมายสำหรับมิตรภาพไว้ค่อนข้างกว้าง จะเห็นได้จากที่เขากล่าวถึงที่ ๘ และ ๙^{๑๐๔} สำหรับการบรรยายเกี่ยวกับมิตรภาพ หรือ บุคคลที่เราพอใจที่จะคบ^{๑๐๕} อาริสโตเติลให้เหตุผลว่า ในยามจนและยามทุกข์ มิตรเป็นแหล่งพำนักอย่างเดียวที่จะหวังพึ่งได้ ในยามปฐมวัยมิตรภาพช่วยไม่ให้เราทำความผิด ในปัจฉิมวัยก็ช่วยดูแล และส่งเสริมพลังให้แก่ผู้ชราที่ถูกเบียดเบียนด้วยโรคพยาธิ ในมัชฌิมวัยมิตรภาพช่วยให้เรามีโอกาสทำงานที่สูงส่ง^{๑๐๖} มิตรภาพมิได้เกิดขึ้นเฉพาะในหมู่มนุษย์เท่านั้น สามารถเกิดขึ้นได้แม้แต่ในหมู่สัตว์ทั้งหลาย แต่ความเป็นมิตรจิตมิตรใจมีแพร่หลายในหมู่มวลมนุษย์ และหากประชาชนเป็นมิตรต่อกันแล้ว ความยุติธรรมก็เป็นสิ่งไม่จำเป็น^{๑๐๗} หมายความว่า หากเราเป็นคนยุติธรรมเราก็ต้องการมิตรภาพด้วย ความยุติธรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งของมิตรภาพ แต่ถ้าเรามีมิตรภาพแล้ว ก็แสดงว่าเรามีความยุติธรรมไปในตัว คือ ไม่ต้องการความยุติธรรมอีกเลย แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว มิตรภาพมีแพร่หลายเฉพาะในหมู่มนุษย์

สรุปได้ว่า มิตรภาพ หมายถึง คุณธรรมอย่างหนึ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ในการดำเนินชีวิต หรือ หนทางแห่งความยุติธรรมของมนุษยชาติบนโลกนี้

๓.๒. ประเภทของมิตรภาพ

มิตรภาพ มิใช่แต่จะเกิดขึ้นได้ระหว่างบุคคล ความรักความเคารพ ความศรัทธา ความมีปัญญาเท่าเทียมกันหรือเท่าทันซึ่งกันและกัน อาจเกิดจากการตอบแทนอันจะนำมาซึ่ง

^{๑๐๓} Longman, *Dictionary of Contemporary English*, (Longman Group Ltd. Longman House, Burnt Mill, Harlow Essex CM20JE, England 1995), P. 566.

^{๑๐๔} Friderick Copleston, S.J., *History of Philosophy : Volume I Greece and Rome*, United State Paulist Press, 997 Macarthur Boulevard, Mahwah, N.J., P. 347.

^{๑๐๕} Longman, *Dictionary of Contemporary English*, p. 566

^{๑๐๖} Richard Mckeeon, *The Basic Works of Aristotle*, p. 1155a 10-15.

^{๑๐๗} Richard Mckeeon, *The Basic Works of Aristotle*, p. 1059.

ความดี ความสดชื่นร่าเริง ความมีประโยชน์สำหรับคนแก่ แต่อย่างไรก็ตาม การมีมิตรภาพที่แท้จริงมาก ๆ นั้น ย่อมจะเป็นไปได้โดยยาก โดยมากแล้วมนุษย์จะมีมิตรหรือเกิดมิตรภาพได้ก็แต่ในระหว่างผู้ที่มีคุณลักษณะอย่างเดียวกัน มิตรภาพที่เกิดจากความพอใจในความนึกคิด มิตรภาพที่เกิดจากการมีทัศนคติหรือแนวความคิดที่เหมือนกัน ย่อมจะมั่นคงกว่ามิตรภาพที่เกิดจากความดึงดูดในระหว่างเพศ ซึ่งเกี่ยวกับอารมณ์ กามารมณ์ ส่วนการคบหานั้นย่อมเป็นสิ่งที่ดียิ่งอยู่เสมอ

การที่มนุษย์จะอยู่คนเดียว โดยที่ไม่มีใครช่วยชี้แนะให้คำปรึกษานั้นย่อมลำบาก แต่ก็ไม่เท่ากับการที่ได้มิตรที่โง่เขลามายู่ด้วย ซึ่งโดยหลักการทั่วไปแล้วจึงต้องมีมิตร อย่างไรก็ตาม อริสโตเติลแบ่งมิตรภาพออกเป็น ๓ แบบ^{๑๐๔} ตามมูลเหตุสามประการที่ทำให้ทั้งสองฝ่ายผูกมิตรภาพต่อกัน คือ

๓.๒.๑. มิตรภาพเพื่อผลประโยชน์

มิตรภาพเพื่อผลประโยชน์ หมายถึง มิตรภาพที่ตั้งอยู่บนความมีประโยชน์ หรือความสัมพันธ์ของบุคคลที่รักกัน เราจะรักอีกฝ่ายหนึ่งได้ เพราะเราได้ประโยชน์จากมิตรภาพนั้น เป็นมิตรภาพที่มีผลประโยชน์และความสุขที่หาได้จากกันและกัน เป็นมิตรภาพที่เกิดจากสิ่งภายนอกไม่ได้รักที่ตัวบุคคล มีความหวังในผลประโยชน์ ผลประโยชน์ดึงดูดความเป็นมิตร

อย่างไรก็ตาม ฟิงทราบเป็นเบื้องต้นว่า ผลประโยชน์ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน^{๑๐๕} (Utility is an impermanent thing) มันเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อม มิตรภาพประเภทนี้มักไม่ค่อยได้สูงส่งอยู่ด้วยกัน เพราะว่าบางครั้งฝ่ายหนึ่งจะพบว่าอีกฝ่ายหนึ่งไม่น่าคบค้าสมาคมด้วย ดังนั้น หากทั้งสองฝ่ายไม่มีประโยชน์ต่อกันและกัน มิตรภาพก็จะหายไป หรือหยุดไปเลย เพราะมิตรภาพจะมีเพื่อการมีชีวิตอยู่ หรือเพื่อธุรกิจเท่านั้น

อนึ่ง มิตรภาพประเภทนี้ จะมีในคนมีอายุเป็นส่วนมาก เนื่องด้วยอายุของพวกเขา สิ่งที่เขาต้องการไม่ใช่ความสุข แต่เป็นผลประโยชน์ (because at their age what they want is not pleasure but utility) แต่สำหรับมิตรภาพประเภทนี้ ในชีวิตของคนกลางคน หรือเด็กๆแล้ว ก็จะมีตามขั้นของเขา แต่ก็ไม่ได้มีผลประโยชน์ที่สลับซับซ้อนมากเท่าที่ควร เช่น มิตรภาพในบรรดาผู้ใหญ่หรือคนสูงวัย มิตรภาพระหว่างรัฐบาลกับรัฐบาล มิตรภาพระหว่างนักการเมือง

^{๑๐๔} Richard Mckeon, *The Basic Works of Aristotle*, p. 1156a – 1156b.

^{๑๐๕} J.A.K. Thomson, *The Ethics of Aristotle (The Nicomachean Ethics)*, (England : Penguin Books Ltd. Registered Offices , Harmondsworth, Middlesex, 1976), p. 262.

กับนักการเมือง มิตรภาพของบุคคลผู้ที่ไม่มีความสัมพันธ์กัน ไปด้วยกัน มิตรภาพระหว่างชาวต่างชาติที่ทำธุรกิจร่วมกัน (business relationship) เป็นต้น ความรู้สึกที่จะสมาคมสนิทสนมกันจึงไม่มี ยกเว้นมีผลประโยชน์เข้ามา ดังนั้น มิตรภาพประเภทนี้มีมูลเหตุเกิดขึ้นจากการที่เราว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์

๓.๒.๒. มิตรภาพเพื่อความสำราญ

มิตรภาพเพื่อความสำราญ หมายถึง มิตรภาพที่เป็นความสัมพันธ์ของคนหนุ่มสาว^{๓๐๐} ซึ่งคิดถึงแต่ความสุข และโอกาสชั่วขณะหนึ่ง เป็นมิตรภาพที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของอารมณ์ (emotion) ความรู้สึก (feeling) หรือรูปร่างหน้าตาของแต่ละฝ่าย ซึ่งเป็นที่เพติดเพติดเจริญใจของกันและกัน ความสัมพันธ์ขึ้นอยู่กับอารมณ์ เมื่อใดที่อายุเปลี่ยนไป รสชาติ หรือความสุขย่อมจะเปลี่ยนไป มิตรภาพก็จะหยุด หรือเปลี่ยนไปด้วย

พึงทราบว่า มิตรภาพประเภทนี้จะจืดจางได้ง่ายเมื่อความรักลดลง เช่น มิตรภาพระหว่างสามีภรรยาที่อยู่ร่วมกัน ที่เกิดจากความรักความเพติดเพติดในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ของกันและกัน เมื่อหมดความเชื่อใจซึ่งกันและกันแล้ว โอกาสที่จะจากกันไปก็มีมาก เว้นไว้แต่มีคุณธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ความสัมพันธ์ หรือมิตรภาพจึงจะทำให้เกิดความสุข ความสงบในครอบครัว เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บิดามารดาเป็นมิตรในเรือน เป็นต้น มิตรภาพประเภทนี้มีมูลเหตุเกิดขึ้นจากการที่เราว่าเป็นสิ่งที่น่ารื่นรมย์ยินดี หรือมีอารมณ์ ความรู้สึกเท่านั้นเป็นที่ตั้ง

๓.๒.๓. มิตรภาพเพื่อความดี

มิตรภาพเพื่อความดี หมายถึง มิตรภาพที่เป็นความสัมพันธ์ของคนที่มีคุณธรรมคล้ายกัน^{๓๐๑} แต่ละฝ่ายต่างประทับใจในลักษณะอุปนิสัยที่ดีงาม สติปัญญา และความรู้ความสามารถการกระทำของกันและกัน มิตรภาพประเภทนี้ไม่อิงผลประโยชน์ หรือความสวยงามทางรูปร่าง หน้าตาที่ผิวเผิน มิตรภาพประเภทนี้เกิดขึ้นยาก เพราะต้องอาศัยเวลาในการสร้างความคุ้นเคย เพื่อเรียนรู้ลักษณะนิสัยที่ดีงามเป็นภาวะความเป็นของแต่ละฝ่าย เฉพาะคนดีกับ

^{๓๐๐} J.A.K. Thomson, *The Ethics of Aristotle (The Nicomachean Ethics)*, p. 262.

^{๓๐๑} Richard Mckeon, *The Basic Works of Aristotle*, p. 1157a - 1157b.

คนดีเท่านั้นที่คบกันแบบนี้ แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะอยู่ได้นาน มันคงถาวร และถือว่าเป็นมิตรภาพที่ดีที่สุด มิตรภาพประเภทนี้มีมูลเหตุเกิดขึ้นจากการที่เรารู้ว่าเป็นสิ่งที่จริง

บรรดามิตรภาพทั้ง ๓ ประเภทนี้ ประเภทที่ตั้งอยู่บนความรื่นรมย์ยินดีและความมีประโยชน์สามารถจะมีได้ทั้งแก่คนดีและคนเลวหรือคนไม่ดีไม่เลว แต่คนดีเท่านั้นที่สามารถเป็นมิตรกับผู้อื่นได้ ในฐานะที่ผู้นั้นเป็นตัวของเขาเอง คนเลวจะไม่ชื่นชมในตัวของมิตร แต่จะยินดีในผลประโยชน์ที่จะได้จากการคบค้าสมาคมนั้น^{๑๑๒} ซึ่งมิตร ๒ ประเภทแรกวางอยู่บนพื้นฐานของความเห็นแก่ตัว เพราะสิ่งที่เพื่อนผู้มุ่งความสำราญ หรือผลประโยชน์รักไม่ใช่ตัวของคนที่เขาคบหา แต่คือความสำราญ หรือผลประโยชน์ที่เขาได้รับ หรือคาดว่าจะได้รับจากคนที่เขาคบหา มิตรภาพเช่นนี้จึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไข คือความสำราญหรือผลประโยชน์ ถ้าเงื่อนไขเกิดขัดแย้ง หรือหมดความสำคัญ สัมพันธภาพระหว่างกันก็ถือว่าจบสิ้นลง

อีกประการหนึ่ง มิตรภาพ ๒ รูปแบบนี้อริสโตเติลถือว่า ไม่ใช่มิตรภาพที่แท้จริง เพราะแต่ละคนต่างคบหากันด้วยการประเมินค่าอีกฝ่ายให้เป็นเพียงวิถีไปสู่จุดหมายที่ตนเองต้องการ เขาไม่เคยรักในตัวคนที่แท้จริงของกันและกันเลย แต่จะมีสัมพันธภาพระหว่างกันเพียงเพราะหวังให้อีกฝ่ายหนึ่งเป็นสะพานไปสู่ความสำราญหรือผลประโยชน์ที่ตนต้องการ

ส่วนมิตรภาพเพื่อความดี คือมิตรภาพที่แท้จริง เป็นมิตรภาพที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว เพราะเพื่อนที่มีคุณธรรมผู้ซึ่งเข้าใจถึงสิ่งที่ดีสำหรับตนเองและเพื่อนมนุษย์ ย่อมต้องการเพื่อนเพื่อส่งเสริมกันและกันให้ก้าวหน้าในวิถีการดำเนินชีวิตเพื่อกิจกรรมทางปัญญาและจริยธรรม เขาย่อมรักเพื่อนที่ตัวตนที่แท้จริงของเพื่อน รักในความงดงามของความเป็นมนุษย์ของเพื่อน คือแก่นสาร (Essence) หน้าที่ (Function) และจุดหมาย (End) ที่เป็นสิ่งที่ดีงามในตัวเพื่อน ดังนั้น มิตรภาพระหว่างบุคคลที่มีคุณธรรมจึงเป็นมิตรภาพที่มุ่งส่งเสริมกันและกันให้ดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกับแก่นสาร หน้าที่ และจุดหมายของชีวิตในฐานะที่เป็นมนุษย์ ดังที่อริสโตเติลกล่าวว่า

มิตรภาพของคนดีย่อมบ่งถึงสิ่งที่ดี และเพิ่มพูนสิ่งที่ดีมากขึ้น
เมื่อพวกเขาพบปะกันบ่อยๆ และดูเหมือนว่าพวกเขาจะกลายเป็นคน
ดีมากขึ้นจากกิจกรรมและความถูกต้องที่เขาทำร่วมกัน เพราะแต่ละ

^{๑๑๒} ฟินีจ รัตนกุล, รวมบทความปรัชญา, หน้า ๒๒๕.

คนต่างเป็นแบบอย่างและยอมรับในสิ่งเดียวกัน ด้วยเหตุนี้จึงมีการ
กล่าวกันว่า กระทำสิ่งที่สูงส่ง คนก็สูงส่งด้วย^{๑๑๓}

มิตรภาพทั้ง ๓ ประเภทนั้น มิตรภาพที่ตั้งอยู่บนฐานแห่งความสนุกสนาน เช่น
คนหนุ่มสาว และมิตรภาพที่ตั้งอยู่บนฐานแห่งผลประโยชน์ เป็นมิตรภาพที่ไม่มั่นคง แนนอน
เพราะความรัก ความเป็นมิตรภาพจะเกิดขึ้น ก็เพราะเราหวังผลประโยชน์ อริสโตเติล จึง
มองว่า มิตรภาพจะยืนยงก็ต่อเมื่อ แต่ละฝ่ายต่างได้รับสิ่งที่ให้ผลประโยชน์ ความสนุกสนาน
เพติดเพติดแก่กันและกัน ส่วนมิตรภาพระหว่างคนดี เป็นมิตรภาพที่แท้จริง เพราะตั้งอยู่บน
ฐานแห่งความยุติธรรมทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ตั้งอยู่บนความเสมอภาค (balance) เป็นมิตรภาพที่
ประกอบด้วยการให้มากกว่าการรับ การให้เป็นสิ่งที่สร้างคุณธรรมให้เป็นมิตร เช่น ผู้ให้ความ
รักแก่ผู้อื่นตามคุณค่าของเขาจะเป็นเพื่อนตาย และมิตรภาพของเขาจะเป็นสิ่งที่ยืนนาน การที่
เรามีความสัมพันธ์ต่อเพื่อนและถือว่าเป็นมิตร^{๑๑๔} เพราะ

- (๑) เป็นคนที่ปรารถนาดีและทำสิ่งที่ดีเพื่อตัวของผู้นั่นเอง
- (๒) เป็นคนที่ปรารถนาให้มิตรดำรงอยู่และมีชีวิตเพื่อตัวเขาเอง
- (๓) เป็นคนที่ใช้เวลาสูงส่งอยู่กับเรา
- (๔) เป็นผู้มีความปรารถนาเดียวกับเรา
- (๕) เป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กับเรา

ความสัมพันธ์ต่าง ๆ นี้ เป็นมิตรภาพ เพราะมีลักษณะเหมือนกับมิตรภาพที่ตั้งอยู่
บนคุณธรรมหรือความพิเศษ คือความรื่นรมย์ยินดี และความมีประโยชน์

๓.๓. ระดับของมิตรภาพ

อริสโตเติล ยังได้กล่าวถึงระดับของมิตรภาพไว้ ๕ ประเภท คือ มิตรภาพระหว่าง
บิดามารดาและบุตร มิตรภาพระหว่างสามีกับภรรยา เป็นต้น ซึ่งมิตรภาพต่าง ๆ เหล่านี้ มี
ระดับแตกต่างกันออกไป คือ มิตรภาพที่บิดามารดามีต่อลูก ไม่เหมือนกับมิตรภาพที่ผู้ปกครอง
มีต่อประชาชน และแม้แต่มิตรภาพที่บิดามารดามีต่อลูก ก็แตกต่างจากมิตรภาพที่ลูกมีต่อบิดา
มารดา ในกรณีเหล่านี้คุณธรรมหรือลักษณะพิเศษ คือหน้าที่ของแต่ละฝ่าย และมูลเหตุของ

^{๑๑๓} C.D.C. Reeve, *Practice of Reason: Aristotle's Nichomachean Ethics*, (New York: Oxford University Press, 1992), p. 181.

^{๑๑๔} Richard Mckeon, *The Basic Works of Aristotle*, p. 1081.

มิตรภาพก็ย่อมแตกต่างกันด้วย ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยจะได้กล่าวโดยแบ่งเป็น ๕ ประเภท ดังนี้

๓.๓.๑. มิตรภาพระหว่างบิดา-มารดาและบุตร

มิตรภาพระหว่างบิดา-มารดาและบุตร คือ มิตรภาพที่บิดา-มารดารักบุตรเพราะบุตรเป็นผลิตผล^{๑๑๕} หรือเป็นลูก ส่วนบุตรรักบิดา-มารดา เพราะท่านเป็นผู้มีพระคุณ เป็นหน้าที่ที่บุตรต้องปรนนิบัติท่าน อย่างไรก็ตาม บิดา-มารดาขอมรู้ว่าบุตรเป็นบุตรของตน เป็นก้อนเลือดก้อนเนื้อที่ตนได้ร่วมกันสร้างขึ้นมา เป็นสิ่งที่คนทั้งสองต้องช่วยกันปลูกฝังสิ่งที่ดี ดูแลรักษา อบรมสั่งสอน ให้เจริญเติบโตมีชีวิตอย่างไม่เป็นปัญหาของสังคมที่ตนอาศัยอยู่ในโลกนี้ได้ดีกว่าที่บุตรรู้ว่าตัวเองว่าเป็นบุตร มิตรภาพนี้โยงบิดา-มารดากับลูกให้ใกล้ชิดกันมากกว่าสายสัมพันธ์ที่ผูกพันระหว่างสิ่งที่ถูกสร้างกับสิ่งที่สร้าง^{๑๑๖} หรือมิตรภาพระหว่างพระเจ้ากับมนุษยชาติ เพราะเป็นรูปธรรม สามารถสัมผัสได้ สิ่งใดก็ตามที่เกิดจากสิ่งใดมักเป็นสมบัติของสิ่งที่ให้กำเนิด เช่น เส้นผม ขน เล็บ เป็นต้น ย่อมเป็นของผู้ที่มีสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้อาศัยอยู่ หรือให้กำเนิดสิ่งเหล่านี้

นอกจากนั้น ความรักระหว่างบิดา-มารดาและบุตรยังมีความแตกต่างกันได้ตามเวลา กล่าวคือ บิดา-มารดารักบุตรในทันทีที่รู้ว่าตนเองตั้งครรภ์ หรือได้กำเนิดบุตร แต่บุตรจะรักบิดา-มารดาได้ก็ต่อเมื่อวันเวลาผ่านไปแล้ว บุตรมีความเจริญเติบโต จนสามารถเข้าใจหรือรับรู้ถึงหน้าที่ของความเป็นบุตร

อย่างไรก็ตาม เราจะเห็นได้ว่าบิดา-มารดารักบุตรในฐานะที่บุตรเป็นสัญลักษณ์ (Symbol) หรือเป็นตัวแทนของตน แต่ถึงยังไงบุตรก็ยังเป็นคนอื่น คือ มีการดำเนินชีวิตอยู่ต่างหาก มีแนวความคิด และการปฏิบัติเป็นของตนเอง แต่บุตรรักบิดา-มารดาเพราะเป็นผู้ให้กำเนิด พี่น้องรักกันเพราะเกิดจากบิดา-มารดาเดียวกัน การที่บุตรมีความสัมพันธ์กับบิดา-มารดาแบบเดียวกัน ทำให้บุตรทั้งหลายมีความรู้สึกว่ พวกตนมีเอกลักษณ์อย่างเดียวกัน ซึ่งเป็นที่มาของสำนวนที่ว่า “ร่วมสายโลหิต” หรือ ร่วมบิดา-มารดากัน”

ดังนั้น มิตรภาพระหว่างบิดา-มารดาและบุตร สิ่งสำคัญคือการเลี้ยงดูร่วมกัน ทำหน้าที่แก่กันและกัน บิดา-มารดาเป็นผู้อุปการะที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่บุตรมี เพราะเมื่อบุตรเกิดมาแล้ว บิดา-มารดาต้องรับผิดชอบต่อความเป็นอยู่ของบุตร เลี้ยงดูให้เติบโตและให้การศึกษา

^{๑๑๕} Richard Mckeon, *The Basic Works of Aristotle*, p. 1158b 10-35

^{๑๑๖} พินิจ รัตนกุล, *รวมบทความปรัชญา*, หน้า ๒๓๓.

เล่าเรียน มิตรภาพประเภทนี้ มีระดับของความรื่นรมย์ยินดีและความมีประโยชน์สูงกว่า มิตรภาพนอกกรอบครัว นอกจากนี้เรายังสามารถพบมิตรภาพระหว่างพี่น้อง ซึ่งเป็นมิตรภาพ ระหว่างเพื่อนสนิทบนข้อเท็จจริงที่บุคคลเหล่านี้เกิดจากบิดา-มารดาเดียวกัน จึงรู้สึกใกล้ชิดชิดกัน แต่ในบางครั้งมิตรภาพจะมีมากหรือน้อย ย่อมขึ้นอยู่กับบรรพบุรุษด้วยว่ามีมิตรภาพต่อกันมาก ขนาดไหน

๓.๓.๒. มิตรภาพระหว่างสามีกับภรรยา

มิตรภาพระหว่างสามีกับภรรยา นี้ ดูเหมือนจะมีอยู่ในตัวเราโดยธรรมชาติ เพราะว่าโดยธรรมชาติแล้ว คนเรามีแนวโน้มที่จะอยู่เป็นกลุ่มมากกว่าที่จะอยู่ในฐานะที่โดดเดี่ยว คนทางสังคม หรือทางการเมือง กรอบครัวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนรัฐ ประเทศ โลก และเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นมากกว่ารัฐอีกด้วย การมีลูกเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากกว่าการอยู่ในรัฐโดยไม่มีลูก และเป็นสิ่งที่เราพบในสิ่งมีชีวิตทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นคน หรือสัตว์ หรือพืชก็ตาม ในกรณีของมนุษย์ การอยู่ร่วมกันไม่ได้เพื่อความต้องการมีลูกเท่านั้น แต่เป็นความจำเป็นแก่ชีวิต มีการแบ่งแยกการทำงานหน้าที่ให้เป็นของพ่อบ้าน หรือสามี และแม่บ้าน หรือภรรยา

ดังนั้น แต่ละฝ่ายทั้งสามีและภรรยาจึงดำเนินชีวิตอยู่เพื่อสนองความต้องการของตนเอง โดยการทำงานเก็บสะสมไว้ร่วมกัน ด้วยเหตุนี้เอง มิตรภาพระหว่างสามีกับภรรยาจึงนำประโยชน์และความสุขมาสู่การมีชีวิตคู่ หรือการอยู่อย่างเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน โดยเป็นทั้งการให้และการรับในขณะเดียวกัน ยิ่งถ้าหากว่าทั้งสามีและภรรยาเป็นคนดี มิตรภาพนี้ ย่อมเป็นมิตรภาพที่เป็นคุณธรรมความดี เป็นอนุเล็ก ๆ ที่เต็มไปด้วยความสุข โดยต่างฝ่ายต่างมีความสุข เราจึงถือได้ว่ามิตรภาพระหว่างสามีกับภรรยาเป็นมิตรภาพที่นำไปสู่สันติภาพและภราดรภาพ

อนึ่ง เมื่อมิตรภาพระหว่างสามีกับภรรยาเกิดขึ้น สิ่งหนึ่งที่จะเป็นเสมือนบ่วงคล้องทั้งสองชีวิตให้ดำเนินไปด้วยกันอย่างมีความสุข คือ บุตร เพราะเมื่อทั้งสองทำหน้าที่สามี ภรรยาสมบูรณ์ มิตรภาพย่อมจะพัฒนาไปสู่ความเป็นมิตรภาพระหว่างบิดา-มารดากับบุตร อันเป็นมิตรภาพที่สูงขึ้นไปเรื่อยๆ ด้วยเหตุนี้ การแต่งงานที่ไม่มีลูกจึงมักเลิกล้มได้ง่าย เพราะว่าลูกเป็นสิ่งที่ดีที่ร่วมกันสร้างขึ้น เพื่อเป็นสัญลักษณ์ และเป็นสิ่งที่คนมีการอยู่ร่วมกันจะผูกสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ที่สำคัญเป็นบันไดก้าวไปสู่มิตรภาพที่สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงความสุขสูงสุดได้

๓.๓.๓. มิตรภาพระหว่างคนหนุ่มกับคนอาวุโส

ต้นไม้ใหญ่โตต่างเกื้อหนุนส่งเสริม พึ่งพาอาศัยกันและกันจนทำให้เกิดเป็นป่าไม้ที่ใหญ่และหมู่ปักษาปีกยืออาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ในระบบสังคมย่อมมีเด็ก คนหนุ่มสาว คนอาวุโส ต่าง ๆ รวมกันเป็นสังคม รัฐ ประเทศชาติที่สมบูรณ์ได้ แต่สิ่งที่สำคัญระหว่างคนเหล่านี้ คือ คุณธรรมความดี ซึ่งได้แก่มิตรภาพ เป็นเครื่องเชื่อมโยงประสานให้เกิดสันติภาพ ความสงบสุขได้ คนหนุ่ม – สาว เป็นชนรุ่นใหม่ ที่สำคัญที่เป็นอนาคตของประเทศชาติ จะเป็นสัญลักษณ์ (Symbol) ของคนอาวุโสในอนาคตต่อไป ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า คนหนุ่ม – สาว จะเป็นผู้รักษามรดกของบรรพบุรุษ ซึ่งได้แก่ประเทศชาติไว้ได้ ดังนั้น จะเห็นได้ว่า คนอาวุโส ซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์ต่าง ๆ และสามารถมองอนาคตออก ย่อมจะต้องสร้างสัญลักษณ์ของตนเองเอาไว้ได้

ถึงแม้อาริสโตเติลจะไม่ได้กล่าวไว้อย่างละเอียด แต่มิตรภาพระหว่างคนหนุ่มกับคนอาวุโส ย่อมเป็นเสมือนต้นไม้ใหญ่ที่คอยให้ความร่มเย็นอุดมสมบูรณ์แก่หมู่ไม้เล็ก ๆ เพื่อเป็นสัญลักษณ์และรักษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าให้คงความเป็นปึกแผ่นแน่นหนาอีกต่อไป

๓.๓.๔. มิตรภาพระหว่างเพื่อนกับเพื่อน

ในสถานที่ทำงาน กิจกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานประจำหรืองานอดิเรก มนุษย์ในสังคมย่อมจะต้องมีเพื่อน ดังคำที่ว่า “อยู่นอกบ้านต้องมีเพื่อน อยู่ในบ้านต้องมีคู่ อยู่ในโลกต้องมีคนเข้าใจ อยู่ในดวงใจต้องมีธรรม”^{๓๓๓} ซึ่งมีความหมายดังที่อาริสโตเติลกล่าวเอาไว้ว่า คนดีมีความรู้สึกทุกอย่างที่กล่าวมานี้ เขามีทำที่เช่นเดียวกับเพื่อนของเขา ซึ่งตัวเขาเองก็เป็นมิตรแท้ หรือเพื่อนแท้คนหนึ่ง ดังนั้น มิตรภาพระหว่างเพื่อนกับเพื่อนจึงเป็นความรู้สึกหนึ่งในความรู้สึกต่าง ๆ เหล่านี้ อาริสโตเติลเรียกคนเหล่านี้ว่าเป็น “มิตร” นอกจากนี้ ไมตรีจิต (Good will) ก็เป็นการเริ่มต้นของมิตรภาพระหว่างเพื่อนกับเพื่อน^{๓๓๔} มิตรภาพระหว่างเพื่อนกับเพื่อนจะเกิดจากความไม่มีไมตรีต่อกันไม่ได้ และไมตรีจิตอาจเกิดขึ้นอย่างกระตั้นหันอีกก็ได้ แต่จะเป็นมิตรภาพเพื่อผลประโยชน์และมิตรภาพเพื่อความสำราญเท่านั้น แต่ถ้ามีไมตรีจิตเป็นเวลานาน ๆ และมีความคุ้นเคยกันมาก ไมตรีจิตนั้นจะพัฒนากลายเป็นมิตรภาพเพื่อความดีได้ นอก

^{๓๓๓} พระมหาอภิรักษ์ ภาสสุโพธิ์, หนังสือสวดมนต์ทำวัตรเช้า – เย็นแปล วัดพระศรีเจริญ , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๗.

^{๓๓๔} Richard Mckeon, *The Basic Works of Aristotle*, p. 1083.

จากนี้มนุษย์บางคนก็ไม่อยากมีมิตรภาพระหว่างเพื่อนกับเพื่อนนี้เป็นจำนวนมากนัก เพราะถ้าหมดผลประโยชน์หรือความสนุกสนาน มิตรภาพนี้อาจจะหายไปก็เป็นได้

อย่างไรก็ตาม มิตรภาพระหว่างเพื่อนกับเพื่อนที่เป็นมิตรภาพเพื่อความดีจะมีเฉพาะแต่ในบางคนเท่านั้นก็ได้ แต่ถึงกระนั้น มิตรภาพระหว่างเพื่อนก็เป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งในสังคมในทัศนะของอาริสโตเติล เพราะการปรากฏตัวของเพื่อนเป็นสิ่งที่น่าชื่นชม ไม่ว่าจะเป็นในยามสุขหรือทุกข์ ความทุกข์จะลดน้อยลง หากเพื่อนมาช่วยร่วมทุกข์ด้วย ดังนั้นอาริสโตเติลจึงแนะนำว่า

“เป็นการเหมาะสมที่เราคอยไปหาเพื่อน เมื่อเรามีความทุกข์ การทำดีเป็นเครื่องหมายของมิตรภาพ โดยเฉพาะการทำความดีแก่ผู้ที่ต้องการ โดยปราศจากการขอร้อง เพราะการกระทำเช่นนั้นเป็นการกระทำที่สูงส่งและเป็นความสุขแก่ทั้ง ๒ ฝ่าย นอกจากนี้ ยังเป็นการเหมาะสมที่จะไปร่วมในกิจกรรมของเพื่อนที่กำลังชื่นชมยินดีในความสุขของตน เพราะว่าในกรณีเช่นนี้ เขาก็ย่อมต้องการเพื่อนเช่นกัน”^{๑๑๕}

๓.๓.๕. มิตรภาพระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองหรือประชาชน

มิตรภาพ หรือคุณธรรมความดี เป็นสิ่งที่สนองต่อความต้องการของปัจเจกบุคคล และระบบสังคมการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย (Democracy) แบบตรวจสอบ ซึ่งได้แก่ การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นสิ่งที่อาริสโตเติลถือว่า จริยศาสตร์ (Ethic) กับรัฐศาสตร์ (Politic) ไม่อาจแยกออกจากกันได้ นั่นหมายความว่า จุดหมายของการมีชีวิตที่ดี (Well living) ของผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองและผู้อยู่ใต้ปกครองหรือประชาชน ไม่อาจแยกออกจากสิ่งที่ดีสูงสุดที่เป็นจุดมุ่งหมาย (Aim) ของรัฐอันเกิดจากการมีอุดมการณ์ (Ideology) ที่ได้กระทำร่วมกัน การกระทำที่ดีในฐานะเป็นผู้ปกครองและการรู้หน้าที่ (Duty) ในฐานะเป็นผู้อยู่ใต้ปกครองหรือประชาชนแห่งรัฐย่อมจะต้องเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน ได้แก่ ถ้าสมาชิกหรือผู้อยู่ใต้ปกครองในสังคมแต่ละคนพัฒนาตนเองให้มีชีวิตที่ดี (Well living) ผู้ปกครองย่อมนำรัฐมาบรรลุถึงความป็นรัฐที่ดีได้ง่าย แต่ถ้าในทางตรงกันข้าม โครงสร้างของรัฐซึ่งผู้ปกครองออกแบบอย่างไม่ยุติธรรม ไม่เกิดความสมดุล ขาดคุณธรรมความดี คือมิตรภาพ เห็นแก่ประโยชน์ของตนเอง

^{๑๑๕} พระมนตรี สุปฺตุติโก (บุตรดี), “การศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์ของอาริสโตเติลกับพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓.

(Selfish) และพวกพ้อง ย่อมส่งผลให้สมาชิกหรือผู้อยู่ได้ปกครองไม่พัฒนาตนเอง และมีชีวิตที่ดีไม่ได้

อย่างไรก็ตาม ถ้าผู้ปกครองมีคุณธรรมความดี คือ มิตรภาพ ย่อมจะตัดสินใจว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดีสำหรับการพัฒนาชีวิตไปสู่ความเจริญ สันติภาพ และภราดรภาพ การออกกฎหมาย (Laws) และกฎระเบียบ (Rules) ย่อมจะเป็นไปในลักษณะที่เอื้อต่อผู้อยู่ได้ปกครองหรือประชาชน และผู้อยู่ได้ปกครองก็พร้อมที่จะพัฒนาจิตใจให้มีอุปนิสัยที่ดี^{๑๒๐} ในการทำหน้าที่ ประพฤติปฏิบัติตามกฎหมาย และกฎระเบียบด้วยความเต็มใจ

สรุปได้ว่า อริสโตเติล ไม่ได้จัดระดับของมิตรภาพไว้ชัดเจน แต่ขึ้นอยู่กับเวลา (Time) สถานการณ์ (Situation) และคุณธรรม (Virtue) ที่ได้รับมาจากคนรอบข้าง ไม่ว่าจะเป็นความเป็นอยู่ในครอบครัว ความรู้ ความสามารถที่ได้รับจากสถานศึกษา หน้าที่การงานที่ตนเองปฏิบัติ และระบบการปกครองที่สังคมดำเนินอยู่

อนึ่ง อริสโตเติล ไม่ได้กล่าวถึงหน้าที่ หลักปฏิบัติที่แต่ละฝ่ายจะพึงประพฤติปฏิบัติต่อกัน ขอเพียงแต่ถูกต้องกาล (Right time) ถูกทาง (Right way) และเพื่อจุดหมายที่ถูกที่ควร (Right Aim) ก็ถือว่า ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามหลักมิตรภาพแล้ว

๓.๔. ความสำคัญของมิตรภาพ

เป้าหมายหรือความสำคัญของมิตรภาพของอริสโตเติล อยู่ที่ความสามารถสร้างตัวเอง ครอบครัว สังคม รัฐหรือประเทศให้เป็นแหล่งพำนักที่ดีที่สุดสำหรับชีวิตเท่าที่จะสามารถบรรลุเข้าถึงได้ทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรม (Material) และนามธรรม (Abstract) ซึ่งอริสโตเติลแบ่งออกเป็น ๓ ประการ^{๑๒๑} ได้แก่

(๑) เพื่อความสมบูรณ์หรือความดีภายนอก (External Goodness) ได้แก่ ความสามารถในการเป็นเจ้าของวัตถุหรือสิ่งที่มีอำนาจความสะดวกทั้งหลาย เช่น การมีเกียรติยศ ชื่อ

^{๑๒๐} C.E.M. Joad, ปรัชญา, แปลโดย วิทย์ วิศทเวทย์, (พิมพ์ครั้งที่ ๓), (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๕๘.

^{๑๒๑} พระมหาสมเดช ศรีลาจัด, การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางการปกครองของพระพุทธศาสนาและของอริสโตเติล, วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชา ศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗๕.

เสียง ฐานะทางสังคม บ้านเรือนที่สะดวกสบาย ยานพาหนะในการเดินทาง เงินทองในการใช้จ่าย เป็นต้น

(๒) เพื่อความสมบูรณ์หรือความดีทางร่างกาย (Physical Goodness) ได้แก่ ความเป็นผู้ที่มีสุขภาพอนามัยแข็งแรง มีรูปร่างหน้าตาที่ดี ทำให้เกิดความสบายตา สบายใจแก่ผู้ที่พบเห็น เป็นต้น

(๓) เพื่อความสมบูรณ์หรือความดีทางจิตใจ (Spiritual Goodness) ได้แก่ สิ่งที่มีความสำคัญที่แท้จริง เพราะเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้มนุษย์รู้จักเป้าหมายของตนเองได้อย่างแท้จริง ในการดำเนินชีวิต ซึ่งคือ ความเป็นผู้มีสติปัญญา มีคุณธรรมความดีหรือมิตรภาพต่อบุคคลอื่น เข้าใจสัญชาตญาณ (Instinct) ที่แท้จริงของมนุษย์

อาริสโตเติลเห็นว่า ชีวิตของมนุษย์ที่ได้รับ ความสมบูรณ์หรือความดีที่เกิดจาก มิตรภาพ ถือได้ว่าเป็นชีวิตที่มีความสุขอันเป็นสุดยอดปรารถนาของทุก ๆ คน และผู้ที่จะสามารถบรรลุถึงความสมบูรณ์หรือความดีทั้ง ๓ ประการนี้ได้ นั่น จำเป็นจะต้องมีเครื่องมือสำคัญ ๓ อย่าง ได้แก่ คุณสมบัติตามธรรมชาติ ความเป็นผู้มีอุปนิสัยที่เหมาะสมจาก พ่อ-แม่ สามี-ภรรยา ผู้อาวุโส เพื่อน และผู้ปกครอง และความเป็นผู้มีหลักการอันอุดมด้วยเหตุผล ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นที่มนุษย์เราจะต้องสร้างความเป็นมิตรภาพต่อบุคคลที่เรารู้จัก คบหาสมาคมด้วย โดยเฉพาะด้านความเป็นผู้มีอุปนิสัยที่เหมาะสมและความเป็นผู้มีหลักการและเหตุผล

สรุปได้ว่า เป้าหมายหรือความสำคัญของมิตรภาพของอาริสโตเติลนั้น อยู่ที่การบรรลุชีวิตที่ดี (Well living) หรือการเป็นอยู่ในสังคมอย่างสันติภาพ (Peace) เพื่อความสมบูรณ์ทางร่างกาย และจิตใจ

๓.๕. จุดมุ่งหมายของมิตรภาพ

มนุษยชาติ หรือสัตว์ เมื่อกระทำกิจกรรมต่างๆ อย่างมีจุดหมาย และจุดหมายของทุกๆ กิจกรรมก็คือ สิ่งที่ดีบางอย่าง ดังอาริสโตเติลกล่าวว่า ศิลปะหรือศาสตร์ประยุกต์ทุกประเภท และการสอบสวนอย่างเป็นระบบทุกอย่าง รวมทั้งการกระทำและการเลือก ดูเหมือนจะมุ่งบรรลุสิ่งที่ดีบางอย่าง ดังนั้น สิ่งที่ดีจึงถูกนิยามอย่างเหมาะสมว่า เป็นจุดหมายของทุก ๆ สิ่ง^{๑๒๒} หมายความว่า สิ่งที่ดีเป็นจุดหมายของแต่ละกิจกรรม คือ ผลสำเร็จสูงสุดของกิจกรรมนั้นๆ มิตรภาพก็เช่นกัน เมื่อคนเราจะสร้างความมีมิตรภาพ ย่อมมีจุดหมายเป็นที่

^{๑๒๒} Irwin, Terrence tr., Aristotle: Nichomachean Ethics, p.1094a5.

ปรารถนา ดังคำถามที่ว่า “คบเพื่อนเพื่ออะไร?” เราจะได้คำตอบต่าง ๆ เช่น เพื่อความเพลิดเพลิน เพื่อความสนุกสนาน เพื่อการดื่ม การเที่ยว การสังสรรค์ เป็นต้น ในวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยสรุปไว้ ๔ ประเด็น ได้แก่

๑. มิตรภาพเป็นการพัฒนาชีวิตและสังคม

การที่ชีวิตจะดีงามมีความสุข สังคมจะร่มเย็น นั้นเพราะมีปัจจัยอันสำคัญที่สุด คือ การพัฒนาชีวิต (คน) ซึ่งจะ使人เป็นคนดีมีความสุขและเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ^{๑๒๓} และการพัฒนานั้นต้องมีจุดหมาย (Goal) ซึ่งจุดหมายที่กล่าวถึงนั้น คือ สิ่งที่เป็นประโยชน์สำหรับชีวิตและสังคมแต่ละชั้น ๆ ในทัศนะของมิตรภาพสำหรับอริสโตเติล นั้น มีจุดหมายหรือคุณค่า (Value) ในการพัฒนาตามหลัก คือ การกระจายความสุขไปเพื่อคนหมู่มากให้ได้ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นปัจเจกบุคคล (Individual) หรือตัวเองจะต้องพัฒนาให้เป็นบัณฑิตหรือผู้มีปัญญาให้ได้ เมื่อปัจเจกบุคคลชนส่วนมากพัฒนาตนให้เป็นบัณฑิต หรือมีมิตรภาพต่อทุกคนแล้ว สังคมซึ่งเป็นผลรวมของปัจเจกบุคคลย่อมมีศักยภาพมากยิ่งขึ้น และมีความสุขจากการมีน้ำใจที่เกิดจากการมีมิตรภาพขึ้นตามลำดับ เมื่อบุคคลผู้ที่ได้รับการพัฒนาโดยให้มีความน้ำใจที่ประกอบด้วยมิตรภาพจนชีวิตมีคุณภาพ สังคมย่อมเจริญขึ้นไปได้อย่างดี เกิดรัฐในอุดมคติที่เป็นไปได้ในการมีชีวิต ดังคำที่อริสโตเติลกล่าวว่า “รัฐในอุดมคติ เป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยคนเสมอภาคกัน โดยมีจุดหมายที่จะมีชีวิตที่ดีร่วมกัน”^{๑๒๔}

๒. มิตรภาพเป็นหนทางสู่ความดีสูงสุด

อริสโตเติลกล่าวถึง คุณค่าทางจริยธรรม ซึ่งคือ ความดี^{๑๒๕} หรือมิตรภาพนี้ไว้เสมอว่า คนเราสามารถบรรลุถึงความดีสูงสุด (Perfect Goodness) ของชีวิตได้โดยอาศัยความดีหรือมิตรภาพ ซึ่งได้แก่

(๑) คนเราจะต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กัน หรืออยู่ร่วมกันเป็นสังคม (Society) จึงจะสามารถพัฒนาความดี (Goodness) และความสามารถ (Ability) ออกมาได้

^{๑๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธศาสนา : พัฒนาการและสังคม, (กรุงเทพฯ : ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^{๑๒๔} Sabine, A history of political theory (4th), (George : Holland, 1973), p. 96.

^{๑๒๕} จักรลีน พิเศษสาทร, ทฤษฎีและนักปรัชญาการศึกษาตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : คำรงการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๓๕.

(๒) ถ้าสังคมนั้นมีการปกครองแบบเลว ๆ คนในสังคมนั้นจะไม่มีโอกาสพัฒนาตนเองเลย ไม่ว่าจะเป็นไปโดยแรงแค่ไหนก็ตาม จึงเป็นหน้าที่ของสังคมในการรักษาพื้นฐานแห่งความดีหรือมิตรภาพของสมาชิกเอาไว้ เพื่อให้ความคิดและจิตใจของคนในสังคมนั้นมีความเป็นอิสระ (Liberty) แต่มีความอบอุ่น (Warmness) และถูกต้อง (Right)

ในการที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามหน้าที่ของเขา เพราะอาริสโตเติลกล่าวอยู่เสมอว่า คนเราจะสามารถพัฒนาตนเองไปสู่ความดีอันสูงสุดได้ ก็ต่อเมื่อได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกของสังคมใดสังคมหนึ่งเท่านั้น หรือมีคุณธรรมความดี คือมิตรภาพนั่นเอง ดังคำที่ อาริสโตเติลกล่าวว่า “ความดีสำหรับคน หมายถึง กิจกรรมทางจิตที่ดำเนินไปด้วยคุณธรรมความดี หรือมิตรภาพ”^{๑๒๖} หมายความว่า ความดีสูงสุดหรือความสุขเป็นกิจกรรมทางจิตที่เกิดจากคุณธรรมความดีจากมิตรและตนเองได้กระทำอย่างต่อเนื่องตลอดเวลาในการดำเนินชีวิต

๓. มิตรภาพ คือ ความยุติธรรม

อาริสโตเติลกล่าวไว้ในความหมายของมิตรภาพว่า “ถ้าประชาชนมีคุณธรรมความดี คือ มิตรภาพต่อกันแล้ว ความยุติธรรมก็เป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น”^{๑๒๗} หมายความว่า หากคนเราต้องการความยุติธรรม เราต้องหาได้จากคนรอบข้าง เพราะเราไม่สามารถจะได้ทุกอย่างตามที่เรต้องการจากการกระทำของตัวเอง โดยไม่อาศัยใคร ที่สำคัญความยุติธรรมเป็นนามธรรม (Abstract) จะหยิบยื่นให้กันไม่ได้ ต้องอาศัยใจ (Spirit) ในการสัมผัส และต้องได้รับจากคนที่เราคบหาสมาคมด้วยในสังคมแห่งการมีชีวิตเท่านั้น แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้ามนุษย์เรามีมิตรภาพเพื่อความดี (Perfect friendship based on goodness) แล้ว ความยุติธรรมก็ไม่จำเป็น เพราะความยุติธรรมสมบูรณ์ในความเป็นมิตรภาพโดยพฤตินัย

สรุปได้ว่า ถ้ามนุษย์มีมิตรภาพ ย่อมจะเข้าใจในความเป็นมนุษย์ทั้งของตนเองและคนอื่น ตนเองเกลียดความทุกข์มากเช่นไร คนอื่นก็เช่นนั้น เวลาจะตัดสินใจหาความ การดำเนินชีวิตย่อมจะไม่เป็นไปเพื่อความลำบากแก่คนอื่น แต่จะเป็นไปเพื่อความยุติธรรม เสมอภาค สร้างให้เกิดสังคมแห่งสันติภาพ น่ายุอาสัย

^{๑๒๖} W.D. Ross, *Aristotle : Nicomachean Ethics*, p. 945.

^{๑๒๗} Richard Mckeon, *The Basic Works of Aristotle*, p. 1059.

๔. มิตรภาพเป็นหนทางแห่งความสุข

มิตรภาพเป็นหนทางแห่งความสุข หมายความว่า มิตรภาพ เป็นหนทางที่เดินไปสู่ความสุข เพราะเป็นจุดหมายสูงสุดในชีวิตของมนุษย์ อริสโตเติลเรียกว่า Eudaimonia เป็นคำในภาษากรีก มีความหมายว่า ความโชคดี (Destiny) หรือโชคชะตาที่ก่อให้เกิดความสุข (Happiness) แต่คำนี้ใช้กันค่อนข้างคลุมเครือ พวกประโยชน์นิยม (Utilitarianists) ใช้ happiness หมายถึง ประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่ในสังคม ส่วนเบ็นธัม (Jeremy Bentham) ใช้ Happiness หมายถึง ความสำราญ หรือความสุขทางประสาทสัมผัส (Pleasure)^{๑๒๘} แต่ในความหมายของอริสโตเติล ไม่ได้มีความหมายตรงกับทั้งสองทัศนะ หากหมายถึง การมีชีวิตที่ดี (Eudaimon Life) ซึ่งชีวิตที่ดีย่อมต้องการคุณธรรมภายนอก อันได้แก่มิตรภาพที่ดี และสิ่งที่ดีภายในอื่นๆ ที่ควรค่าที่จะเลือกและชีวิตที่ดีย่อมอาศัยมิตรภาพเป็นหลักในการดำเนินไปสู่ความสุข หรือพอเพียงในตัวเอง^{๑๒๙} กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ชีวิตที่ดี คือชีวิตที่มีความสุข^{๑๓๐} (Happy Life) หมายถึง ชีวิตที่ดำเนินไปด้วยกิจกรรมที่สอดคล้องกับความดีหรือความเป็นเลิศของมนุษย์ ซึ่งได้แก่การดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ มีมิตรภาพที่ดีคอยแนะนำ ชี้แนะปรึกษา ให้กำลังใจ ซึ่งเรียกว่า ยามทุกข์ร่วมทุกข์ ยามสุขร่วมเสพ

ดังนั้น จุดหมายหรือคุณค่าของมิตรภาพ ได้แก่หนทางที่นำไปสู่ความสุขในธรรมชาติของอริสโตเติล เป็นจุดหมายสูงสุดที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ถูกแสวงหาเพื่อสิ่งอื่นอีก มีจุดจบและความเพียงพออยู่ในตัวของความสุขเอง (Self Sufficient) ความสุขเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการกระทำหรือการใช้พฤติกรรมทุกอย่างในการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับคุณธรรม ซึ่งได้แก่มิตรภาพ

อนึ่ง จุดหมายหรือคุณค่าของมิตรภาพ ยังเป็นวิถีชีวิตที่ดีที่สุดสำหรับคนส่วนใหญ่ คือ ภาครัฐและเอกชนทุกคน ส่งเสริมให้สมาชิกในสังคมมีวิถีชีวิตที่ดี หมายความว่าทุกคนมีหน้าที่ในการพัฒนาปัญญา และคุณธรรมหรือมิตรภาพ เพื่อให้สมาชิกแห่งสังคมของตัวเองอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข^{๑๓๑} เพราะอริสโตเติลถือว่า เกณฑ์ตัดสินการกระทำทางจริยธรรมต้อง

^{๑๒๘} Mary Midgrey, "Teleological Theories of Morality" In The Hand Book of Western Philosophy. p. 546.

^{๑๒๙} C.D.C. Reeve, Practice of Reason : Aristotle's Nichomachean Ethics, (New York: Oxford University Press 1992) p. 139.

^{๑๓๐} A.E. Taylor, eds. Aristotle, (USA.: Dover Publication 1955), p. 90 - 91.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

คู่ทั้งเจตนาและผลของการกระทำ เป้าหมายและวิธีจะต้องสอดคล้องกัน การมีชีวิตที่ดี (Living well) กับการกระทำที่ดี (Doing well) จะต้องเชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผลต่อกัน และเชื่อมโยงต่อกันบนพื้นฐานของข้อเท็จจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ โดยเฉพาะเรื่องมิตรภาพนี้ ย่อมมีลักษณะยึดหยุ่นในทางปฏิบัติอย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ที่ซับซ้อนในวิถีชีวิตที่เป็นจริงดังที่ James A. Gould กล่าวว่า ทางเลือกที่สามจึงถูกเสนอเข้ามาแทนโดยอริสโตเติล ผู้ซึ่งยืนยันว่าการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสม ซึ่งหมายถึงการบรรลุถึงภาวะแห่งความเป็นอยู่ที่ดี อันได้แก่การดำรงชีวิตอย่างมีคุณธรรม^{๑๓๒} ซึ่งหมายความว่า มิตรภาพที่เกิดขึ้นภายในสังคมที่เหมาะสม

๓.๖. สรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า มิตรภาพในทัศนะของอริสโตเติล หมายความว่า คุณธรรมอย่างหนึ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ในการดำเนินชีวิต หรือหนทางแห่งความยุติธรรม เพื่อสร้างสังคมให้เกิดสันติสุข มี ๓ ประเภท คือ

(๑) มิตรภาพเพื่อผลประโยชน์ (Friendship based on utility) คือ มิตรภาพเพื่อธุรกิจการค้า ซึ่งได้แก่มิตรภาพภายนอก ไม่ใช่ความรักที่แท้จริงที่เกิดจากตัวบุคคล แต่มีความติดต่อสัมพันธ์กันเพื่อผลประโยชน์เท่านั้น

(๒) มิตรภาพเพื่อความสำราญ (Friendship based on pleasant) คือ มิตรภาพที่เป็นความสัมพันธ์ของคนหนุ่ม – สาว ซึ่งคิดถึงแต่ความสุข ความสำราญ ความเพลิดเพลินเป็นหลัก ในการคบค้าสมาคมซึ่งกันและกัน

(๓) มิตรภาพเพื่อความดี (Perfect friendship based on goodness) คือ มิตรภาพที่แท้จริง ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ของคนที่มีคุณธรรมในการติดต่อสัมพันธ์กัน ที่เป็นไปในลักษณะที่คล้าย ๆ กัน ที่แต่ละฝ่ายต่างประทับใจในอุปนิสัยที่ดีงาม เป็นแบบอย่างต่อกันและกัน แต่ที่สำคัญต้องอาศัยเวลาในการศึกษา สมาคมกันจนกระทั่งรู้ซึ่งถึงความมีคุณธรรมที่แท้จริงของกันและกัน

ในบรรดามิตรภาพทั้ง ๓ ประการนี้ สามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นระหว่างบิดา – มารดา และบุตร, ระหว่างสามี – ภรรยา, ระหว่างคนหนุ่มกับคนอาวุโส, ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน และระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง แม้ในบางครั้งจะเป็น

^{๑๓๒} Aristotle, who contends that living properly, that is, to achieve the state of well being, is to live virtuously within a suitable society, represents A third position. See James A Gould, eds, **Classic Philosophical Questions**, 9th ed. (New Jersey: Printice Hall, Upper Saddle River 1988), p. 203.

มิตรภาพเพื่อผลประโยชน์หรือความสนุกสนาน แต่สามารถพัฒนาไปถึงมิตรภาพเพื่อความดีได้ในที่สุด ขอเพียงแต่ต่างฝ่ายต่างเข้าใจในความเอื้ออาทร หน้าที่ หรือคุณธรรมของความเป็นมนุษย์ด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม ถ้ามุขยในสังคมมีมิตรภาพต่อกันย่อมทำให้เกิด (๑) ความสมบูรณ์หรือความดีภายนอก ซึ่งได้แก่ การเป็นเจ้าของวัตถุที่ทำให้เกิดความสะดวกสบาย (๒) ความสมบูรณ์หรือความดีทางด้านร่างกาย และ (๓) ความสมบูรณ์หรือความดีทางด้านจิตใจได้ง่าย เพื่อให้มนุษยชาติเกิดการพัฒนาชีวิตและสังคมในทางที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นหนทางสู่ความดีสูงสุด โดยไม่เอียงด้านใดด้านหนึ่ง มีคุณธรรม คือความเที่ยงตรง และที่สำคัญมนุษย์ในสังคมจะไม่เกิดความว้าเหว่ มีกำลังใจในการสร้างสรรค์ตัวเองและสังคมประเทศชาติให้ดีขึ้น

บทที่ ๔

เปรียบเทียบมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทกับมิตรภาพของ อริสโตเติล ในด้านความเหมือนและความแตกต่างกัน

หลังจากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทกับมิตรภาพของอริสโตเติลไปเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวความคิดทั้งสองฝ่ายว่ามีความเหมือนหรือความแตกต่างกันในลักษณะอย่างไร ในประเด็นดังต่อไปนี้

- ๔.๑. นิยามและความหมาย
- ๔.๒. ประเภทของมิตรภาพ
- ๔.๓. ระดับของมิตรภาพ
- ๔.๔. ความสำคัญของมิตรภาพ
- ๔.๕. จุดมุ่งหมายของมิตรภาพ
- ๔.๖. สรุป

๔.๑. นิยามและความหมาย

ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

ทั้งพุทธปรัชญาและอริสโตเติล มีความเหมือนกัน คือ มิตรภาพ หมายถึง บุคคลที่มีความรัก ความคุ้นเคยมีไมตรีจิตต่อกัน อาจจะร่วมสุขร่วมทุกข์หรือไม่ก็ตาม และเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในการประพฤติปฏิบัติให้เกิดความสุขในชีวิตประจำวัน ที่สอดคล้องกับธรรมชาติความเป็นจริง เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งในแง่ร่างกายและจิตใจ ถึงแม้ความสุขในพุทธปรัชญาจะกล่าวถึงความสุขอันสูงสุดบริบูรณ์ คือ “นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๓๓} ซึ่งก็เป็นความสุขทางจิตใจ และความสุขในทัศนะของอริสโตเติล ก็เป็นความสุขทางจิตใจ (Soul) เหมือนกัน แต่อริสโตเติล เรียกว่า Eudaimonia

^{๓๓} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๑๕-๒๑๖/๒๑๘, (ไทย) ๑๓/๒๑๕-๒๑๖/๒๕๔.

หมายความว่า เป็นความสุขที่เกิดจากการเพียรพยายาม หรือการได้รับคำแนะนำที่มีไตรจิตต่อกัน แล้วลงมือปฏิบัติตลอดระยะเวลาที่ยาวนานอย่างสม่ำเสมอ^{๓๔}

ข. ประเด็นที่แตกต่างกัน

พุทธปรัชญาเถรวาท

(๑) มิตรภาพในพุทธปรัชญามีจุดหมายที่เป็นหน้าที่เป้าหมายชัดเจน ไม่ใช่ถูกกำหนดที่ความพอใจของแต่ละคน ซึ่งทำให้คนทุกคนเกิดมาในโลกนี้ต้องรู้จักหน้าที่ รู้จักความรักระหว่างบุคคลที่มีบุญคุณประพฤติปฏิบัติเป็นลำดับไป ตามความสำคัญเพื่อจะได้พัฒนาทั้งทางร่างกายและจิตใจไปพร้อมๆ กัน จนสามารถหลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร หรือการเวียนว่ายตายเกิดในโลกนี้ โดยได้รับคำแนะนำเป็นลำดับไปตั้งแต่ตอนเป็นเด็กจนกระทั่งแก่เฒ่าในที่สุด

(๒) มิตรภาพของพุทธปรัชญาขึ้นอยู่กับบุคคลที่เป็นมิตรและเป็นกัลยาณมิตรในการติดต่อสัมพันธ์ ก่อนจะปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลนั้นต้องรู้จักหน้าที่หรือได้รับความเอื้อเฟื้อจากบุคคล หรือรู้สิ่งที่เป็นบุญคุณจากบุคคลอื่นอย่างแท้จริงก่อน จึงจะสามารถตอบได้อย่างชัดเจน เมื่อรู้จักหน้าที่ที่บุคคลได้ทำไว้กับเรา ก็สามารถเลือกทางปฏิบัติที่เหมาะสม เท่าเทียมกับที่ได้รับจากมิตรเหล่านั้น และที่สำคัญถ้าบุคคลปฏิบัติตามหลักของมิตรภาพในพุทธปรัชญา ย่อมสามารถเปลี่ยนบุคคลจากความเป็นเด็กธรรมดา เป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณค่า สร้างคุณประโยชน์แก่สังคม ประเทศชาติ จนกระทั่งสามารถเปลี่ยนจากความเป็นปุถุชนคนธรรมดาเป็นอริยบุคคลได้ในที่สุด

อริสโตเติล

(๑) อริสโตเติลไม่ได้กล่าวหลักปฏิบัติต่อมิตรภาพไว้อย่างชัดเจน ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลเป็นผู้ปฏิบัติ เป็นผู้กำหนดว่า จะปฏิบัติอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นเพื่อผลประโยชน์, เพื่อความสนุกสนาน หรือเพื่อคุณธรรมความดี หมายความว่า ไม่ได้วางหรือกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการในการปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน ขึ้นอยู่กับความจำเป็นและบริบททางสังคมของแต่ละบุคคล จะ

^{๓๔} Will Durant, *The Story of Philosophy*, (New York : Garden City Publishing Co., Inc., 1993),

ต้องอิงอาศัยความเหมาะสมของกาลเวลา^{๓๕} (Right Time) ความต้องการจะเป็นคนดี^{๓๖} (Right People) แรงจูงใจที่ดี^{๓๗} (Right Motive) วิธีทางในการปฏิบัติที่ถูกต้อง (Right Way) และ จุดมุ่งหมายที่ดี^{๓๘} (Right Aim) เมื่อเวลาได้เปลี่ยนแปลงไป สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไป ความเป็นมิตรภาพก็สามารถจะเปลี่ยนไปเป็นมิตรภาพเพื่อผลประโยชน์ หรือ มิตรภาพเพื่อความสนุกสนาน หรือ มิตรภาพเพื่อคุณธรรมความดีก็ได้ทั้งนั้น

๔.๒. ประเภทของมิตรภาพ

ทั้งพุทธปรัชญาและอริสโตเติล มีความเหมือนกัน คือ ถึงแม้ว่าอริสโตเติลจะแบ่งมิตรภาพออกเป็น ๓ ประเภทก็ตาม แต่สามารถสรุปรวมเข้าในมิตรภาพทั้ง ๒ ประการ ในพุทธปรัชญาได้ คือ มิตรภาพเพื่อผลประโยชน์ และมิตรภาพเพื่อความสนุกสนานในทัศนะของอริสโตเติล คือ มิตรเทียมในพุทธปรัชญา ส่วนมิตรภาพเพื่อความดีของอริสโตเติล คือ มิตรแท้ ในทัศนะของพุทธปรัชญา เพราะในการเริ่มคบเพื่อน หรือมิตรต่าง ๆ ทั้ง ๒ ทัศนะมองว่าเป็นการคบเพื่อผลประโยชน์และความสนุกสนานเท่านั้น ไม่ว่าจะมิตรภาพในการทำงาน มิตรภาพในงานอดิเรก มิตรภาพในการประกอบอาชีพ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม มิตรภาพเหล่านั้น สามารถพัฒนาเป็นมิตรภาพที่แท้จริงได้ ถ้าบุคคลทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างมองเห็นความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ที่เป็นคุณธรรมความดีที่มีอยู่ภายในจิตใจของกันและกัน ดังแผนภาพข้างล่างนี้

^{๓๕} Encyclopaedia Britannica : The Great Books of The Western World : The Great Ideas : II, Chapter 93. (Chicago : William Benton Publisher 1952), p. 637.

^{๓๖} ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์, รศ., จริยศาสตร์, ภาควิชาปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๖๑.

^{๓๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ – ไทย, หน้า ๑๐๖.

^{๓๘} อ่างแล้ว, หน้า ๕๖.

พุทธปรัชญา	อริสโตเติล
มิตรเทียม	มิตรภาพเพื่อผลประโยชน์ และ มิตรภาพเพื่อความสนุกสนาน
มิตรแท้	มิตรภาพเพื่อความดี

จากแผนภาพจะเห็นได้ชัดเจนถึงมิตรภาพของทั้ง ๒ ทักษะ แต่สิ่งที่สำคัญ คือ บางคนอาจเป็นได้แค่มิตรเทียม หรือมิตรภาพเพื่อผลประโยชน์ และมิตรภาพเพื่อความสนุกสนานเท่านั้น ไม่สามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นมิตรภาพเพื่อความดี หรือมิตรแท้ หรือกัลยาณมิตรได้ แต่ถ้าต่างฝ่ายทำหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์ แน่แน่นอนย่อมจะพัฒนาไปสู่ความเป็นมิตรแท้ได้ง่ายกว่า ขึ้นอยู่กับเวลา สภาพแวดล้อม และคุณธรรมที่มีอยู่ในจิตใจของแต่ละฝ่ายอีกด้วย

๔.๓. ระดับของมิตรภาพ

ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

ทั้งพุทธปรัชญาและอริสโตเติล มีความเหมือนกัน คือระดับของมิตรภาพนั้น ล้วนมีประมวลจริยธรรม (Code of Virtue) อยู่ในตัว ซึ่งได้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างบิดา-มารดา และบุตร, ความสัมพันธ์ระหว่างครู-อาจารย์กับศิษย์, ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา, ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง, ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาส, ความสัมพันธ์ระหว่างคนหนุ่มกับคนอาวุโส, และความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองหรือประชาชน อันเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะสูง – ต่ำ ที่ระบุถึงอำนาจและการเชื่อฟัง อำนาจและการเชื่อฟังนั้น อยู่บนพื้นฐานของความเหมาะสมตามสถานะแห่งความสัมพันธ์นั้น ๆ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อนเป็นสัมพันธภาพในระดับเดียวกัน ซึ่งจะระบุถึงความซื่อสัตย์จริงใจ ความเอื้ออาทร ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกันเป็นอย่างยิ่ง แสดงถึงความหมายว่า คนเรามีความสัมพันธ์กันอย่างไร ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงประเทศชาติ ซึ่งเปรียบได้กับครอบครัวขนาดใหญ่ การปฏิบัติตามหน้าที่จะทำให้สังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีความเป็นปึกแผ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อนึ่ง ในขณะเดียวกัน ผู้ที่จะละเลยสัมพันธภาพดังกล่าวก็จะถูกตราหน้าว่าเป็น “อาชญากร” ได้ดังคำว่า

“ลูกที่ไม่เคารพบิดาอย่างจริงจัง ทำให้บิดาเสียใจ บิดาที่ไม่รักบุตร แต่เกลียดบุตร น้องชายที่ไม่ยอมรับขนบธรรมเนียมประเพณีของสวรรค์ที่ไม่เคารพพี่ชายของตน พี่ชายที่ไม่รักใคร่เอ็นดูน้องชาย และไม่เป็นมิตรกับน้องชายนั่นควรเรียกว่า อาชญากรและควรถูกลงโทษไว้ความปราณี”^{๓๙}

ข. ประเด็นที่แตกต่างกัน

พุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญากล่าวถึงระดับของมิตรภาพไว้อย่างชัดเจน ตั้งแต่เริ่มการปฏิสนธิจนกระทั่งถึงจิตดับไปจากโลกนี้ เพราะมนุษย์ในทัศนะของพุทธปรัชญาเริ่มตั้งแต่การปฏิสนธิ จนกระทั่งเข้าสู่ภาวะนิพพาน ดังพระพุทธพจน์ว่า

สัตว์ในโลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่
มีระดู และคันธัพพะ^{๔๐} ยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ แม้มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่คันธัพพะยังไม่
ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ แต่เมื่อใด มารดาบิดา
อยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และคันธัพพะก็ปรากฏ เมื่อนั้นเพราะ
ปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์
จึงมีได้^{๔๑}

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ในกระบวนการตั้งครรภ์ตามพุทธปรัชญาเถรวาท เริ่มนับตั้งแต่ปฏิสนธิโดยมี คันธัพพะ (มีสัตว์มาเกิด) ซึ่งหมายถึงปฐมจิต จิตแรก หรือ วิญญาณ เข้าไปตั้งอยู่ด้วย^{๔๒} ฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่ามิตรภาพระหว่างบิดา – มารดาและบุตรเกิดขึ้นแล้ว มารดา – บิดาเริ่มทำหน้าที่ประการที่ ๑ ของตนเอง จนกว่าบุตรจะคลอดมาเป็นทารก

^{๓๙} เฉลชาติ วงศ์โกมลวิเชษฐ์, ประวัติปรัชญาจีน, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๕), หน้า ๔๕-๕๐.

^{๔๐} คันธัพพะ ในที่นี้หมายถึง สัตว์ผู้จะมาเกิดในครรภ์นั้น (ปฏิสนธิวิญญาณ) ดู ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐๘/๒๑๘.

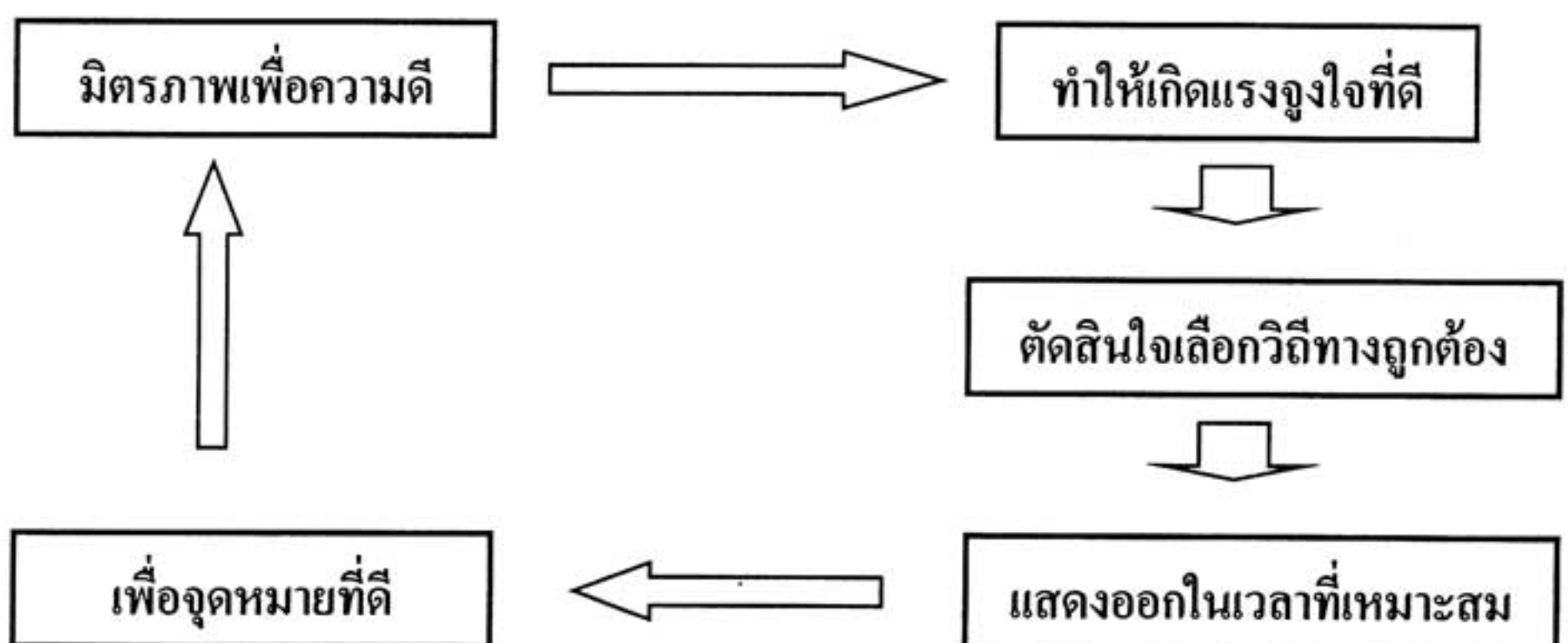
^{๔๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๘/๓๖๔-๓๖๕, (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓-๔๔๔.

^{๔๒} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺญโก), ทำแท้ง : ตัดสินอย่างไร? ชีวิตเริ่มต้นเมื่อไร การทำแท้ง ในทัศนะของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๖), หน้า ๕ - ๘.

และถึงวัยแห่งการเล่าเรียนศึกษา จากนั้นค่อยทำหน้าที่ประการที่ ๒ คือให้การเรียนการศึกษา โดยครู - อาจารย์ได้ทำหน้าที่ของตนเองเช่นกัน จนมีความรู้ความสามารถพอที่จะทำอาชีพเลี้ยงดูตัวเองและครอบครัวได้ ค่อยมอบหน้าที่ให้นายจ้างในการให้อาชีพหรือทำหน้าที่ของตนเอง ถ้าพร้อมที่จะมีครอบครัว ค่อยให้สามี - ภรรยา เป็นผู้ดูแลถัดไป แต่ในขณะเดียวกันมารดา - บิดา, ครู - อาจารย์, เพื่อนหรือมิตรสหาย, และพระสงฆ์ยังต้องทำหน้าที่ไปพร้อม ๆ กัน แต่ที่สำคัญที่สุดทั้งหมดนี้ มีหน้าที่ส่วนตัวและส่วนรวมเช่นกัน เพราะเป็นผู้รับผิดชอบในการดำเนินชีวิต การสร้างครอบครัวซึ่งเปรียบเสมือนเป็นครอบครัวใหญ่ที่ทุกคนต้องรับผิดชอบ เพราะถ้าครอบครัวดี สังคมย่อมมีความเจริญ องค์กรเกิดความสมัครสมานสามัคคีเป็นปึกแผ่น ประเทศชาติมั่นคง สังคมโลกเกิดสันติภาพ ภาคราชาภาพในที่สุด

อาริสโตเติล

ส่วนระดับของมิตรภาพในทัศนะของอาริสโตเติลไม่ได้กล่าวถึงการปฏิบัติที่แท้จริง ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติทั้ง ๕ ประการ ซึ่งได้แก่ เวลาเหมาะสม (right time) จุดหมายดี (right aim) บุคคลดี (right people) แรงจูงใจที่ดี (right motive) และวิถีทางที่ถูกต้อง (right way) คุณสมบัติทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นตัวทำให้การปฏิบัติระดับมิตรภาพที่แตกต่างกัน เป็นวิธีการดำเนินชีวิตในโลกแห่งความเป็นจริงของตัวเราและของสังคม หมายความว่า ในการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ต่อเพื่อนหรือมิตรต้องมีองค์ประกอบทั้ง ๕ แต่องค์ประกอบทั้ง ๕ จะเกิดขึ้นต้องอาศัยปัญญาที่ประกอบด้วยเหตุผลด้วย จึงจะเกิดความต้องการอยากได้มิตรภาพที่ดี เกิดแรงจูงใจที่ดี และเลือกในวิถีทางที่ถูกต้อง แล้วค่อยแสดงออกมาเป็นพฤติกรรม ในเวลาที่เหมาะสม เพื่อจุดหมาย คือ การต้องการมิตรภาพเพื่อคุณธรรมความดีได้ในที่สุด

๔.๔. ความสำคัญของมิตรภาพ

ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

ทั้งมิตรภาพในทัศนะของพุทธปรัชญาและอริสโตเติล เป็นระบบการพัฒนาชีวิตที่ดีในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม มีความเข้าใจธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ของกันและกัน รู้จักทะนุถนอมธรรมชาติและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ เป็นหลักประพจน์ปฏิบัติที่เกี่ยวข้องด้วยสังคม (Society) ในที่นี้กล่าวถึงสังคมโดยรวมคือไม่แยกเป็นระดับโลกียะและโลกุตระ เพราะอริสโตเติล จะเน้นปัจเจกชนแล้วแผ่ออกไปสู่สังคมส่วนรวม พุทธปรัชญาเถรวาทก็เหมือนกัน คือยังประโยชน์ตนให้สำเร็จเสียก่อนจึงค่อยขยายออกไปสู่สังคมส่วนรวม ดังพระพุทธพจน์ว่า

บุคคลไม่ควรให้ประโยชน์ของตนเสียไป เพราะ
ประโยชน์คนอื่นแม้มาก เมื่อรู้ประโยชน์ตนแล้ว ก็ควรชวนช่วย
ในประโยชน์ตน^{๔๓}

นอกจากนี้ มิตรภาพทั้งสองทัศนะยังเป็นการดำเนินชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งทางกายและความสมบูรณ์ทางจิต ที่มนุษย์สามารถมีได้ขณะดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ทั้งในชีวิตส่วนตัวและที่เกี่ยวข้องกับสังคม มิตรภาพนี้จะเกิดขึ้นแก่มนุษย์ได้ ก็เพราะมีความสมบูรณ์ของการใช้เหตุผล หรือสติปัญญาความคิด พิจารณาไตร่ตรองในการปฏิบัติภารกิจหน้าที่ทั้งปวง และเมื่อปฏิบัติตามหลักมิตรภาพทั้งสองแล้ว ยังจะได้รับความสุขสมบูรณ์ ๒ อย่าง^{๔๔} ได้แก่

(๑) ความสุขสมบูรณ์ภายนอก (External Happiness) ได้แก่ การมีวัตถุสิ่งของหรือเครื่องอำนวยความสะดวกสบายให้กับชีวิตอย่างพร้อมพร้อม ซึ่งคือการพร้อมพร้อมด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกแก่การครองชีพ เช่น การมีทรัพย์สินเงินทอง มีบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นต้น

(๒) ความสุขสมบูรณ์ทางร่างกาย (Physical Happiness) ได้แก่ การมีสุขภาพอนามัยที่แข็งแรงสมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน หรือการมีบุคลิกภาพดี เป็นต้น

^{๔๓} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๖๖/๔๖, (ไทย) ๒๕/๑๖๖/๘๔.

^{๔๔} พระมหาสมเดช ศรีลาจัด, การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางการปกครองของพระพุทธศาสนาและของอริสโตเติล, หน้า ๑๖๕.

ข. ประเด็นที่แตกต่างกัน

มิตรภาพในพุทธปรัชญาแตกต่างจากมิตรภาพของอริสโตเติล คือ มิตรภาพของพุทธปรัชญามีความสุขสมบูรณ์ที่สุด (Absolute Happiness) เพราะถ้ามนุษย์ในโลกนี้ประพฤติปฏิบัติตามหลักมิตรภาพตามลำดับเสมอ ๆ แน่แน่นอนจะทำให้บุคคลดำเนินชีวิตไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์หรือปัญหาทุกสิ่ง และสามารถบรรลุจุดหมายสูงสุดอันเป็นอิสระจากตัณหา (ความทะยานอยาก) อุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) ซึ่งคือนิพพาน เรียกได้ว่าเกิดความพอดี หรือดุลยภาพทั้งแก่ตนเอง และสังคม เป็นอิสระทั้งทางกายและทางใจ

๔.๕. จุดมุ่งหมายของมิตรภาพ

ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

ทั้งพุทธปรัชญาและอริสโตเติลให้ความสำคัญในการมีชีวิตอยู่ในสังคมแห่งความเป็นมนุษย์ สังคมแห่งวัตถุนิยม (Materialism) การดำเนินชีวิตที่มีความสุขไม่เป็นปัญหาของสังคม เพราะมนุษย์ในสังคมส่วนใหญ่จะยอมรับในสิ่งที่สามารถมองเห็น (Sight) มากกว่าสิ่งที่เป็นนามธรรม (Abstract) ดังนั้น ทั้งสองทัศนะจึงให้ความสำคัญแก่วัตถุเป็นอย่างมากในการดำเนินชีวิต ถ้ามนุษย์เรามีมิตรภาพ หรือได้รับมิตรภาพจากคนรอบข้างแล้ว แน่แน่นอนสิ่งที่จะเกิดขึ้น คือ การมีวิถีชีวิตที่ดี โลกเกิดความยุติธรรม (Fair) เพราะมนุษย์เมื่อทำสิ่งที่ดีแล้วได้รับผลดี (To do good, receive good) แรงจูงใจที่อยากทำความดี วิถีทางที่ถูกต้อง เพื่อจุดหมาย คือ สังคมประเทศชาติที่จะเกิดสันติภาพ ภารดรภาพในที่สุด

ข. ประเด็นที่แตกต่างกัน

พุทธปรัชญาเถรวาท

แต่ในพุทธปรัชญา จุดหมายหรือคุณค่าของมิตรภาพ มิได้มองเพียงแค่จุดหมายภายนอกเท่านั้น แต่ยังมองทะลุผ่านเข้าไปยังจุดหมายภายใน คือจิตใจ ซึ่งในบางครั้งพุทธปรัชญา เรียกว่า ประโยชน์ หรือ ความสุข ซึ่งมี ๓ ระดับ คือ ความสุขทางกาย ความสุขทางใจ และความสุขสูงสุด ซึ่งจะได้อธิบายตามลำดับดังนี้ คือ

(๑) ความสุขทางกาย (Physical Happiness)

ความสุขทางกาย หมายถึง ความสมบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ เสื้อผ้า อาหาร ที่อยู่ อาศัย และมีผู้ดูแลเอาใจใส่เวลาไม่สบาย หรือความสุขของผู้ครองเรือนควรพยายามเข้าถึง ๔ ประการ^{๔๕} ได้แก่ อตติสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์) โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์) อนณสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) และอนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ) เป็นความพอดีที่ต้องอาศัยสิ่งบำรุงบำเรอประสาทสัมผัสทั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งขึ้นต่อวัตถุภายนอก เรียกสั้นๆว่า ขึ้นต่ออามิส ต่อสังคัม และวัณณธรรม แต่ข้อเสียของสุขทางกาย คือเป็นของหมดเปลือง แ่่งชิงกัน ไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักพอทางใจ หรือไม่อาจทำให้เป็นที่พอใจได้ เป็นความสุขที่ต้องเสาะแสวงหาอารมณ์ที่แปลกใหม่มาเติม หรือมาทดแทนเรื่อยไป ไม่อย่างนั้นก็จะเบื่อหน่ายได้ง่าย จนไม่อาจอยู่ลำพังกับจิตของตนได้ และอาจทำให้หลงระเริงหมกมุ่นจนก่อให้เกิดความทุกข์แก่ชีวิตและสังคัมได้ดังพระพุทธพจน์ว่า

กามนี้เป็นเครื่องข้อง มีความสุขน้อย ในกามนี้มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก ผู้มีปัญญารู้ว่า กามนี้เป็นจุดตะขอเหล็กแล้ว จึงประพฤติดู้อยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด^{๔๖}

(๒) ความสุขทางใจ (Mental Happiness)

ความสุขทางใจ หมายถึง ความสุขที่มีความเอิบอิ่มภายใน คือใจเป็นสมาธิ แต่ก็มีลักษณะเฉพาะกาล ความสุขทางใจนี้อยู่ได้ตราบเท่าที่จิตยังเป็นสมาธิ หรือสภาวะที่สงบนิ่งมีอารมณ์เดียว เรียกสั้นๆ ว่า ยังขึ้นต่อสมัย แต่ก็เป็นของไม่หมดเปลือง ไม่ต้องแย่งชิงกัน เพิ่มเติมได้โดยไม่ต้องกลัวหมด มีความรู้สึกอิ่มในตัว อยู่เฉพาะลำพังจิตใจของตัวเองได้ และที่สำคัญไม่ต้องขึ้นต่อประสาทสัมผัสทั้ง ๕ แต่มีข้อเสียตรงที่ยังหลงคิด จนอาจจะกระทบต่อหน้าที่ การดำเนินชีวิตและสังคัมได้ หยุดไม่พัฒนาศักยภาพต่อไป ที่สำคัญไม่ยั่งยืนเด็ดขาด และยังมีความสุขที่สมบูรณ์กว่าอีก

(๓) ความสุขสูงสุด (Absolute Happiness)

ความสุขสูงสุด หมายถึง ความที่จิตเป็นอิสระ ปลอดพ้นจากข้อบกพร่องของความพอดีสองระดับข้างต้น ไม่ขึ้นต่อวัตถุภายนอกที่มาปรนเปรอ ไม่เป็นของเฉพาะกาล ความพอดี

^{๔๕} อญ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๒/๗๘-๗๙, (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕-๑๐๗.

^{๔๖} ขุ.ญ. (บาลี) ๓๐/๑๔๗/๒๕๔, (ไทย) ๓๐/๑๔๗/๔๖๕.

ระดับนี้ ในทางพุทธปรัชญาเรียกว่า นิพพาน ซึ่งหมายถึงความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ ดังพระพุทธพจน์ว่า

บุคคลใครู้แจ้งโลกทั้งปวง ตามความเป็นจริงทั้งหมด พราจากโลกทั้งปวง
ตามความเป็นจริงทั้งหมด พราจากโลกทั้งปวง ไม่มีกิเลสตั้งสมอยู่ในโลก
ทั้งปวง บุคคลนั้นแลครอบงำอารมณ์ได้ทั้งหมด บรรลุนิพพานที่มีความสงบ
อย่างยิ่ง ไม่มีภัยแต่ที่ไหน^{๔๗}

เมื่อบุคคลบรรลุความสุขระดับนี้แล้ว ความสุขจะไม่มีวันเสื่อมคลาย จะเกิดความสุข
สมดุลทั้งทางด้านร่างกาย มีการเป็นอยู่ที่สมบูรณ์ เป็นไปตามกฎธรรมชาติ (Natural law) เห็น
ความเกิด แก่ เจ็บ และตายเป็นของธรรมดา ด้านสติปัญญา เป็นผู้มีสติปัญญาสมบูรณ์ และด้าน
จิตใจ เป็นผู้มีจิตสมบูรณ์ หรือมีสุขภาพจิตดี ส่วนในทางดำเนินชีวิตผู้ที่บรรลุความสุขสูงสุด
ถือเป็นผู้สำเร็จประโยชน์ตน หลุดพ้นจากกิเลส เป็นเครื่องนอนเนื่องในสันดาน (อนุสัย) ซึ่งได้
แก่ราคะ โทสะ และโมหะ ยิ่งกว่านั้นยังมีจิตใจที่ประกอบด้วยกรุณาพร้อมที่จะช่วยเหลือปวงชน
ให้รอดพ้นจากความทุกข์ โดยมีปัญญาการรู้เหตุรู้ผลเป็นแรงจูงใจ ไม่มีค้นหาเป็นแรงจูงใจ
เหมือนกับปวงชน

ความสุขระดับนี้ พ้นจากข้อบกพร่องทั้งหมด ไม่ทำให้หลงติดมัวเมา สามารถส่งเสริม
หน้าที่การงาน พฤติกรรมทางกาย วาจา และใจให้มีศักยภาพคิด ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์
ต่อชีวิตและสังคมส่วนรวม ที่สำคัญเป็นฐานรองรับหรือหลักประกันให้เสวยความสุขสอง
ระดับแรกอย่างเต็มตัว เต็มอิม ไม่เป็นพิษเป็นภัย^{๔๘}

อาริสโตเติล

มิตรภาพในทัศนะของอาริสโตเติล ถึงแม้ว่า จุดหมายสุดท้ายจะอยู่ที่ความสุข
เหมือนกัน แต่ความสุขของอาริสโตเติล ต้องมีคุณลักษณะ ๗ ประการ ซึ่งได้แก่ (๑) ความ
สมบูรณ์ในตัวเอง^{๔๙} ไม่ใช่เป็นสะพานข้ามไปสู่จุดหมายอย่างอื่น (๒) เป็นเป้าหมายของการ
กระทำของมนุษย์ (๓) เป็นผลของการกระทำของมนุษย์^{๕๐} (๔) แสวงหาได้ด้วยการศึกษาและ

^{๔๗} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓/๒๗-๒๘, (ไทย) ๒๑/๒๓/๓๘.

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ยิ่งก้าวถึงสุข ยิ่งใกล้ถึงธรรม, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา ๒๕๓๖), หน้า ๔๓-๔๕.

^{๔๙} Ibid., p. 1097a25.

^{๕๐} Irwin Terence tr., Aristotle: Nichomachean Ethics, p. 1097a15.

การปฏิบัติ^{๑๕๑} (๕) มีได้ในขณะมีชีวิตอยู่เท่านั้น (๖) ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผล^{๑๕๒} และ (๗) สมองตอบธรรมชาติฝ่ายสูงของมนุษย์^{๑๕๓} ซึ่งได้แก่ คุณธรรมความดีที่มีอยู่ในจิตใจของตัวมนุษย์เอง

จะเห็นได้ว่า คุณลักษณะข้อที่ ๕ ความสุขในทัศนะของอริสโตเติลต้องมิได้ขณะมีชีวิตอยู่เท่านั้น แต่พุทธปรัชญามีทุกภพทุกชาติจนกว่าจะบรรลุนิพพาน หรือเป็นอิสระจากกิเลสทั้งปวง

๔.๖. สรุป

จากการศึกษาวิจัยประเด็นดังกล่าวเพื่อให้มองเห็นภาพรวมที่ชัดเจน สามารถสรุปเป็นตารางเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันของมิตรภาพในพุทธปรัชญา และของอริสโตเติล ได้ดังนี้

มิตรภาพของพุทธปรัชญา	มิตรภาพของอริสโตเติล
๑. ความหมาย พุทธปรัชญามองว่า บุคคลผู้สามารถเป็นผู้รักษา ผู้ต้านทาน ผู้เป็นที่รัก หรือเป็นที่ไว้วางใจได้ในความลับทั้งปวง ความเป็นผู้ต้อนรับ หรือบุคคลผู้คบหากันบ่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นการร่วมบิดา-มารดา กัน ครู-อาจารย์กัน โรงเรียนเดียวกัน องค์กรศาสนา รวมไปถึงประเทศชาติ ทวีป โลกเดียวกัน ซึ่งทางปรัชญาเรียกว่า เป็นผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน	๑. ความหมาย อริสโตเติลเสนอว่า มิตรภาพ หมายถึง คุณธรรมอย่างหนึ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ในการดำเนินชีวิต หรือหนทางแห่งความยุติธรรมของมนุษยชาติบนโลกนี้
๒. ประเภท พุทธปรัชญามี ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) มิตรเทียม หมายถึง บุคคลที่คบเพื่อนเพราะคิดจะได้ผลประโยชน์ข้างตัว	๒. ประเภท อริสโตเติลแบ่งมิตรภาพออกเป็น ๓ ประเภทได้แก่ (๑) มิตรภาพเพื่อผลประโยชน์ หมายถึง มิตรภาพที่ตั้งอยู่บนผล

^{๑๕๑} Ibid., p. 946.
^{๑๕๒} Richard Mckeon, *The Basic Works of Aristotle, Ethica Nicomachea*, p. 1105.
^{๑๕๓} Ibid., p. 1097a25.

พูดแต่คำหวานให้ความหวังลมๆ แล้งๆ แต่ไม่เคยให้ ไม่ห้ามปรามเมื่อเพื่อนทำสิ่งไม่ดี ต่อหน้าพูดอย่างลับหลังพูดอีกอย่าง และที่สำคัญชักชวนเพื่อนไปในทางที่ทำให้เกิดโทษ การพนัน และอบายมุขต่าง ๆ (๒) มิตรแท้ หรือกัลยาณมิตร หมายถึง มิตรสหายที่คบหากัน ประกอบกิจต่าง ๆ ร่วมกัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีอิทธิพลชักจูงกันในด้านความคิดเห็น ทศนคติ ค่านิยม ความรู้ ความเข้าใจต่าง ๆ ชักนำให้เกิดสัมมาทิฐิซึ่งเป็นคุณธรรมนำไปสู่หนทางแห่งความสำเร็จ มีความจริงใจต่อกันและที่สำคัญสามารถเป็นที่พึ่งของกันและกันได้	ประโยชน์ รักเพื่อนเพราะหวังจะได้รับผลประโยชน์จากเพื่อนเท่านั้น (๒) มิตรภาพเพื่อความสำราญ หมายถึง มิตรภาพที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของอารมณ์ คบเพื่อนที่ความพอใจ ความรู้สึก หรือรูปร่างหน้าตาของแต่ละฝ่าย เมื่อสภาพแวดล้อม อายุเปลี่ยนไป อารมณ์ก็เปลี่ยนไปด้วย และ (๓) มิตรภาพเพื่อความดี หมายถึง มิตรภาพที่เป็นความสัมพันธที่แท้จริง เห็นคุณธรรมที่มีอยู่ของกันและกันเท่านั้น เป็นมิตรภาพที่ยั่งยืน ไม่อิงผลประโยชน์ ความเพติดเพติน แต่อยู่ที่ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน เป็นมิตรภาพที่เกิดขึ้นได้ยากในสังคมมนุษย์ในทัศนะของอริสโตเติล
๓. ระดับของมิตรภาพ พุทธปรัชญาแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ (๑) ระดับร่างกาย (Physical level) ได้แก่ ความสะดวกสบายทางด้านร่างกาย และ (๒) ระดับจิตใจ (Metal level) ได้แก่ สภาพจิตใจที่มีความสุข หมายถึง มิตรภาพที่ได้รับความเอื้ออาทร ที่เกิดจากมารดา – บิดา กับบุตร – ธิดา, ครู – อาจารย์ กับศิษย์, เพื่อนกับเพื่อน, สามีกับภรรยา และระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง หรือ บ่าวกับนาย ซึ่งเป็นมิตรภาพที่เป็นความเป็นอยู่ในชีวิตในชาตินี้เท่านั้น แต่เมื่อบั้นปลายชีวิต พุทธปรัชญาให้ความสำคัญถึงการเดินทางของจิตอีกด้วย เพื่อการเตรียมตัวในการเดินทางไปในชาติหน้าได้ คือ ดำเนินชีวิตอย่างสบาย เตรียมตัวตายอย่าง	๓. ระดับของมิตรภาพ อริสโตเติลให้ทัศนะเกี่ยวกับระดับของมิตรภาพไว้ ๒ ประการ ได้แก่ (๑) ระดับบุคคล หมายถึง การดำเนินชีวิตของตนเองอย่างมีความสุขพอเหมาะพอดี เพื่อให้เกิดความเป็นอยู่ที่ดี (Well living) และ (๒) ระดับสังคม หมายถึง การปรับตัวเข้ากับสังคมมีครอบครัวที่ดี เป็นบุคลากรที่ทำคุณประโยชน์แก่สังคม ประเทศชาติ หรือเคารพกฎหมาย กฎระเบียบของสังคม และที่สำคัญการดำเนินชีวิตทั้ง ๒ ระดับ จะต้องอิงอาศัยความเหมาะสมของกาลเวลา (Right Time) ความต้องการจะเป็นคนดี (Right People) แรงจูงใจที่ดี (Right Motive) วิถีทางในการปฏิบัติที่ถูกต้อง (Right Way) และ จุดมุ่งหมายที่ดี

สงบ เพื่อถือกำเนิดในภพที่สมบูรณ์ ด้วย อาศัยคำสอน หรือสาวกที่สืบทอดคำสอน เป็นผู้แนะนำ ให้คำปรึกษา ซึ่งเรียกว่า มี พระสงฆ์เป็นกัลยาณมิตรในการเดินทาง	(Right Aim) อีกด้วย
๔. ความสำคัญ พุทธปรัชญาให้ความสำคัญ สำคัญของการคบมิตร หรือกัลยาณมิตรเพื่อ การพัฒนาบุคคลให้ครบทั้ง ๓ ด้าน คือ (๑) ด้านพฤติกรรม (๒) ด้านจิตใจ และ (๓) ด้านสติปัญญา เป็นหลักประพจน์ปฏิบัติที่มี ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน คือ เป็นวิถีชีวิตของชาวพุทธ เพื่อความสุข ความเจริญ และที่สำคัญเพื่อความเป็นอิสระ จากกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง	๔. ความสำคัญ เป้าหมายหรือความสำคัญ ของมิตรภาพของอาริสโตเติลนั้น เป็นการ ดำเนินชีวิตที่สมบูรณ์ทางร่างกายและจิตใจ ในขณะที่มีชีวิตอยู่เท่านั้น หรือในการเกี่ยว ข้องกับวิถีชีวิตส่วนตัวและที่เกี่ยวข้องกับ สังคมเท่านั้น มิได้มุ่งความเป็นอิสระที่นอก เหนือจากประสาทสัมผัส หรือทางจิตใจ
๕. จุดมุ่งหมายและคุณค่า พุทธปรัชญาให้ จุดมุ่งหมายของมิตรภาพไว้อย่างชัดเจน ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อจุดหมายของชีวิตใน ระดับปัจจุบัน (ทิฐฐัมมิกัตถะประโยชน์) หมายถึง การมีเงินทองและลาภ ยศ สรรเสริญ หรือฐานะตำแหน่งหน้าที่ทาง สังคมที่สามารถแสวงหาได้ในปัจจุบัน หรือ พูดอีกอย่างหนึ่ง คือ การที่มนุษย์สามารถพึ่ง ตัวเองได้ทางเศรษฐกิจและสังคม (๒) เพื่อ จุดหมายของชีวิตในชาติหน้า (สัมปรายิ กัตถะประโยชน์) หมายถึง ความคาดหวัง ความมั่นใจ ภายหลังจากที่ละโลกนี้ไปแล้ว คือ ไปสู่สุคติ หรือเพื่อผลประโยชน์ที่เกี่ยว กับคุณค่าของชีวิตและความมีจิตใจที่เจริญ งอกงามในคุณธรรม และ (๓) เพื่อ	๕. จุดมุ่งหมายและคุณค่า อาริสโตเติลให้ ทัศนะเกี่ยวกับจุดมุ่งหมาย หรือคุณค่าของ มิตรภาพไว้ ๔ ประการ คือ (๑) เป็นการ พัฒนาชีวิตและสังคม (๒) เป็นหนทางสู่ ความดีสูงสุด (๓) มิตรภาพ คือ ความยุติ ธรรม และ (๔) เป็นหนทางแห่งความสุข

ประโยชน์สูงสุด (ปรมาตตะประโยชน์) หมายถึง พระนิพพาน ซึ่งเป็นขั้นที่อิสระอยู่ เหนือโลกมีจิตใจที่เบิกบาน โปร่งใส สามารถแก้ปัญหาในจิตใจได้สิ้นเชิง	
---	--

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์มิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทและของอริสโตเติลในวิทยานิพนธ์นี้ ได้ผลการวิจัยว่า มิตรภาพกินความมากกว่าความสัมพันธ์ฉันเพื่อนซึ่งแปลมาจากคำว่า “Friendship” ซึ่งกินความถึงความรัก และความชอบ ฉะนั้น มิตรภาพในที่นี้ไม่ใช่แค่การคบกันเป็นเพื่อนอย่างฉาบฉวย แต่ยังเกี่ยวข้องกับความรักในกันและกันอย่างลึกซึ้ง ต่างฝ่ายต่างมีความปรารถนาดีต่อกัน

อนึ่ง มิตรภาพทั้งสองทัศนะเปรียบเสมือนสะพานเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมเข้าด้วยกัน ดังคำว่า “มิตรภาพย่อมขึ้นอยู่กับสังคม (...friendship depends on community.)”^{๕๔} ฉะนั้น มิตรภาพจะเกิดขึ้นและมีความสัมพันธ์ไปในรูปแบบใดย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยบุคคลในสังคมนั้น ๆ

ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนสองคนขึ้นไปในการเอื้ออำนวยให้มีชีวิตที่ดี ต่างฝ่ายต่างมีความปรารถนาดีต่อกันโดยไม่หวังผลประโยชน์อื่นใด มิตรภาพที่ดีที่สุดคือมิตรภาพเพื่อคุณธรรม หรือมิตรแท้ หรือกัลยาณมิตร ซึ่งต่างฝ่ายต่างมีความปรารถนาดีต่ออีกฝ่ายหนึ่งเหมือนกับที่เขามีความปรารถนาดีต่อตนเอง มีความเหมือนและความแตกต่างกันโดยสรุปมี ๒ ประเภท คือ

(๑) มิตรเทียม หรือ มิตรภาพเพื่อผลประโยชน์ และมิตรภาพเพื่อความสำราญ หมายถึง บุคคลที่ดีแต่พูด คนหัวประจบ คนที่ชักชวนเพื่อนในทางฉิบหาย และคนที่ชักชวนเพื่อนเล่นการพนันต่าง ๆ เป็นไปเพื่อธุรกิจการค้า มีการให้เพื่อหวังผลตอบแทน มิตรภาพเช่นนี้ไม่ใช่ความรักที่แท้จริงที่เกิดจากตัวบุคคล แต่มีความติดต่อดังสัมพันธ์กันเพื่อผลประโยชน์เท่านั้น ส่วนมากจะเป็นความสัมพันธ์ของคนหนุ่ม – สาว ซึ่งคิดถึงแต่ความสุข ความสำราญ ความเพลิดเพลินเป็นหลักในการคบค้าสมาคมซึ่งกันและกัน

(๒) มิตรแท้ หรือ มิตรภาพเพื่อความดี หมายถึง บุคคลที่มีอุปการะ ร่วมสุขร่วมทุกข์ แนะนำเพื่อนแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ และมีความรักใคร่ดูแลซึ่งกันและกัน มิตรภาพเช่นนี้มีการให้ที่ไม่หวังผลตอบแทน เป็นมิตรภาพที่แท้จริง เป็นความสัมพันธ์ของคนที่มีคุณธรรม

^{๕๔} Richard Mckeon, *The Basic Works of Aristotle*, p. 1159b 30.

ในการติดต่อสัมพันธ์กัน ที่เป็นไปในลักษณะที่คล้าย ๆ กัน ที่แต่ละฝ่ายต่างประทับใจในอุปนิสัยที่ดีงาม เป็นแบบอย่างต่อกันและกัน แต่ที่สำคัญต้องอาศัยเวลาในการศึกษา สماعกัน จนกระทั่งรู้ซึ่งถึงควมมีคุณธรรมที่แท้จริงของกันและกัน

แน่นอน มิตรภาพทั้งสองทัศนะย่อมเกิดขึ้นได้ทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็น มิตรภาพระหว่างบิดา – มารดาและบุตร, ระหว่างครู – อาจารย์กับศิษย์, มิตรภาพระหว่างสามีกับภรรยา, มิตรภาพระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างหรือคนหนุ่มกับคนอาวุโส, มิตรภาพระหว่างเพื่อนกับเพื่อน, มิตรภาพระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองหรือประชาชน และมิตรภาพระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ เมื่อบุคคลประพฤติปฏิบัติตามหลักมิตรภาพของแต่ละระดับแล้วแน่นอน ย่อมก่อให้เกิด จุดหมาย ๓ ประการ คือ

(๑) เพื่อจุดหมายของชีวิตในระดับปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์) หมายถึง การมีเงินทองและลาภ ยศ สรรเสริญ หรือฐานะตำแหน่งหน้าที่ทางสังคมที่สามารถแสวงหาได้ในปัจจุบัน หรือพูดอีกอย่างหนึ่ง คือ การที่มนุษย์สามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจและสังคม

(๒) เพื่อจุดหมายของชีวิตในชาติหน้า (สัมปรายิกัตถะประโยชน์) หมายถึง ความคาดหวัง ความมั่นใจ ภายหลังจากที่ละโลกนี้ไปแล้ว คือ ไปสู่สุคติ หรือเพื่อผลประโยชน์ที่เกี่ยวกับคุณค่าของชีวิตและความมีจิตใจที่เจริญงอกงามในคุณธรรม

(๓) เพื่อประโยชน์สูงสุด (ปรมาัตถะประโยชน์) หมายถึง พระนิพพาน ซึ่งเป็นขั้นที่อิสระอยู่เหนือโลกมีจิตใจที่เบิกบาน โปร่งใสสามารถแก้ปัญหาในจิตใจได้สิ้นเชิง

จากการศึกษามิตรภาพของทั้งสองทัศนะ ทำให้เห็นช่องโหว่ว่า เป็นไปไม่ได้ที่คนเราจะไม่มีความรู้สึกที่ไม่ขาดเหลืออะไร เพราะคนที่มีความสุขแบบมิตรเทียม หรือมิตรภาพระหว่างเพื่อผลประโยชน์หรือมิตรภาพเพื่อความสำราญ ย่อมต้องการมิตรภาพที่แท้จริง หรือมิตรแท้ หรือกัลยาณมิตรอีก แม้ว่าเขาจะมีความรู้ดี จนสามารถจะคืบค้ำความรื่นรมย์กับการแสวงหาความสุขทางกายก็ตาม เขาย่อมจะหาเพื่อนหรือมิตรภาพที่สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องความรู้ในศาสตร์ที่เขาสนใจอยู่ และเป็นผู้มีคุณธรรมความดีอีกด้วย เพราะการมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นความประเสริฐอย่างยิ่ง แต่การที่เราจะมีมิตรภาพที่ดีต่อคนอื่นได้ก็ต่อเมื่อเรามีมิตรภาพที่ดีต่อตนเองก่อน ซึ่งได้แก่ การรักตนเอง ข้อคิดนี้น่าสนใจและสำคัญยิ่งต่อการดำเนินชีวิตที่ดี ถ้าเรามีชีวิตที่ไม่สมบูรณ์ เราย่อมไม่ต้องการที่จะพัฒนาไปสู่การเป็นมิตรภาพที่ดีหรือมีคุณธรรมต่อคนอื่น

๕.๒. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่ามีอีกหลายประเด็นที่ควรจะนำไปศึกษา ค้นคว้าต่อไปเพื่อเกิดความรู้ความเข้าใจยิ่งขึ้นไป ดังนี้

ก. ศึกษาวิเคราะห์หลักมิตรภาพของพุทธปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อการปกครองในสังคมนิยมประเทศจีน

ข. ศึกษาเปรียบเทียบ “สังคมที่สมบูรณ์” ในทัศนะของอาริสโตเติล กับพุทธปรัชญา ว่ามีความเหมือนและความแตกต่างกันอย่างไร

ค. ศึกษาวิเคราะห์หลักมิตรภาพของอาริสโตเติลกับหลักมิตรภาพของขงจื้อต่อการปกครอง

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ๔๕ เล่ม. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

C.D.C. Reeve. **Practice of Reason : Aristotle's Nichomachean Ethics.** New York : Oxford University Press, 1992.

Irwin Terence (Translator). **Aristotle: Nicomachean Ethics.** Indiana. Hackett Publishing Company, 1985.

J.A.K. Thomson (Translator). **The Ethics of Aristotle, (The Nicomachean Ethics).** England : The Penguin Books Ltd., 1955.

Richard Mckeon. **The Basic Works of Aristotle : Ethica Nicomachea.** tr. W.D. Ross. New York : Random House, 1941.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา. มลทินปัญหา เล่ม ๒. กองศาสนาศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๔.

กิริติ บุญเจือ. **ปรัชญาเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร : ผดุงวิทยาการพิมพ์, ๒๕๑๒.

_____. **สารนิพนธ์ปรัชญาตะวันตก.** กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานคร การพิมพ์, ๒๕๒๐.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. ดร.. **ลักษณะชีวิต พิชิตความสำเร็จ ยอดมนุษย์.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพฯ : บริษัท ชัคเซส มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๖.

คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. สำนักงาน. **จริยปรัชญา.** กรุงเทพมหานคร : อรุณสภา, ๒๕๓๗.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. ปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ. กรุงเทพมหานคร : แพรววิทยา, ๒๕๑๔.

_____. พุทธศาสนากับสังคมและการเมือง. กรุงเทพมหานคร : แพรววิทยา, ๒๕๒๗.

ซัชชัย คุ่มทวีพร. ผศ.. จริยศาสตร์ : ทฤษฎีวิเคราะห์ปัญหาจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๔๐.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐.

_____. จริยศาสตร์ตะวันตกร่วมสมัย. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๔.

ดัมบลิว ที เสดช. ปรัชญากรีก. แปลโดย ปรีชา ช้างขวัญยืน. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.

เดือน คำดี. ดร.. พุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔.

_____. ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่. กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพย์อักษร, ๒๕๒๖.

ทวี ทองสว่าง. ผศ.. และทัศนีย์ ทองสว่าง. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓.

ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ. รศ.ดร.. กฎหมายอาญา : หลักและปัญหา. (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๔๓.

ธนู แก้วโอภาส. ปรัชญาศาสนาตะวันตก. กรุงเทพมหานคร : สากลการศึกษาจำกัด. ม.ป.ป.

นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์. รศ.ดร.. ปัญหาสำคัญๆ ในสังคมไทย. คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ ๕). กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖.

น้อย แสงสนิท. จริยศาสตร์ ปรัชญาว่าด้วยจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๒๗.

บุญมี แทนแก้ว. ผศ.. จริยธรรมกับชีวิต : พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.

_____. ปรัชญาฝ่ายบูรพทิศ. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ๒๕๒๗.
(เอกสารอัดสำเนา).

ปรีดาวรรณ พิริยะดำรง. ปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พุทธทาสภิกขุ (นามแฝง). คู่มือมนุษย์ (ฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๐.

- _____ . ชุมนุมข้อคิดอิสระ พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.
- _____ . เป้าหมายของชีวิตและสังคม. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๘.
- _____ . หลักธรรมสำหรับนักศึกษา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๗.
- พินิจ รัตนกุล. รวมบทความปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์ พรินตติ้ง, ๒๕๓๒.
- _____ . จริยธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ : ฉบับพิมพ์ ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๑.
- _____ . ทำแท้ง : ตัดสินอย่างไร? ชีวิตเริ่มต้นเมื่อไร การทำแท้ง ในทัศนะของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๖.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). ธรรมบุญชีวิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- _____ . พุทธธรรม : ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____ . พุทธศาสนา : พัฒนาการและสังคม. กรุงเทพมหานคร : กรมการปกครอง, ๒๕๔๐.
- _____ . มาตรฐานชีวิตชาวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕.
- _____ . ยิ่งก้าวถึงสุข ยิ่งใกล้ถึงธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- _____ . ลักษณะแห่งพุทธศาสน์ พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : ศุภสภาดาบพรวัว, ๒๕๓๕.
- _____ . สันติภาพเกิดจากอิสระภาพและความสุข. (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). มงคล ๓๘ ประการ, กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๘.

พระพุทธโฆษาจารย์. วิสุทธิมรรค : ภาคที่ ๑. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๒.

พระมหาอภินันท์ ภาคสุโพธิ์. หนังสือสวดมนต์ทำวัตรเช้า – เย็นแปล วัดพระศรีเจริญ.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระเมธีธรรมาภรณ์. (ประยูร ฐมภูมิโต). ปรัชญากรีกโบราณ. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.

_____. พุทธศาสนากับปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒

พระราชวรมนี. (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธศาสนากับชะตากรรมของสังคม. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๒๗.

_____. รวมปาฐกถาธรรมชุด : ปลุกปลอบใจในยามวิกฤต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.

พระสิริมั่งคณาจารย์. มงคลัตถทีปนี ทูติโย ภาค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระสุธีวรญาณ. พุทธศาสตร์ปริทรรศน์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พิน คอกบัว. ปวงปรัชญากรีก. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อภิสถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

มกุฏราชวิทยาลัย. ธรรมปทฎกถา ปจโม ภาค. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๓). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

มกุฏราชวิทยาลัย. มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑. ฉบับพิมพ์ ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐

_____. วิสุทธิมคฺคสฺสนาม ปกรณวิเสสสฺส ตติโย ภาค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม : ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

_____. พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐.

วสิน อินทสระ. จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๑๘.

_____. พุทธปรัชญาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.

_____. หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเถรวาท). กรุงเทพฯ : มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

- วิจิตร รังสียานนท์. คำคม ความคิดของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ : บทคัดสรรว่าด้วยเกร็ด
ชีวิตและข้อคิดเตือนใจ. กรุงเทพฯ : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๓.
- วิทย์ วิศทเวทย์. ศ.ดร.. จริยศาสตร์ : มนุษย์กับปัญหาจริยธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ :
อักษรเจริญทัศน์, ม.ป.ป.
- วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์. นิติเวชสารก ฉบับ กฎหมายทำแท้ง ข้อโต้แย้งที่ยังไม่ยุติ. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์เจนเดอร์เพรส, ๒๕๓๗.
- ศักดิ์ชัย นิรัญทวิ. ผศ.. จริยศึกษา. กรุงเทพมหานคร : พีรพัสนา, ๒๕๒๕.
- ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย. พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับภาษาบาลี – ไทย –
อังกฤษ. กรุงเทพมหานคร : พรสิวกการพิมพ์, ๒๕๓๒.
- ส. ศิวรักษ์. ก้าวแรกของปรัชญาฝรั่ง. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ลายสือไทย, ๒๕๒๑.
- สมชาย พุ่มสะอาด. ประมวลพระราชดำรัส. กรุงเทพมหานคร : ศึกษาการพิมพ์, ๒๕๔๒.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. สารานุกรมพระพุทธศาสนา (พิมพ์
ครั้งที่ ๒). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร?
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สมบูรณ์ สุขสำราญ. รศ.ดร.. พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และสังคม.
กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.
- สมภาร พรหมทา. ดร.. พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ : บทวิเคราะห์ปัญหาโสเภณี, การ
ทำแท้ง และการอุณยฆาต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธชาด, ๒๕๓๘.
- เสน่ห์ จามริก. ศ. พุทธศาสนากับปัญหาสิทธิมนุษยชน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์, ๒๕๓๑.
- เสนาะ ผดุงฉัตร. พุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๖.
- สุเชาว์ พลอยชุม. จริยศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : รำไทยเพรสเซนเตอร์, ๒๕๓๒.

(๒) วิทยานิพนธ์

- ปรีชา ช้างขวัญยืน. การศึกษาจริยศาสตร์สังคมในพุทธศาสนาในเชิงวิจารณ์. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัย, ๒๕๑๕.
- ปรีชา เพชรรงค์. ปัญหาทางจริยธรรมอันเกี่ยวกับการทำแท้ง. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหา
บัณฑิต แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

พระมนตรี สุปุคฺติโก (บุตรดี). การศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์ของอาริสโตเติลกับพุทธ
จริยศาสตร์. วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาปรัชญา บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหาทองสุข สุจิตโต (ไกรพงษ์). วิเคราะห์วิถีชีวิตมนุษย์ในทรรศนะพุทธปรัชญา. วิทยา
นิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาปรัชญา, มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาธา). การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญา
เถรวาท. วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๔๕๔๓.

พระมหาสุพัฒน์ กลุยาณมโม. “พระพุทธเจ้า : บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”.

วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษาศึกษาบัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาสุภวิชญ์ วิราม. “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องกัลยาณมิตรตามหลักพุทธจริย
ศาสตร์ทัศนะของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายของโรงเรียนวัดปากน้ำ
วิทยาคม ละ โรงเรียนสุวรรณพลับพลาพิทยาคม กรุงเทพมหานคร”. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษาศึกษาบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕.

พระมหาสมเดช ศรีลาจัด. การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางการปกครองของพระพุทธ
ศาสนาและของอาริสโตเติล. วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

ศุภมิตร เขมาลีลากุล. ศึกษาเชิงวิจารณ์แนวคิดเรื่องยูเดโมเนีย (Edaimonia) ของอริสโตเติล.
วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

เสกสรร ทองคำบรรจง. การศึกษาโครงสร้างทางจริยธรรมของนักศึกษาระดับปริญญาตรีตาม
แนวพุทธศาสนา : การสร้างมโนทัศน์พื้นฐาน การวัดความเปลี่ยนแปลง และรูป
แบบเชิงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง. วิทยานิพนธ์ ปริญญาวิทยาศาสตรดุษฎี
บัณฑิต. สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๕.

สวลี ศิริไล. การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ ; จริยธรรม และเกณฑ์ตัดสินปัญหาจริยธรรมทางการแพทย์ ในสมัยปัจจุบัน. รายงานการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๕.

สุรพศ ทวีศักดิ์.รอ. การศึกษาเชิงประยุกต์แนวคิดเรื่องปัญญาภาคปฏิบัติของอริสโตเติล. วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔.

๒. ภาษาอังกฤษ

A.E. Taylor. eds. **Aristotle**. USA. : Dover Publication, 1955.

Brentans Franz. **Aristotle and His World View**. London: University of California Press, 1978.

Bertrand Russel. **History of Western Philosophy**. Great Britain: Novel and Company Ltd., 1963.

Bertrand Russel. **History of Western Philosophy**. London : George Allen and Unwin Ltd.. 1967.

C.D.C. Reeve. **Practice of Reason : Aristotle's Nichomachean Ethics**, New York : Oxford University Press, 1992.

Domein Keown. **The Nature of Buddhist Ethics**. London : Macmillan, 1992.

Encyclopaedia Britanica. **The Great Books of The Western World : The Great Ideas : II. Chapter 93**. Chicago : William Benton Publisher, 1952.

_____. **The Work of Aristotle Vol.II**. Chicago : William Benton Publisher, 1952.

Ethel M. Albert. **Great Traditions in Ethics**. fifth edition. New York : Wadworth Ind, 1989.

Good, Cater V, **Dictionary of Education**, New York : McGraw-Hill Book, 1973.

J.A.K. Thomson. **The Ethics of Aristotle**. England London W8 5TZ, Penguin Book Ltd., 1976.

_____. **The Ethics of Aristotle (The Nicomachean Ethics)**, Engleand : Penguin Books Ltd. Registered Offices , Harmondsworth, Middlesex, 1976.

James A. Gould. End. **Classic Philosophical Questions**, 9th ed. New Jersy : Printic Hall, Upper Saddle River, 1998.

Judith Jarvis Thomson. **A Defence of Abortion.** In Philosophy and Public Affairs I. No. 1, 1971.

Kalupahana David, J.. **Ethics in Early Buddhism.** Hawai: Hondolulu University Press, 1995.

_____. **The Buddhist Philosophy: A Historical Analysis.** Hawai : Hondolulu University Press, 1976.

Longman, **Dictionary of Contemporary English,** Longman Group Ltd. Longman House, Burnt Mill, Harlow Essex CM20JE, England 1995.

Mary Midgrey. **“Teleological Theories of Morality” In The Hand Book of Western Philosophy.** Edited by G.H.R. Parkinson. New York: Macmillian Publishing Company, 1988.

Michael Tooley. **Abortion and Infanticide.** in Peter Singer. Ed., Applied Ethics Oxford : Oxford University Press, 1987.

Sir David Ross. **Foundation of Ethics.** London : University Paperbacks, 1966.

Stephen R.L. Clark. **Aristotle’s Man : Speculations upon Aristotelian Anthropology.** New York : Oxford University Press, 1975.

William S. Sahakian. **History of Philosophy : From the Earliest Times to he Present.** New York. Hagerstown. San Francisco. London, 1968.

W.T. Jones. **A History of Western Philosophy.** Harg – Court, Brace andCompany, Inc., 1952.

W.T. Stace. **A Critical History of Greek Philosophy.** Macmillan & Co., Ltd.,1953.

ภาคผนวก

ภาคผนวก

ประวัติพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยย่อ

(๑) สถานที่ประสูติ

สถานที่ประสูติของพระพุทธองค์ พระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายา ได้ร่วมเสวยรมย์โดยสุขสบาย ไม่นานพระนางเจ้าสิริมหามายาก็ทรงพระครรภ์

ขณะที่พระนางสิริมหามายาทรงพระครรภ์ก่อนจะครบกำหนดประสูติ ได้เสด็จกลับกรุงเทวทหะ เมื่อขบวนเสด็จไปถึงสวนลุมพินีซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงเทวทหะ เผอิญพระนางสิริมหามายาก็ทรงประจวบพระครรภ์และประสูติพระราชโอรส พอประสูติแล้ว ทรงดำเนินด้วยพระบาทได้ ๗ ก้าว เปล่งอาภิสวาทว่า^๑ “เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก”

วันประสูติของพระราชโอรสตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปฏิทินโหราศาสตร์ โดย หลวงอรรถวาทิธรรมประวรรต (วิเชียร จันทน์หอม เปரியุ) กล่าวว่า วันประสูติตรงกับวันพุธที่ ๑๘ พฤษภาคม อัญชันศักราช ๖๘^๒ เวลา ๑๑ นาฬิกา ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี

สำหรับพระวรกายต้องด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ^๓ ครั้นพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงทราบจึงเชิญเสด็จกลับพระนคร อสิตดาบสหรือกาฬเทวิลดาบส^๔ ได้พยากรณ์ลักษณะหากอยู่ครองเพศมรณวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และถ้าออกผนวชจะได้เป็นพระศาสดา

เมื่อประสูติได้ ๕ วัน ได้เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คน มาขนานพระนามว่า^๕ “สิทธัตถกุมาร” และโกณฑัญญะได้ทำนายว่าพระราชกุมารจะออกบวชเป็นศาสดาแน่นอน

^๑ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๑/๑๓, (ไทย) ๑๐/๓๑/๑๔.

^๒ อัญชันศักราช คือ การนับศักราชที่พระเจ้าอัญชนะ พระอัยกาของพระพุทธเจ้าตั้งขึ้น เริ่มใช้เมื่อก่อนพุทธศักราช ๑๔๘ ปี.

^๓ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๕/๑๕-๑๖, (ไทย) ๑๐/๓๕/๑๖-๒๐.

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗.

^๕ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๒๕.

เมื่อประสูติได้ ๗ วัน พระนางสิริมหามายาสืบพระชนม์ และพระนางประชาบดีโคตมีพระมาตุจฉาเลี้ยงต่อมา และพระนางมีบุตรนามว่า “นันทกุมาร” มีพระราชบุตรนามว่า “รูปนันทา”

เมื่อพระชนมายุได้ ๗ ปี พระราชบิดาขุดสระให้ ๓ สระ ปลุกบัวเพื่อให้เล่น ตำราญพระหฤทัย และได้ศึกษาศิลปวิทยาในสำนักครูวิศวามิตร เรียนจนสิ้นความรู้ครู อาจารย์ ถึง ๑๘ ศาสตร์ คือ

(๑) สุตติ (ความรู้ทั่วไป)	(๒) สัมมติ (ความรู้กฎธรรมเนียม)
(๓) สังขยา (การคำนวณ)	(๔) โยคยันต์ (การช่าง การยนต์)
(๕) นีติ (ธรรมศาสตร์)	(๖) วิเสติกา (ความรู้กาลอันเกิดมงคล)
(๗) คันธัพพา (วิชาร้องเพลง)	(๘) คณิกา (วิชาบริหารร่างกาย)
(๙) ธนูปเพชา (ยิธนู)	(๑๐) ปุราณา (วิชาโบราณคดี)
(๑๑) ติกิจฉา (วิชาแพทย์)	(๑๒) อิติहाสา (ประวัติศาสตร์)
(๑๓) โชติ (ดาราศาสตร์)	(๑๔) มายา (ตำราพิชัยสงคราม)
(๑๕) ฉันทสา (การประพันธ์)	(๑๖) เกตุ (วาทศิลป์)
(๑๗) มันทา (มนตร์)	(๑๘) สัททา (ไวยากรณ์)

เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ ปี พระราชบิดาตรัสสั่งให้สร้างปราสาท ๓ หลัง และได้ขอร้องนางยโสธรา (พิมพา) พระราชบุตรีพระเจ้าสุปปพุทธะกับพระนางอมิตตา ทรงเสวยสุขสมบัติทั้งกลางวันกลางคืนบำเรอคนตรีล้วนแต่สตรีบรรเลง ไม่มีบุรุษเจือปนบนปราสาท ๓ ถุ

เมื่อพระชนมายุได้ ๑๙ ปี มีพระโอรสประสูติ ทรงพระนามว่า ราหุลกุมาร แปลว่า “บ่วง” เพราะอาศัยอุทานของพระมหาบุรุษซึ่งเปล่งขึ้นในเวลาทราบว่พระโอรสประสูติว่า ราหุล ชาค์ พนฺธน์ ชาค์

(๒) เสด็จออกบรรพชา

พระองค์เกิดเบื่อหน่ายในการครองฆราวาสสมบัติ ตามความแห่งมหาปทานสูตร ว่าได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ เมื่อเสด็จอยู่ในอุทยาน ทรงเกิดธรรมสังเวช ทรงดำริว่า “สาธุโข ปุพฺพชฺชชา” บวชดีนักแล จึงเสด็จหนีออกในเวลา กลางคืน ทรงม้ากัณฐกะ มีนายฉันทะตามเสด็จ ถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา ทรงตัดเมาลีด้วยพระขรรค์ และให้นายฉันทะนำม้ากัณฐกะ กลับพระนคร ทรงปลงพระศกเกศและพระมัสสุ ทรงผ้ากา

สาวพัศตร์ทรงผนวชด้วยปริศนฐิตั้งพระฤทัยว่า “อนิวดติ ภวิสฺสามิ พุรหมจริยปรายโน” เราจักเป็นบุคคลไม่กลับคืนยังฆราวาสวิสัย จักมีพรหมจรรย์เป็นที่ไป ณ เบื้องหน้า^๖

ทรงทรมานพระวรกาย อย่างแรงกล้า เพื่อบรรลุสังขารม มี ๓ วาระด้วยกัน คือ วาระที่ ๑ ทรงกดพระทนต์ด้วยพระทนต์ กดพระตาลูด้วยพระชีวหาไว้ให้แน่นจนพระเสโทไหลออกจากพระกัจฉะ

วาระที่ ๒ ทรงกลั่นลมหายใจเข้าออก

วาระที่ ๓ ทรงอดอาหารจนกระทั่งขนเน่าหลุดร่วง

แต่แล้วพระองค์ก็ได้ข้อสรุปว่า สิ่งที่พระองค์ปฏิบัตินั้น ปรากฏแจ่มแจ้งโดยประสบการณ์อย่างแท้จริงว่า “สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้น ซึ่งมีกายไม่ได้ออกจากกาม และมีความพอใจรักใคร่ในกาม ยังละให้สงบไม่ได้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนา อันกล้าแสบเผ็ดที่เกิดเพราะความเพียรที่ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้ เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง บุคคลแช่น้ำไว้ “ถ้าจะเอาไปสีไฟก็เหนียวปล่าว”

ข้อสรุปที่สองว่า “สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้น แม้มีกายหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมีความพอใจรักใคร่ในกาม ยังละให้สงบไม่ได้ดี สมณพราหมณ์เหล่านั้น แต่ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้น อันเกิดเพราะความเพียรที่ดี” ไม่ได้เสวยที่ดี ก็ไม่ควรตรัสรู้ “เหมือนไม้สดมียางวางไว้บนบก” ไม่อาจสีให้เกิดไฟได้

ข้อสรุปที่สามว่า “สมณพราหมณ์เหล่าใด มีกายหลีกออกจากกามแล้ว ละความพอใจรักใคร่ในกามให้สงบระงับดีแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้น อันเกิดเพราะความเพียรที่ดี แม้ไม่ได้เสวยเลยก็ดี ก็ควรจะตรัสรู้ได้” เหมือนไม้แห้งไถลงน้ำ วางบนบก สีให้เกิดไฟได้ เมื่อพระองค์ได้ข้อสรุปทั้งสาม เป็นสมมุติฐานที่ได้จากการปฏิบัติ ทดลองโดยตรงเห็นว่าจะมีวิธีการอย่างอื่นให้ตรัสรู้ได้ จึงหันกลับมาเสวยอาหารโดยปกติ^๗

(๓) ทรงศึกษากับอาจารย์ดาบส

พระองค์ได้ศึกษากับอาจารย์ ๒ ท่าน คืออาฬารดาบส กาลามโคตรและอุทกดาบส รามบุตร โดยศึกษากับสำนักอาฬารดาบส จนบรรลุสมาบัติ ๗ (รูปฌาน ๔ + อรูปฌาน ๓) ก็สิ้นความรู้เพียงอาภิญญญาณตนสมาบัติ ไม่เป็นหนทางเพื่อโพธิญาณ เป็นแต่สันติวิหาร จึงจาริก

^๖ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว), ปฐมสมโพธิธรรมสมบัติ หมวดที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๕.

^๗ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๗๔-๓๗๖/๓๓๕-๓๓๗, (ไทย) ๑๒/๓๗๔-๓๗๖/ ๔๑๐-๔๑๑.

ไปยังสำนักอุทกดาบส จนบรรลุรูปาวจรธรรมที่ ๔ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ จนได้สมาบัติ ๘ แต่ไม่ทรงพอพระทัยเพราะเห็นว่ายังไม่ใช้ทางพ้นทุกข์จึงทรงลาอาจารย์ทั้งสองไป

(๔) ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา

ต่อมาทรงแสวงหาสังขารด้วยพระองค์เอง ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งมีสภาพทางธรรมชาติดีพระองค์ได้ประทับเพื่อปฏิบัติบำเพ็ญเพียรตามความเชื่อด้วยวิธีการทรมานตนเอง^๔ (อรรถกถาโมกขกัมมสูตร)

(๕) สถานที่ตรัสรู้

เมื่อพระองค์หันมาเสวยพระกระยาหาร พวกปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ จึงหมดศรัทธาต่อพระองค์ และได้พากันออกจากที่นั่นไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (สارนาถปัจจุบัน) แขวงเมืองพาราณสี เมื่อพระวรกายมีกำลังอย่างเดิมทรงเริ่มความเพียรเป็นไปในจิตต่อไป นับตั้งแต่บรรพชามา ๖ ปี จึงได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ในราตรีแห่งวิสาขปุณณมี คติเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงที่ไตรัมไม้อัสสัฏถพฤกษ์โพธิใบ ในปีก่อนพุทธศก ๔๕ รีมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา หันพระพักตร์ด้านบูรพาทิศภาว

(๖) ความเพียรส่งผลต่อการตรัสรู้

พระพุทธองค์ ทรงอธิบายความเพียรจาตุรงคมหาปธานมืองค์ ๔ อย่าง^๕ ว่า

“หนังและเอ็นและอัฐิ และมังสะโลหิตในกายจงแห้งเหือดไปเถิด คุณพิเศษ อันล้ำเลิศใดที่เป็นวิสัยบุคคลจะถึงได้ด้วยเรี่ยวแรง และความเพียรแห่งบุรุษ เมื่อไม่บรรลุถึงคุณพิเศษนั้น จักไม่สละละความเพียรเสีย จิตเรายังไม่วิมุตติหลุดพ้นพิเศษไปจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือนั่นด้วยอุปาทานเพียงใดแล้ว เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นั่งขัดสมาธิอันนี้เลยเพียงนั้น”

เมื่อทำจิตภาวนาจนบริสุทธิ์เป็นสมาธิมีอารมณ์เดียวก็เข้าถึงผลการปฏิบัติคือได้ฌาน ๔ ได้แก่ ปฐมฌาน มืองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา ทุติยฌาน มืองค์ ๓ คือ ปิติ

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒), หน้า ๒๘-๓๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

สุข เอกัคคตา ตติยฌาน มืองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา จตุตถฌาน มืองค์ ๒ คือ เอกัคคตา อุเบกขา ก็
หันมาพิจารณาธรรมจนเกิด ฌาน ๓ (วิชา ๓) คือ ในยามคั่น บรรลุบุพเพนิวาสานุสติญาณ
ยามที่ ๒ จุตูปปาตญาณ ยามที่ ๓ อาสวักขยญาณ

(๓) สิ่งที่ได้จากการตรัสรู้

ผลจากการตรัสรู้ก็คือ ฌาน ๔ และ ญาณ ๓ สำหรับญาณที่ ๑ นั้น ทำให้รู้อัตภาพ
โดยเป็นแต่สภาวะอย่างหนึ่งคือ ธาตุ ๔ มี ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่ประกอบในเบญจขันธ์ และทรง
กำจัดความหลงในขันธ์ ๕ ด้วย ญาณ ๑ ในญาณที่ ๒ เห็นขันธ์ ๕ ย่อมเป็นไปตามอำนาจแห่ง
ธรรมดา รวมกันเป็นบุคคล สัตว์แล้วแตกสลายจากกัน ในญาณที่ ๓ หยั่งรู้ขันธ์ โดยความเป็น
เหตุและผลเหมือนสายโซ่ เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท และเห็นความจริง เรียกว่าอริยสัจจ์ ๔
เป็นต้น ครั้นทรงตรัสรู้ประทับอยู่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๗ วัน โดยพิจารณา ปฏิจจสมุปบาท
ทั้งอนุโลมปฏิโลมทั้งสามยามแล้วทรงเปล่งอุทานดังนี้

พุทธอุทาน^{๑๐}

ในปฐมยามว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อ
นั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้แจ้งธรรมว่าเกิดแต่เหตุ

ในมัชฌิมยามว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่
เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงนั้น ย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย (ว่าเป็นเหตุ
สิ้นแห่งผลทั้งหลายด้วย)

ในปัจฉิมยามว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏชัดแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่
เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนาเสียได้ ดุจพระอาทิตย์กำจัดอุท้ยกำจัดมืดทำ
อากาศให้สว่าง ฉะนั้น

สำหรับธรรมทั้งหลายคืออริยสัจจ์ ๔ หมายถึงความจริงอันประเสริฐ ได้แก่

๑. รู้ทุกข์
๒. รู้ทุกข์สมุทัย
๓. รู้ทุกข์นิโรธ
๔. รู้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา

^{๑๐} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๒๓/๑๒๔-๑๓๐, (ไทย) ๒๕/๒๓/๒๒๕.

เมื่อรู้ความจริงจากการพิจารณาหาเหตุผล เพื่อจะได้รู้ถึงปัจจัยแห่งขรา มรณะนั้น
เองจนพบเหตุผลเป็นลำดับตายโซ่ที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาททั้งหลาย คือ

อวิชชา → สังขาร → วิญญาณ → นามรูป → สฬายตนะ →
ผัสสะ → เวทนา → ตัณหา → อุปาทาน → ภพ →ชาติ → ชรามรณะ →
โสกะ → ปริเทวะ → ทุกข → โทมนัส

ทั้ง ๑๒ องค์ธรรมเป็นเหตุทำให้ทุกชีวิตมีความโศกเศร้า ร่ำไรรำพัน เป็นทุกข์ คับ
แค้นใจไม่มีที่สิ้นสุด

(๘) ปฐมเทศนา

พระพุทธองค์ทรงเลือกธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรสอนปัญจวัคคีย์และแสดง
มัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง จนพระอัญญาโกณฑัญญะบรรลุอีกทั้งปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕
บรรลุพระอรหันต์ ต่อจากนั้นพระยสกุบุตรได้ฟังอนุปุปพิกขา และเพื่อนพระยส ๔ คน ได้
บวชจนบรรลุพระอรหันต์ รวมทั้งเพื่อนของเพื่อนพระยสได้ทราบข่าวพากันบวชตามจนบรรลุ
ธรรมเมื่อส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาพวกภิกษุวัคคีย์ ๓๐ คน ได้ฟังอนุปุปพิกขาและ
อริยสัจ ๔ เกิดดวงตาเห็นธรรมจึงบวชเป็นพระอรหันต์ เมื่อพบชฎิล ๓ พี่น้องคือ อรุเวล
กัถสปะ นทีกัถสปะ และคยาภิธสปะ ซึ่งมีบริวาร ๕๐๐, ๓๐๐, ๒๐๐ ตามลำดับได้ฟังธรรมคือ
อาทิตปริยายสูตร ทั้งหมดบวชแล้วก็บรรลุพระอรหันต์ ต่อมาพระโมคคัลลานะและพระสารี
บุตรได้ฟังพระอัสสชิแสดงธรรมว่า ธรรมใดเกิดแต่เหตุพระศาสดาทรงแสดงเหตุของธรรมนั้น
จนได้ดวงตาเห็นธรรม พร้อมกับเพื่อนของพระโมคคัลลานะ และพระสารีบุตร ครั้งนั้นจึงเกิด
มีพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูป

(๙) การเผยแผ่ศาสนา

พระองค์ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ได้แก่อุดมการณ์ หลักการ และวิธีการ แก่
พระสงฆ์เพื่อใช้เป็นแม่แบบในการเผยแผ่ศาสนา กล่าวคือ **

(๑) อุดมการณ์ คือ ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น
ไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ

** ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๔๓-๔๔, (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

(๒) หลักการ คือการไม่ทำบาปทั้งปวง การกระทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

(๓) วิธีการ คือ การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาฏิโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

(๑๐) วิธีการแสดงธรรม

เมื่อทรงแสดงธรรมสั่งสอนจะกล่าวเรื่องราวเป็นลำดับ ถ้าจะมีผู้บรรลุธรรมขณะฟังธรรมซึ่งต้องมีความพร้อม ๔ ประการ คือ (๑) เป็นมนุษย์ (๒) เป็นคฤหัสถ์ มีอุปนิสัยอินทรีย์แก่กล้า (๓) ควรบรรลุโลกุตตรคุณในที่นั้น (๔) แล้วจึงสอนธรรมในที่นั้นด้วยอาการ ๔ อย่าง คือ

(๑) สันทัตตสนา แสดงกรรมอันมีโทษควรละเสีย กรรมไม่มีโทษควรประกอบให้ผู้ฟังเห็นด้วยดี ดังกระทำในที่เฉพาะหน้า

(๒) สมาทปนา ชักชวนให้ผู้ฟังถือเอาด้วยดีโดยกิจที่ควรละเสียและควรประพฤติ

(๓) สมุตเตชนา ให้ผู้ฟังกล่าวหาญในที่จะละเสียและเจริญ

(๔) สัมปหังสนา พรรณาคุณแห่งความละเสียให้ผู้ฟังรื่นเริงบรรเทิงใจ

(๑๑) เหตุที่ตรัสเกี่ยวกับมิตร

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสาकยะ ชื่อว่าสักกระในแคว้นสักกะ ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลพระพุทธองค์ดังนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ กิ่งหนึ่ง"^{๑๒}

พระพุทธองค์ ได้ตรัสค้ำจັນขึ้นว่า “อย่างกล่าวอย่างนั้น อานนท์ อย่างกล่าวอย่างนั้น อานนท์ ที่จริง ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว อานนท์ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอุริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอุริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก”^{๑๓}

^{๑๒} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒-๓/๒, (ไทย) ๑๕/๒/๒.

^{๑๓} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒-๓/๒-๓, (ไทย) ๑๕/๒/๓.

อนึ่ง การยกเอาพระสูตรสำคัญที่สุด ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสคัดค้านพระอานนท์ที่กราบทูลว่า การมีเพื่อนดี เป็นเพียงครึ่งหนึ่งของพรหมจรรย์เท่านั้น แต่พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นทั้งหมดทีเดียว

ข้อนี้เป็นที่รับรองของท่านผู้รู้ อย่างชนิดไม่ต้องสงสัยเลย เพราะมีสุภาษิตรับรองอยู่ทั่วไป เช่น คบคนเช่นใด ย่อมเป็นเช่นคนนั้น คบคนเลวย่อมเลวตาม และคบคนดีย่อมดีขึ้น ในทันทีเป็นต้น ในมงคล ๓๘ ท่านจึงได้วางหรือจัดวางไม่คบคนพาล ไว้เป็นข้อแรก และจัดการคบกับบัณฑิตไว้เป็นข้อที่ ๒ ทั้งนี้ก็เพราะ การคบเพื่อนเหมือนกับการเริ่มต้น ของการเดินทาง การคบเพื่อนที่ไม่ดี ก็เหมือนการเดินทางผิด ยิ่งเดินก็ยิ่งผิด ทางที่ถูกต้องคือ ต้องตั้งต้นเดินใหม่ นั่นคือการเลือกคบแต่คนดี

(๑๒) หลักธรรมสากลสำหรับการผูกมิตร

ก. สังกหัตถุ ๔ หมายถึง หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรี เอื้อเฟื้อ เกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน มีอยู่ ๔ ประการ^{๑๔} ได้แก่

(๑) ทาน คือการให้ การเสียสละ หรือการเอื้อเฟื้อแบ่งปันของๆตนเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว เราควรคำนึงอยู่เสมอว่า ทรัพย์สินของที่เราหามาได้ มิใช่สิ่งจีรังยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

(๒) ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสำหรับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างยิ่ง เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปิยวาจานั้น จะต้องพูดโดยยึดถือหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด

เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

(๓) อัตถจริยา คือ การสงเคราะห์ทุกชนิดหรือการประพฤตินในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น

(๔) สมานัตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอต้นเสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยม และไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วย

^{๑๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๓/๒๐๖, (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๕๕.

ดังนั้น ใครมีเพื่อนที่ดีอยู่แล้ว ก็ควรจะถนอมน้ำใจด้วยการปฏิบัติตาม "สังคหวัตถุ ๔" อย่างสม่ำเสมอ ก็ย่อมจะผูกน้ำใจเพื่อนที่ดี ไว้ได้ตลอดกาล ถ้ามีเพื่อนเป็นคนชั่ว ก็ควรเร่งถอนตัว ตีจากเสียให้เร็วที่สุด เพื่อป้องกันทุกข์ภัย ที่จะมีในปัจจุบัน และในอนาคต

ข. สาราณียธรรม หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึงกัน ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน หลักการอยู่ร่วมกัน หลักธรรมที่เป็นองค์ประกอบของชุมชน ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง มี ๖ ประการ^{๑๕} ได้แก่

(๑) เมตตาทายกรรม ตั้งเมตตาทายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยเหลือ กิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะ ด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

(๒) เมตตาวจิกรรม ตั้งเมตตาวจิกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(๓) เมตตามโนกรรม ตั้งเมตตามโนกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

(๔) สาธารณโกติ ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยเจือจาน ให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

(๕) ศีลสามัญญุตตา มีศีลบริสุทธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของหมู่คณะ

(๖) ทิฏฐิสามัญญุตตา มีทิฏฐิดีงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญ ที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นสิ้นทุกข์ หรือขจัดปัญหา

ธรรม ๖ ประการนี้ มีคุณคือ เป็นสารณียะ ทำให้เป็นที่ระลึกถึง เป็นปิยกรณ์ ทำให้เป็นที่รัก เป็นครุกรณ์ ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ ความประสานกลมกลืน เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี และเพื่อเอกราช ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

^{๑๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๔/๒๑๕-๒๑๖, (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑.

(๑๓) วัตถุประสงค์ในการสอน

- (๑) เพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจด วิเศษจากกิเลสตาม บาปตามทั้งหลาย
- (๒) เพื่อถอนความยึดถือมานะ ตัณหา
- (๓) เพื่อเกิดความเบื่อหน่าย
- (๔) เพื่อนำราคะ โทสะ โมหะ ออกไปให้เสื่อมสูญ
- (๕) เพื่อจะมีให้ประกอบพัวพันรังรัดไว้ด้วยกิเลส
- (๖) เพื่อมิให้ถ่มม่นด้วยอุปาทาน ๔
- (๗) เพื่อจะกลายราคะมิให้ยึดอมจิตอยู่
- (๘) เพื่อความเมาะจะได้สร้างเสื่อมคลายออกไป
- (๙) เพื่อจะนำเสียให้ฉิบหายดังตัณหาคือกระหายน้ำ
- (๑๐) เพื่อจะถอนขึ้นซึ่งอาลัย ฉันทะ สีนหา รักใคร่ในอารมณ์ต่างๆ
- (๑๑) เพื่อจะเข้าไปตัดเสียซึ่งวัฏฏะ คือกิเลส กรรม วิบาก
- (๑๒) เพื่อจะสิ้นไปแห่งตัณหาเครื่องค้ำจุนแห่งใจ
- (๑๓) เพื่อจะวิลาสปราศจากกิเลสอันยึดอมจิต
- (๑๔) เพื่อจะดับสนิท ดับไม่เหลือแห่งกองทุกข์และกองกิเลส
- (๑๕) เพื่อนิพพานดับไม่เหลือแห่งเพลิงกิเลส มีราคะและกองทุกข์มีชาติ เป็นต้น

(๑๔) หลักการแสดงธรรม

- (๑) หวังให้สัตว์ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง รู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้
- (๒) แสดงธรรมเพื่อให้สรรพสัตว์ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง
- (๓) แสดงธรรมมิได้กะเกณฑ์ให้สาวกเชื่อ
- (๔) แสดงคุณที่สามารถนำไปปฏิบัติได้
- (๕) ไม่แสดงธรรมที่ผู้ปฏิบัติกระทำไม่ได้ผลจริง

(๑๕) สถานที่ปรินิพพาน

พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้ ๔๕ พรรษา ในพรรษาสุดท้ายทรงจำพรรษาอยู่ที่เวฬุคาม เมืองไพศาลี ในพรรษานั้น พระองค์ทรงประชวรอย่างหนักแต่ก็ทรงอดกลั้นทุกขเวทนาด้วยอธิวาสขันติ ทรงขับไล่ทุกขเวทนาให้หมดไปด้วยพลังแห่งอิทธิบาทเวทนา เมื่อออกพรรษาแล้วทรงเที่ยวสอนมหาชนตามปกติเรื่อยมาจนถึงวันเพ็ญ เดือน ๓ พระพุทธองค์จึงได้ปลงอายุสังขาร และได้กล่าวว่าอีก ๓ เดือน พระองค์จะเสด็จปรินิพพาน

ช่วงเวลาเช้าของวันที่จะปรินิพพานได้เสด็จไปฉันภัตตาหารที่บ้านของนายจุนทะ เมื่อพระพุทธรองค์ทรงอิ่มแล้ว ก็เกิดประจวบลงพระโลหิตจึงรับสั่งให้พระอานนท์พาเสด็จกลับไปยังป่าสาละวัน เมืองกุสินารา และเปิดโอกาสให้ถามข้อสงสัย เมื่อหมดข้อสงสัย พระพุทธรองค์ทรงรับสั่งตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๑๖} ในปัจฉิมยามพระองค์ก็ทรงเข้าฌานสมาบัติ โดยทรงไสยาสน์เบื้องขวา หันพระเศียรไปยังทิศอุดรระหว่างคันรึง ๒ คัน พระพุทธรองค์ทรงเข้าซึ่งสัญญาเวทียัตินิโรธสมาบัติ จนถึงปัจฉิมยามแห่งราตรี วิสาขปุรณมี จึงเสด็จปรินิพพานและถวายพระเพลิงพระสรีระพระพุทธรองค์ ณ มกุฏพันธเจดีย์ เมืองกุสินารานั้นเอง

ประวัติและผลงานของอาริสโตเติล

(๑) สถานที่เกิด - ปีที่เกิด - ถึงแก่กรรม

สถานที่เกิด อาริสโตเติล เกิดที่เมืองสตากิรา (Stagira)^{๑๗} ซึ่งเป็นเมืองท่าของแคว้นเทรซ ทางตะวันตกเฉียงเหนือของทะเลอีเจียน (Aegaen) และเป็นเมืองของพวกมาซิโดเนีย (Macedonia) อันเป็นอาณานิคมของพวกกรีก เกิดเมื่อปี ๓๘๔ ก่อนคริสตกาล ถึงแก่กรรมเมื่อ ๓๒๒ ปี ก่อนคริสตกาล

(๒) ช่วงชีวิตในวัยเด็ก

บิดาชื่อนิโคมาคัส เป็นแพทย์หลวงประจำราชสำนักของพระเจ้าอามินต์สที่ ๒ (Amyntus 2)^{๑๘} แห่งเมืองมาซิโดเนีย ซึ่งเป็นพระราชบิดาของเจ้าชายฟิลลิป ส่วนมารดานั้นไม่มีหลักฐานปรากฏว่ามีชื่อหรือประวัติอย่างไร ทราบเพียงแต่ว่าเป็นบุตรสาวชนบทแห่งหนึ่งของเมืองสตากิราเท่านั้น บิดาถึงแก่กรรมตั้งแต่อาริสโตเติลยังเล็ก ผู้เป็นแม่จึงส่งไปศึกษาต่อ^{๑๙}

^{๑๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๑๗} เรียกว่า Stagirus ว่า สตากิรัสหรือสตากิรุส, Stagira สตากิราหรือสตาจิรา.

^{๑๘} พระอัยกาของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช.

^{๑๙} คัมภีร์ ที่ สเตซ, ปรัชญากรีก, แปลโดย ปรีชา ช้างขวัญยืน, หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

(๓) วัยศึกษา และช่วงอายุ ๑๗-๓๗ ปี

อาริสโตเติลได้รับการศึกษา จากราชสำนักมาซิโดเนียและมาศึกษาต่อยังนครรัฐเอเธนส์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งพุทธปัญญาของโลกเพื่อศึกษาต่อให้จบ ในขณะนั้นท่านอายุได้ ๑๗ ปีเศษ^{๒๑} ท่านได้สมัครเข้าศึกษาเป็นศิษย์ของเพลโต ในสำนักอะคาเดมี (Academy) เป็นเวลานานถึง ๒๐ ปี ได้เรียนวิชาคณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ การปกครอง และปรัชญา ฯลฯ จากเพลโตอย่างลึกซึ้ง

ช่วงอายุ ๑๗-๓๗ ปี อาริสโตเติลเป็นผู้ที่ใฝ่ใจศึกษาหาความรู้ด้วยความตั้งใจอย่างยิ่ง มีความฉลาดสนใจเรียนรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง แล้วเก็บมาคิดหาคำตอบโดยอาศัยหลักที่ได้จากเพลโต แสดงให้เห็นถึงการขวนขวายติดตามความรู้ทั้งอย่างไม่รู้เบื่อไม่ทอดอຍ เพลโต ถึงกับยกย่องอาริสโตเติลว่าเป็นสมองของสำนักศึกษา และเป็นที่รักใคร่ของเพลโตอย่างมาก

อนึ่ง อาริสโตเติลกลายเป็นที่รักใคร่ของเพลโต ก็เป็นที่อิจฉาของบรรดาศิษย์คนอื่นๆ เป็นธรรมดา จนถึงกับใส่ร้ายว่าเป็นผู้กตัญญู เนรคุณด้วยการคิดจะตั้งตัวเป็นใหญ่ในอะคาเดมีแทนเพลโต จึงเกิดความแตกแยกระหว่างศิษย์ด้วยกัน ครั้นเพลโตถึงแก่กรรม ก่อนคริสต์กาล ๓๔๗ ปี สปีวชิปปุส (Speusippus) ผู้เป็นหลานได้รับเลือกเป็นเจ้าสำนัก อาริสโตเติลได้ออกจากสำนักอะคาเดมีพร้อมด้วยเซโนกราตีส (Xenocrates) เพื่อนร่วมสำนักเดียวกัน

(๔) เดินทางออกจากอะคาเดมี

ท่านเดินทางไปตามเมืองต่างๆ แลพบทะเลเอเจียนจนถึงเมืองสเค็ปซิส (Scepsis)^{๒๒} ได้พบกับศิษย์เก่าเพลโต ๒ คน คือ อีรัสตุส (Erastus) และคอรึคคัส (Coriscus) ได้ให้การต้อนรับอาริสโตเติลและเพื่อนเป็นอย่างดี และแนะนำให้รู้จักกับเจ้าชายเฮอร์เมียส (Hermias) แห่งเมืองอตาร์นีอัน (Atarnias) ในเอเชียไมเนอร์ ซึ่งเคยเป็นศิษย์เช่นเดียวกัน

(๕) ช่วงชีวิต ๓๐ ปี ที่อาศัยอยู่เมืองอตาร์นีอัส

ช่วงอายุ ๓๐ ปี ที่เมืองอตาร์นีอัสของพระเจ้าเฮอร์เมียส อาริสโตเติลและเพื่อนได้รับเชิญ จากเจ้าชายเฮอร์เมียสให้ไปศึกษายังสำนักของพระองค์ ท่านอยู่ที่นี่เป็นเวลา ๓ ปี ในระหว่างที่พักอยู่ที่นั่นได้แต่งงานกับไพริอัส หลานสาวของเจ้าชายเฮอร์เมียส^{๒๓} และได้แต่งงาน

^{๒๑} บ้างว่า อายุ ๑๘ ปี.

^{๒๒} ได้ไปเมืองแอสซุส (Assus) และได้ศึกษาวิชาชีววิทยาทางทะเลที่เมืองเรสบอส (Resbos).

^{๒๓} ในปี ๓๔๔ ก่อนคริสต์กาล.

ครั้งที่ ๒ กับเซอร์ปิลลิสมีบุตรชายคนหนึ่งชื่อนิโคมาคัส ปลายปีที่ ๓ พวกเปอร์เซียได้ยกทัพมารุกรานเมืองอาร์ทาเนียส อาริสโตเติลจึงหลบหนีไปอยู่เมืองไมติลี

(๖) ช่วงชีวิตที่อยู่เมืองไมติลี

ขณะที่ท่านหลบหนีมาอยู่เมืองนี้ ได้ท่องเที่ยวแสวงหาความรู้เพิ่มเติม โดยเฉพาะชีววิทยาและปรัชญา และศึกษาลักษณะการปกครองของเมืองต่างๆ แล้วสรุปหลักเกณฑ์ของเมืองต่างๆ ไว้ ในขณะเดียวกันได้ท่องเที่ยวสอนความรู้ให้แก่ศิษย์ไปด้วยจนชื่อเสียงรู้จักอย่างกว้างขวาง

(๗) เป็นอาจารย์เจ้าชายอเล็กซานเดอร์ ๕ ปี

พระเจ้าฟิลิปที่ ๒ ผู้เป็นบิดาของอเล็กซานเดอร์ทรงทราบ ให้เชิญอาริสโตเติลไปเป็นพระอาจารย์ของอเล็กซานเดอร์เจ้าชายหนุ่มผู้ได้พิชิตโลกในเวลาต่อมา ขณะนั้นเจ้าชายอายุได้ ๓๐ ปี ได้ถวายการศึกษาอยู่ ๕ ปี ในขั้นต้นเขาได้สอนให้เจ้าชายนิยมชมชอบวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมของกรีก โดยเริ่มด้วยการนำบทประพันธ์ของโฮเมอร์ (Homer) จินตกรีกกรีก ก่อน ค.ศ. ประมาณ ๘๐๐ ปี ตอนที่กล่าวถึงวีรบุรุษมาสอน เพราะวีรบุรุษส่วนใหญ่ในบทประพันธ์ของโฮเมอร์นั้น มีบุคลิกลักษณะคล้ายคลึงกับชาวมาซิโดเนีย ซึ่งเป็นพื้นเพเดิมของเจ้าชาย จึงต้องประทับใจเป็นอย่างมาก

ในยุคนั้นมัธยมฟีลิปมีอำนาจมาก สามารถตีเมืองใกล้เคียงมาเป็นเมืองขึ้นได้มากมาย เจ้าชายจึงถูกพันธุนาการด้วยความโหดเหี้ยม ป่าเถื่อน มาตั้งแต่ยังเยาว์ได้พบเห็นการสู้รบและฆ่าฟันกันอยู่เป็นนิจ ทำให้นิสัยใจคอแข็งกระด้าง ขาดความอ่อนโยน ไม่ยอมผ่อนปรนให้ใคร นิยมใช้พลกำลัง จึงเป็นที่หนักใจแก่ผู้สอน แต่อาริสโตเติลก็พยายามใช้จิตวิทยาได้เป็นอย่างดี อาริสโตเติลเคยกล่าวว่างานสอนที่ยากที่สุดอย่างหนึ่งก็คือสอนคนที่จะไปเป็นผู้นำ แต่ท่านก็ได้ขอร้องทำหน้าที่อาจารย์อย่างดี โดยสอนศิลปวิทยาแขนงอื่นๆ เช่น ปรัชญา วิทยาศาสตร์ วรรณกรรม ท่านก็จะสอนให้ลูกศิษย์ฟังทันที แล้วมีการถกเถียงกันด้วยวิชาปรัชญา การสอนลักษณะนี้ต่อมาได้กลายเป็นลัทธิทางการศึกษาที่เรียกว่า “เปอร์ริปาเตติกส์” (Peripatetics)^{๒๔}

^{๒๔} ภาษากรีกว่า เปอริปาโตส (Peripatos) แปลว่าการเดินไปเดินมา.

ในภาคบ้ายแสดงปาฐกถาให้ลูกศิษย์ฟังเกี่ยวกับหลักสุนทรพจน์หรือหลักการพูด นอกจากนั้นก็มีวิชาปรัชญา ชีววิทยา และธรรมชาติวิทยา มีการอภิปรายและโต้เถียงที่สลับกัน เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าฟัง กระตุ้นให้เกิดการแสวงหาความรู้

(๘) การยกทัพมายึดเอเธนส์กับชีวิต ๑๒ ปีในไลเซอุม

ช่วงระหว่างที่อาริสโตเติลทำการสอนอยู่ที่ไลเซอูสนั้น พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ได้ยกทัพยึดกรุงเอเธนส์เอาไว้ ทำให้ประชาชนระส่ำระสาย ต่างพากันหลบหนีจากกรุงเอเธนส์ทำให้ประชาชนพากันเกลียดชังเจ้าชายอเล็กซานเดอร์ และพลอยเกลียดชังอาริสโตเติลไปด้วย เนื่องจากเขาได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าชาย^{๒๕} แต่เขาก็ยังสอนต่อไปเพราะยังมีศิษย์ที่เคารพรักอยู่มาก และสอนนานถึง ๑๒ ปี

(๙) เกิดความปั่นป่วนที่กรุงเอเธนส์

เมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์สิ้นพระชนม์ที่บาบิโลน กรุงเอเธนส์เกิดปั่นป่วนขึ้นเนื่องจากประชาชนแตกแยกเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งรักใคร่บรรดาทายาทของเจ้าชายอเล็กซานเดอร์ อีกฝ่ายหนึ่งพยายามตั้งตัวเป็นอิสระ มีจำนวนมากกว่า พวกหลังนี้กล่าวหาว่า อาริสโตเติลทรยศต่อเอเธนส์ ทำให้รัฐบาลของเอเธนส์ตกอยู่ในกำมือของพวกมาซิโดเนีย แต่เมื่อมาซิโดเนียหมดอำนาจ พวกต่อต้านจึงมีอำนาจเหนือกว่า เขาตั้งข้อหาว่าอาริสโตเติลเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ เพื่อให้พ้นจากการถูกดำเนินคดี ท่านหนีไปชาลซีส^{๒๖} ในยูเบีย ไปอยู่กับมารดาท่านกล่าวว่าที่หนีไปเพื่อว่า “ชาวเอเธนส์จะไม่มีโอกาสกระทำชั่วต่อปรัชญาของเขาอีกครั้ง ดังได้กระทำต่อโสกราตีสมาแล้ว”

(๑๐) ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๖๓ ปี

ในปีที่อาริสโตเติลมาอยู่ที่ชาลซีส (Chalcis) ท่านก็ได้ล้มป่วยลงอย่างกระทันหันที่เมืองนี้ เมื่อ ๓๒๒ ปี ก่อนคริสต์กาล รวมอายุได้ ๖๓ ปี

^{๒๕} วิลล์ คูแรนท์ เขียน ชีวิตและความคิดของนักปรัชญา เล่ม ๑, วันเพ็ญ บงกชสถิตย์ แปล, หน้า ๔๖-๔๗.

^{๒๖} เมืองชาลซีส (Chalcis) อยู่ที่เกาะ Euboea ตอนเหนือของกรีก.

(๑๑) สรุประยะเวลาตลอดชีวิต

ค.ศ.	ช่วงอายุโดยประมาณ	สถานที่และเหตุการณ์
๓๘๔	๐ - ๑๗ ปี	เกิดที่เมืองสตาเกีย ศึกษาต่อที่เอเธนส์
	๑๘ - ๓๘ ปี	ศึกษาต่อนานถึง ๒๐ ปี
๓๔๔	๓๙ - ๔๒ ปี	อยู่เมืองสตานีอัสของกษัตริย์เซอร์เมียส
	๔๓ - ๔๘ ปี	อยู่เมืองไมติลีนีสอนหนังสือเจ้าชาย อเล็กซานเดอร์ ๕ ปี
๓๓๔	๔๙ - ๖๑ ปี	กลับเอเธนส์ตั้งไลเซอุม สอนหนังสือ ๑๒ ปี
๓๒๒	๖๒ - ๖๓ ปี	กลับไปชาลซีส และสิ้นชีวิต

(๑๒) ผลงาน

ตลอดชีวิตของอาริสโตเติล ได้อุทิศให้กับการศึกษาแทบทั้งสิ้น ผลงานของท่านได้ทิ้งไว้ให้เป็นสมบัติของโลกถึง ๔๐๐ เล่ม ในงานเขียนเกี่ยวกับชีววิทยา วิทยาศาสตร์แขนงต่างๆ ปรัชญา รัฐศาสตร์ ตรรกศาสตร์ อักษรศาสตร์ จริยศาสตร์ และอื่นๆ อีก งานเขียนเหล่านี้สูญหายไป ๓ ใน ๔ ส่วน แต่ส่วนที่ตกทอดมาถึงเราเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด พอจะแบ่งงานเขียนได้ ๓ ประเภท คือ

(๑๓) ผลงานเขียนด้านอักษรศาสตร์

งานด้านอักษรศาสตร์ (Literacy) เช่นบทสนทนา (The Dialogues) เป็นงานเขียนเลียนแบบคำสนทนาของเพลโต แต่มีทัศนะที่แตกต่างกันออกไปและละเอียดลึกซึ้งกว่าเข้าใจง่ายกว่าของเพลโต มีรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตของตัวเอง ตอนที่เป็นศิษย์ของเพลโตอยู่ที่อะคาเดมี (๓๖๗-๓๔๗) ปีก่อนคริสต์กาล ส่วนใหญ่เป็นหลักคำสอน (Doctrine) ของเพลโตแต่นำมาเขียนเสียใหม่ โดยเพิ่มเติมความคิดเห็นของตัวเองเข้าไปด้วยทำให้ง่ายขึ้น ระหว่างที่อาริสโตเติลเป็นศิษย์ของเพลโตนั้น เป็นช่วงที่สำคัญและมีความคิดสุขุมที่สุด อาริสโตเติลเป็นคนเคร่งครัดในระเบียบวินัย และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของเพลโตทุกประการ เพลโตไปสอนที่ไหนดีกมักจะพาอาริสโตเติลไปตามด้วยทุกแห่ง ที่อะคาเดมีนี่เองที่เป็นสถาบันส่งเสริม ความคิดความอ่านในเรื่องตรรกวิทยาให้แก่อาริสโตเติลอย่างกว้างขวาง รวมทั้งด้านมนุษยวิทยา ปรัชญา คณิตศาสตร์ อาณัติศาสตร์ ดาราศาสตร์ และชีววิทยา ซึ่งอาริสโตเติลมีความเชี่ยวชาญเป็นอย่างยิ่งจนสามารถจัดหมวดหมู่ ตระกูลของพืชพันธุ์และสัตว์ เป็นต้น

(๑๔) ผลงานช่วงกลางชีวิต

มีลักษณะคล้ายบทสนทนา อีกทั้งส่วนใหญ่เป็นงานด้านวิทยาศาสตร์ อักษรศาสตร์และประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ของกรีก รวมทั้งงานรวบรวมรัฐศาสตร์ และรัฐธรรมนูญของเอเธนส์ ๑๕๘ ประการ (158 Constitutions of Constitutional Law) เช่น One Monarchy, On Colonies, The customs of Barbarians, Case of Constitutional law, etc..

(๑๕) ผลงานช่วงปลายชีวิต

ส่วนใหญ่มีอยู่ในรูปแบบที่การสอน การเตรียมการสอน การอภิปราย การโต้เถียง และปาฐกถา ในลักษณะของบันทึกความจำ ซึ่งแบ่งได้ ๘ ประเภท คือ

(๑) การวิเคราะห์ (Analysis) หรือในปัจจุบันคือ ตรรกวิทยา (Logic) มีตำราอยู่ ๖ เล่ม คือ

๑. Categories

๒. De Interpretation

๓. Topics

๔. Sophistici Elenchi

๕. Prior

๖. Posterior Analysis

(๒) ตำราวิทยาศาสตร์ สาขาฟิสิกส์ และอนินทรีย์เคมี เช่น Physics, De Caelo, De Generatione et Corruptione et Corruptione and Meteorologica

(๓) ตำราจิตวิทยาและตรรกวิทยา เช่น De Anima, Parva Naturalia

(๔) ตำราเกี่ยวกับชีววิทยาคือ Historia Animalium มีรายละเอียดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตอย่างละเอียด โดยเฉพาะสัตว์และคน ซึ่งได้มีการแก้ไขปรับปรุงข้อผิดพลาดในเวลาต่อมา

(๕) ตำราด้านปรัชญา Metaphysics ซึ่งถือเป็นตำราปรัชญาเล่มแรกของโลก มีเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ การอภิปราย ถกเถียงปัญหาต่างๆ ในจักรวาล การเล่นแร่แปรธาตุที่มีอยู่ในยุคนั้น

(๖) ตำราจริยศาสตร์ (Ethics) เท่าที่ค้นพบมีอยู่ ๒ เล่ม คือ EuDermian Ethics และ Nicomachean Ethics ซึ่งถือเป็นผลงานของอาริสโตเติลอย่างแท้จริง

อีกอย่างหนึ่ง มิตรภาพใน *Nicomachean Ethics* ได้รับความสนใจไม่มากนัก วิชาการที่ศึกษาจริยศาสตร์ของอริสโตเติลต่างๆ ที่มีมิตรภาพเป็นปัจจัยสำคัญของการมีชีวิตที่ดี และอริสโตเติลเขียนถึงเรื่องนี้ในบรรพที่ ๘, ๙ (ใน *Nicomachean Ethics* มีทั้งหมด ๑๐ บรรพ)

(๓) เรื่องการปกครอง (Politics) ชื่อหนังสือ *The Politics* ถือเป็นตำราจิตวิทยา การปกครองเล่มแรกของโลก เนื้อหามี ๓ ตอน คือ

๑. Theory of the State

๒. Forms and Methods of Government

๓. Torso of Sketch of an Ideal State

(๘) ตำราด้านอักษรศาสตร์มี *Rhetoric* ๓ เล่ม และ *Poetics* อีก ๑ เล่ม ตลอดถึง ลักษณะความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพต่างๆ ของกรีกอย่างละเอียดจนเปลี่ยนพระทัยของ เจ้าชายได้อย่างมาก จนถึงกับได้ทรัพย์มากมายและบริวาร เพื่อช่วยรวบรวมข้อมูลในการศึกษา ในเรื่องปรัชญาและวิทยาศาสตร์

(๑๖) กลักรุงเอเธนส์ตั้งไลเซอุม

พระเจ้าฟิลลิปสวรรคต (ทรงถูกลอบปลงพระชนม์) เจ้าชายอเล็กซานเดอร์ ได้ขึ้น ครองราชย์สมบัติ ต่อมาก็ยุติการศึกษาเตรียมตัวเพื่อครองโลก หน้าทีของอริสโตเติลจึงสิ้นสุด ลง จึงได้ถวายบังคมลาเพื่อเดินทางกลับและเจ้าชายได้มอบทรัพย์จำนวนหนึ่ง เขาได้นำไปก่อ ตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูง ที่กรุงเอเธนส์ใกล้เทวสถานอะโปโล มีชื่อว่าไลเซอุมหรือลีเซอุม สถาบันนี้ ได้รวบรวมแรชาตุไว้มากมาย มีสวนไม้ดอก สวนสัตว์ ไว้ให้ลูกศิษย์ได้ศึกษาค้นคว้า และทำการทดลองด้วยตนเอง โดยขอร้องให้ประชาชนนับพันๆ คน แยกย้ายเดินทางไปยัง ตำบลต่างๆ เพื่อเก็บรวบรวมบรรดาสัตว์ในท้องถิ่น รุกขชาตินานาพันธุ์ไปให้มากที่สุด อีกทั้ง เจ้าชายยังได้สนับสนุนทั้งเงินทั้งทอง ทำให้ท่านจัดตั้งสวนสัตว์ สวนดอกไม้ได้ใหญ่ที่สุดในโลกในขณะนั้น ท่านได้แบ่งทรัพย์ไว้สำหรับการค้นคว้าทางธรรมชาติวิทยา จนได้แนวความคิดว่า สิ่งมีชีวิตแต่ละอย่างนั้นแบ่งเป็นตระกูลต่างๆ ที่มีลักษณะเฉพาะตัวซึ่งมีความแตกต่างกับ สิ่งมีชีวิตอีกอย่างหนึ่ง เป็นความคิดรากฐานทางด้านชีววิทยา นอกจากนี้เขายังจัดตั้งห้องสมุด และพิพิธภัณฑสถานใหญ่ขึ้นเป็นผลสำเร็จในไลเซอุม จนเป็นสถาบันแห่งดวงประทีปของการ ศึกษาที่ช่วยทำให้โลกเจริญขึ้น

(๑๓) วิธีการสอนของอาริสโตเติล

อาริสโตเติลได้แบ่งเวลาทำการสอนศิษย์ให้มีความรู้ โดยสอนตอนเช้าครั้นสอนเสร็จแล้ว ท่านก็จะเดินไปทั่วบริเวณสวน โดยมีลูกศิษย์เดินตามไปด้วย เมื่อพบเห็นสิ่งใดน่าศึกษาค้นคว้า ก็จะหยิบยกมาเป็นประเด็นปัญหาในการศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้

สรุปผลงานที่สำคัญของอาริสโตเติล

๑. ธรรมนูญ ๑๕๘ ประการ
๒. ธรรมนูญของเอเธนส์
๓. Dialouges
๔. เรื่องเกี่ยวกับกษัตริย์
๕. Alexander
๖. ประเพณีของบาร์บาเรียน
๗. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ
๘. Rhetoric
๙. เรื่องเกี่ยวกับวิญญาณ
๑๐. Organon
๑๑. ตรรกวิทยา
๑๒. Eudemian Ethics
๑๓. Nicomachean Ethics
๑๔. Poetics
๑๕. ฟิสิกส์
๑๖. อภิปรัชญา
๑๗. การเมือง

เชิงอรรถ

^๑ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๑/๑๓, (ไทย) ๑๐/๓๑/๑๔.

^๒ อัญชันศักราช คือ การนับศักราชที่พระเจ้าอัญชนะ พระอัยกาของพระพุทธเจ้า ตั้งขึ้น เริ่มใช้เมื่อก่อนพุทธศักราช ๑๔๘ ปี.

^๓ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๕/๑๕-๑๖, (ไทย) ๑๐/๓๕/๑๖-๒๐.

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗.

^๕ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๒๕.

^๖ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว), ปฐมสมโพธิธรรมสมบัติ หมวดที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๕.

^๗ ม.มู. (บาลี) ๑๒/๓๗๔-๓๗๖/๓๓๕-๓๓๗, (ไทย) ๑๒/๓๗๔-๓๗๖/ ๔๑๐-๔๑๑.

^๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒), หน้า ๒๘-๓๕.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๑๐} ชู.อ. (บาลี) ๒๕/๒๓/๑๒๔-๑๓๐, (ไทย) ๒๕/๒๓/๒๒๕.

^{๑๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๔๓-๔๔, (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

^{๑๒} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒-๓/๒, (ไทย) ๑๕/๒/๒.

^{๑๓} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒-๓/๒-๓, (ไทย) ๑๕/๒/๓.

^{๑๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๓/๒๐๖, (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๕๕.

^{๑๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๔/๒๑๕-๒๑๖, (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑.

^{๑๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๑๗} เรียกว่า Stagirus ว่า สตากิรัสหรือสตากิรุส, Stagira สตากิราหรือสตาจิรา.

^{๑๘} พระอัยกาของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช.

^{๑๙} คัมภีร์ ทิ สเทช, ปรัชญากรีก, แปลโดย ปรีชา ช้างขวัญยืน, หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

^{๒๐} บ้างว่า อายุ ๑๘ ปี.

^{๒๒} ได้ไปเมืองแอสซุส (Assus) และได้ศึกษาวิชาชีววิทยาทางทะเลที่เมืองเรสบอส (Resbos).

^{๒๓} ในปี ๓๔๔ ก่อนคริสต์กาล.

^{๒๔} ภาษากรีกว่า เปอริปาโตส (Peripatos) แปลว่าการเดินไปเดินมา.

^{๒๕} วิลต์ คูเรนท์ เขียน ชีวิตและความคิดของนักปรัชญา เล่ม ๑, วันเพ็ญ บงกช สติชัย แปล, หน้า ๔๖-๔๗.

^{๒๖} เมืองชาลซิส (Chalsis) อยู่ที่เกาะ Euboea ตอนเหนือของกรีก.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : พระมหาธรรมิ ฌายา/นามสกุล ชุตติโก (ด้วงได้)
- วัน เดือน ปี เกิด** : วันอังคารที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖
- สถานที่เกิด** : บ้านเลขที่ ๘๒ หมู่ ๘ บ้านหนองแขว ตำบลปทุมวาปี
อำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร ๔๗๑๕๐
- วุฒิการศึกษา** : ประโยค ป.ธ. ๓ จากสำนักเรียนวัดราชาธิวาสวรวิหาร
แขวงวรวิหารบาล เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร
: ศาสตราจารย์บัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ เอกสังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รุ่นที่ ๔๖/๒๕๔๒
- บรรพชา** : ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๕ ณ พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศ์
แขวงสัมพันธวงศ์ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
- อุปสมบท** : ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๓๗ ณ พระอุโบสถวัดราชผาติการาม
แขวงวรวิหารบาล เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร
- ปัจจุบันสังกัด** : วัดราชผาติการาม ถนนราชวิถี แขวงวรวิหารบาล เขตดุสิต
กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐ โทร. (๐๒) ๒๔๓๖๒๗๓
- หน้าที่การงาน** : เป็นเลขานุการเจ้าคณะเขตดุสิต (ธรรมยุต), วัดราชผาติการาม
: เป็นครูสอนพระพุทธศาสนาที่โรงเรียนราชินีบน กรุงเทพฯ
- เข้าศึกษาต่อเมื่อ** : พ.ศ. ๒๕๔๓.
- สำเร็จการศึกษา** : พ.ศ. ๒๕๔๗.